ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Олександра Глазова

9 УКРАЇНСЬКА МОВА

Глазова О. П.

Українська мова

«Українська мова»
підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Видавництво «Ранок»

Олександра Глазова

9

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

2-ге видання, перероблене

Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»

Передмова

Дорогі дев'ятикласниці та дев'ятикласники!

Українська мова — державна мова України, важливий чинник високої гідності громадян України, самобутності нашого народу.

«Кожен мусить пізнати свій народ і себе в ньому»,— писав Григорій Сковорода. Філософ стверджував необхідність троїстого самопізнання, тобто **пізнання себе як особи, як громадянина та як власне людини**. Не заперечуючи гасла «Всі люди рівні», він не стомлювався стверджувати: «Всі люди різні».

Могутнім інструментом самопізнання є мова. **Пізнавати себе** засобами мови вам допомагатиме цей підручник.

Ви — юні громадяни і громадянки інформаційної доби. Дехто з науковців порівнює мову зі своєрідною операційною системою такого величезного комп'ютера, яким є суспільство. Навчання онлайн, спілкування через е-мейл та інтернет-форуми стали для вас такими ж звичними, як виконання письмових завдань у шкільних зошитах. **Пізнавати й творити себе** засобами мови у процесі спілкування вам теж допомагатиме цей підручник.

Чим досконаліше людина володіє мовою, тим вира́зніше, повніше, яскра́віше постає вона перед іншими людьми як особистість. Для ефективного мовленнєвого спілкування будь-якими засобами необхідно не лише оволодіти мовними та мовленнєвими знаннями та вміннями, а ще й **сформувати відповідні компетентності.**

Формувати в собі такі чесноти, як людяність, співчутливість, чесність і порядність вам так само допомагатиме підручник. Вивчаючи мову, ви **обговорюватимете моральні цінності**, що дають кожному з нас можливість оцінювати життя та орієнтуватись у ньому. А ще підручник сприятиме **розвиткові у вас допитливості, критичного мислення, упевненості у своїх силах, креативності.**

Мова — могутній засіб вираження складної гами людських почуттів. Заклик «пізнай самого себе» стосується можливості такі почуття розуміти й розрізняти. **Розвивати вміння визначати емоції та почуття — свої та інших людей,** а ще за будь-яких обставин опановувати себе вам теж допомагатиме цей підручник.

Хай уроки української мови стануть для вас сходинками до майбутніх успіхів, до самоствердження й самовдосконалення через опанування державної мови та вміння бездоганно нею спілкуватися!

Зорієнтуватися в підручнику вам допоможуть такі умовні позначення:

Інформація для запам'ятовування

Інформація для ознайомлення та осмислення

Домашнє завдання

Проведіть дослідження

Формуймо медійну грамотність

Знай і вмій більше (завдання підвищеного рівня складності)

Попрацюй із комп'ютером

Виконаймо проєкт

Хай вам щастить у навчанні!

Вступ

§ 1 Розвиток української мови

1. Прочитайте. Які з виділених у тексті слів з'явилися в українській мові нещодавно? Які використовувалися колись давно, нині ж у повсякденному спілкуванні не вживаються?

Варіант славетної картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султанові» зберігається в Харківському художньому музеї.

На жаль, не завжди маємо можливості для екскурсії Але ми живемо в XXI столітті! Існують *комп'ютери*, *слайд-шоу*, *відео*, *аудіогіди*! Тож можна здійснити подорож *онлайн* залами будь-якого музею!

В оточенні козаків на картині зображений *кошовий* Іван Сірко. Він стоїть біля писаря, що гусячим пером виводить рядки, диктовані дотепними *січовиками*. Ось зараз він умочить перо в *каламар* і запише наступне речення... (*З підручника української мови*)

- Витлумачте лексичне значення вжитих у тексті «нових» слів. Наскільки активно вони нині використовуються? У яких галузях життя?
- Розкажіть, як неологізм стає загальновживаним словом. Розповідь проілюструйте самостійно дібраними прикладами.
- До архаїзмів чи історизмів слід віднести вжиті в тексті застарілі слова? Відповідь поясніть.
- Чи можна вважати застарілим слово *козак*? У якому значенні його вживають зараз? Звіртеся з поданим у кінці підручника Тлумачним словничком.

Мова як засіб спілкування членів суспільства не може не змінюватися. Зміни, які відбуваються в напрямку її вдосконалення,— це *розвиток мови*.

Українська мова безперервно розвивається на всіх рівнях: від значущої частини слова до тексту. Найшвидших змін зазнає лексичний склад. Науковці стверджують, що протягом десятиріччя словниковий склад мови змінюється майже на 25 %.

rnk.com.ua/100710

Мова — універсальний засіб спілкування. Вона зберігає єдність народу в історичній зміні поколінь, поєднуючи людей у часі та просторі.

2. Прочитайте. Визначте застарілі слова, витлумачте лексичне значення кожного. З якою метою їх ужито в поетичних текстах?

1. В Софіївськім соборі скоморох на скрипці грає, Господи, я чую! Душа моя з далечини епох до мене йде. Я плачу й торжествую! І сяє золото в блакитній млі, і моляться гетьмани і спудеї. Я чую скрипку рідної землі, неначе голос матері моєї (*Д. Павличко*). 2. Не валімось у ноги, не схиляймо шлики. Ми ж у Бога не вбогі — ми ж таки козаки! (*За Г. Половинком*)

- До архаїзмів чи історизмів слід віднести вжиті застарілі слова? Чому?

Фреска «Скоморохи» у Софії Київській. XI ст.

Софія Київська. Сучасний вигляд

● Укажіть ужитий у реченні фразеологізм, витлумачте його значення. Звіртеся з поданим у кінці підручника Словничком фразеологізмів.

Зміни в лексиці виявляються:

— у зникненні слів, які зазвичай замінюються іншими: *зигзиця* — зозуля; *письмівка* — курсив; *чижмар* — швець; *офірувати* — жертвувати; *сливе* — майже;

— у появі нових слів (неологізмів): *європейськість, державознавство, вайфай, ґаджет, флешмоб*;

— у переосмисленні лексичних значень наявних у мові слів:

залізо — хімічна речовина, твердий метал; нове значення — сукупність залізних деталей комп'ютера;

піратський — такий, що має стосунок до морських розбійників — піратів; нове значення — незаконно використовуваний.

Трапляється, що деякі застарілі або маловживані слова повертаються з пасивної лексики до активної й відроджуються до нового життя: *добродій, гривня, книгозбірня, довкілля, світлина, віче, часопис.*

3. Прочитайте. Витлумачте лексичне значення кожного зі слів, скориставшись за потреби Тлумачним словничком. Чи є серед цих слів неологізми? Які слова стали загальновживаними зовсім недавно? Яка цьому причина?

Успіхологія, зелентур, вебмайстер, нетизянин, селфі, інстаграм, самовисуванець, геймерство, есемеснути, бутик, гуглити, драйвовий, відеопіратство, суржиконосець, смартфонозомбі, фейс-контроль.

● Назвіть неологізми, які часто вживають у молодіжному середовищі. Поясніть причину їх швидкого поширення.

● Визначте спосіб творення кожного з неологізмів, утворених від іншомовних слів. Які з цих слів можна віднести до жаргонних? Чому?

● Чи користуєтеся ви словниками? Яка версія словника видається вам більш зручною — традиційна «паперова» чи електронна (онлайн)? Чому?

● Які слова ви запропонували б увести до найновішої версії тлумачного словника? Запишіть їх разом із тлумаченням. За потреби скористуйтесь зручним для вас словником (паперовим або електронним).

4. Перепишіть. Визначте слова — назви предметів і понять, які з'явились у нашому житті недавно. Чи є ці слова неологізмами? Чому? Укажіть застарілі слова, які повернулися до активної лексики.

1. У шкільній книгозбірні можна скористатися електронною картотекою (*Із правил читача*). 2. Головні теми публікацій у молодіжних часописах — новітні технології та захист прав користувачів інтернету (*З інтернет-журналу «Molodi.in.ua»*). 3. На думку молодих людей, інтернет — найкраще джерело інформації, а е-мейл, usenet, чати, дискусійні форуми — чудові засоби комунікації (*Із сайта «Освіта.ua»*). 4. Цифрові фотокамери значно спрощують процес створення якісної світлини (*Із кн. «Історія фотографії»*). 5. Охорона довкілля — система заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки (*Зі словника*).

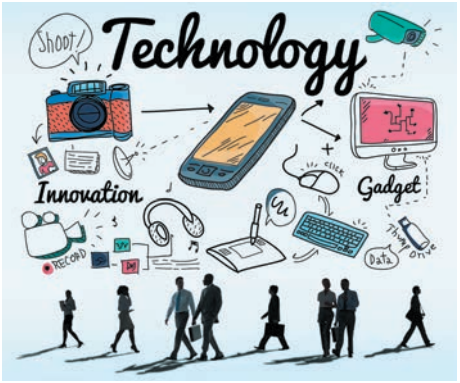

- Позначте в словах орфограми. Написання слів обґрунтуйте правилами.
- Чи всі неологізми стають загальновживаними словами? За яких умов такий перехід відбувається швидко? Наведіть приклади.
- Чому велика кількість неологізмів є словами іншомовного походження?
- З якої причини сучасну молодь називають *цифровим поколінням*? Якими змінами в житті людства викликана така назва? Звіртеся зі Словничком термінів, поданим у кінці підручника.

5. Попрацюйте в парах. Застарілі та нові слова запишіть у дві колонки. Поясніть лексичне значення кожного слова, за потреби зверніться до Тлумачного словничка.

Чадо, айпад, квест, спудей, віче, відеоринок, білборд, сотник, геймер, гайдук, боярин, емотикон, хлоп, сек'юриті, екобезпека, толмач, саундтрек.

- Які з цих слів іншомовні? Обґрунтуйте написання іншомовних слів правилами.
- У Великому тлумачному словнику української мови (К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002) слово *маршрутка* подане з позначкою *розм.*, а слово *мобільник* — із позначкою *жарг.* Поясніть причини такого маркування слів. Який шлях проходить нове слово, поки стане загальновживаним?

6. Прочитайте. Поясніть лексичне значення виділених слів. Звіртеся з Тлумачним словничком.

Українська мова подібна до невичерпного моря, у якого немає дна й берегів, тож ніколи не встановити меж у її пізна́нні. Словниковий запас її незмірéнний. На її основі гарно творяться неологізми, бо вона, не бажаючи носити на собі мундира *канонічності,* має найбільшу перспективу розвитку в часі. Вона поєднує в собі пласти *архаїчні* й *модерні*, вбирає слова *інтернаціональні,* а водночас не втрачає й слів *питомих.* З нею просто й надійно, бо вона — душа моєї *нації*.

(*За В. Шевчуком*)

- Визначте тему й головну думку тексту. Доберіть до нього заголовок.
- Розкрийте значення поетичного вислову: «Слова, забуті і нові, мелодією вишиті у мові» (Н. Гуменюк). Наведіть приклади застарілих слів і неологізмів.

7. Попрацюйте в групах. До поданих термінів іншомовного походження доберіть із довідки українські відповідники. Утворені пари слів запишіть. У яких ви́падках уживання українських слів більш доцільне? Поясніть.

Екземпляр, дисконт, калькуляція, опція, дилер, стратифікація, імпульсивний, легітимний, лімітувати, пролонгувати.

Довідка: примірник, обчислення, посередник, знижка, розподілення, законний, запальний, обмежувати, подовжити, вибір.

- Позначте в словах іншомовного походження орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.
- Польський письменник С.-Є. Лєц запропонував увести правило: «Не чужослов!». Прокоментуйте таку пропозицію.
- Доберіть аргументи для відстоювання кожної з двох тез: 1) запозичення іншомовних слів корисне для мови; 2) запозичувати іншомовні слова потрібно з великою обережністю. На підтвердження якої з тез аргументів виявилося більше? Зробіть висновок.

8. Перепишіть текст, проілюструвавши висловлені в ньому думки самостійно дібраними (або взятими з попередньої вправи) прикладами.

Занадто часте вживання іншомовних слів дехто вважає за ознаку освіченості. Досвід же свідчить, що любов до «вчених» слів часто приховує незнання рідної мови. Звісно, сучасна людина не може не вживати іншомовну лексику. Проте надмірне вживання іншомовних слів, а тим паче козиряння цим уживанням, не прикрашає мову. Іншомовні слова треба вживати там, де без них не обійтися. Там же, де є можливість уживати свою лексику, треба вживати свою.

(*За С. Карава́нським*)

- Позначте в словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

9. Прочитайте. Чи згодні ви з письменником? Відповідь обґрунтуйте.

Українська мова — це багатюща скарбниця з неймовірною кількістю синонімів, яка дозволяє при цьому кувати нові й нові слова на основі вже існуючих. Мова — живий організм і повинна постійно збагачуватися. І коли я чую в колі львівських комп'ютерників слово «шпиндик» у значенні «флешка», а «бандурка» в значенні «зовнішній вінчестер», я теж тішуся. Бо і наш український сленг повинен так само розвиватися.

(*За Ю. Винничуком*)

- Лексичне значення слова *сленг* з'ясуйте за Словничком термінів.
- Як ви ставитесь до молодіжного сленгу? Чи має молодь уникати сленгізмів у спілкуванні? Чому?
- Сформулюйте 2–3 запитання, які хотіли б поставити автору тексту.

10. **Попрацюйте в парах.** Доберіть і запишіть 5–6 прикладів термінів, що їх активно вживають у мовленні користувачі комп'ютера.

- До термінів чи до сленгізмів належать ужиті в переносному значенні слова *миша, вікно, вірус, завантажувати*? Складіть і розіграйте з цими словами жартівливий діалог із 3–4 реплік.
- Чи сприймаються сьогодні ці слова як неологізми? Чому?

Розвиток мови, людини та народу науковці розглядають як триєдиний неперервний процес.

Засміченість мови, як і недосконале володіння нею, утворюють перешкоди у спілкуванні й тим самим гальмують розвиток і окремих людей, і нації загалом.

11. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Дайте відповіді на подані після речень питання.

1. Ж..ве наша мова — і наш голос звучить у вселенському хорі народів (*Із кн. «Мова і нація»*). 2. Ми до Європи прагн..мо, в котрій шанують слово кожного народу! (*А. Бортняк*) 3. Мова — це дорожня карта культури народу. Вона ро..каже, звідки цей народ пр..йшов і куди він іде (*Р. М. Браун*). 4. Мова визначат..ме образ і творчу спромогу України в сім'ї ц..вілізованих д..мократичних д..ржав (*За О. Гончаром*). 5. Горнутися до світового ро..маїття мов, не знаючи й не шануючи рідного слова,— сві..чення не культури, а д..кунства (*С. Ніколаєнко*).

- Яка роль у формуванні іміджу України у світі належить українській мові?

● Як ви розумієте вираз *мова — дорожня карта культури*? Лексичне значення слова *культура* уточніть за Словничком термінів.

● Чому українську мову порівняно з голосом у хорі народів? Що потрібно робити, щоб цей голос звучав гідно?

● Обґрунтуйте вживання розділових знаків в останньому реченні.

12. З метою добору українських відповідників до іншомовних слів створено спеціальний ресурс. Серед багатьох пропозицій бачимо такі: *селфі — самчик, смайл — посміхайчик.* Запишіть 4–5 іншомовних слів, скориставшись словником онлайн, доберіть (або придумайте) до кожного український відповідник.

● За допомогою старших родичів створіть ескіз плаката із закликом обережного ставлення до вживання іншомовних слів. Доберіть 3–4 варіанти таких закликів.

13. Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розставляючи розділові знаки.

1. Ти в..лична і проста ти стара і вічно нова. Ти могутня рідна мово! (*Іван Багряний*) 2. Стан літ..ратурної мови то ступінь культурного ро..витку народу (*І. Огієнко*). 3. Мова покликана все ф..ксувати зб..рігати в просторі й часі пер..давати від покоління до покоління (*М. Степаненко*). 4. В..соке покликан..я мови пер..дусім у тому щоб людина множила кількість душевних струн а не одну лиш «інформат..вну» струну пл..кала щоб на рівні слова відчувала єдність поколінь свого роду (*А. Содомора*). 5. Знан..я чужих мов пробуджує бажан..я працювати для утвердженн..я і ро..витку рідної мови спр..яти тому щоб вона посіла г..дне місце сер..д автор..тетних мов світу (*В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький*).

● Як ви розумієте вираз *«інформативна» струна душі*? Які ще «струни душі» має розвивати сучасна людина? Яка роль мови в такому розвитку?

Я знаю! *Я вмію!* *Я можу!*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Як ви розумієте вираз *Розвиток мови — це зміни, які відбуваються в напрямі її вдосконалення*? Наведіть приклади таких змін.

— На яких структурних рівнях мови відбуваються зміни? Як ви вважаєте, чому найбільш рухливою є лексика?

— Якою мірою ви згодні з виразом поета С. Пушика: «Словники — музеї слів, у них місце і для старого, і для нового знайдеться»?

— Прокоментуйте вислів *Словник — це те, що нація знає про світ, а граматика — це те, як вона про цей світ говорить* (В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький).

— Що породжує потребу у виникненні нових слів? Чому найбільше новотворів — у галузях політики, економіки, техніки, науки?

— Як ви ставитесь до іншомовних запозичень? Чому найбільше запозичень у термінології? Поясніть.

— Чому зміни в мові не руйнують самої мови?

— Понад сто років тому письменник Лесь Мартович стверджував, що люди навчаються мови із преси. «З мови людей можна зрозуміти, якою мовою пише преса, і навпаки»,— писав він. Чи є це твердження справедливим у наш час? Відповідь обґрунтуйте.

— Чи існує зв'язок між розвитком української мови та діяльністю українськомовних вебсайтів? Який саме? Які українськомовні сайти вам відомі? Який українськомовний сайт є вашим улюбленим? Чому?

— Чи можна сьогодні говорити про український інтернет? Свою думку аргументуйте.

Виконайте тестові завдання онлайн.

rnk.com.ua/100710

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Говоріння

Види мовленнєвої діяльності. Стилі, типи мовлення (повторення). Вимоги до мовлення

14. Прочитайте. Поясніть лексичне значення виділених слів. Звіртеся з Тлумачним словничком.

Павло Гунька (Pavlo Hunka) — великобританець з українським корінням, якого добре знає світ і щойно почала відкривати для себе Україна. Нарешті він, син українця й англійки, народжений у рідному місті Шекспіра Стретфорд-на-Ейвоні,— на землі своїх предків. У вільну Україну син емігранта з Тернопільщини повернувся у статусі одного з найкращих оперних солістів світу. Співак привіз проєкт «Ukrainian Art Song» («Українська мистецька пісня»). Мистецька пісня (термін належить артисту) охоплює найкращі зразки поєднання поезії, композиторської майстерності та *вокалу*. Павло — художній керівник проєкту.

Мета проєкту — створення *антології* українських класичних пісень. Загалом пісень має бути десь 1,5 тисячі. Фінансувати проєкт допомагає українська *діаспора* Канади, яка є найчисленнішою у світі (1,5 млн осіб).

«Це шедеври музичного мистецтва,— розповідає Павло Гунька.— Важливо показати світу саме цей пласт української культури. Коли ці твори будуть опубліковані, Україна зможе презентувати себе як розвинену культурну націю на рівних із Німеччиною, Францією чи Італією».

Записано шість компакт-дисків із піснями на музику Миколи Лисенка. На інших компактах — твори Кирила Стеценка, Якова Степового, Дениса Січинського, Станіслава Людкевича, Василя Барвінського та Стефанії Туркевич. Пісні виконують 17 зірок світової опери.

До кожного диска додано книжку з перекладами тексту кожної пісні чотирма мовами, щоб іноземний співак розумів, про що співає. Стаття музикознавця пояснює, за яких обставин ту чи іншу пісню було створено.

На сайті Ukrainian Art Song.ca оприлюднено не лише дослівний переклад змісту кожної пісні, а ще й транскрипцію українських слів. За допомогою спеціальної музичної програми кожен охочий може почути пісню у виконанні будь-якого голосу — хоч сопрано, хоч басу. Аудіозаписи вокальних творів українських класиків з'явилися на сторінках Вікіпедії.

Сам Павло класичні українські пісні виконує протягом 35 років. Крім музичної освіти, Павло Гунька має ще дві — філологічну (французька та іспанська мови) та юридичну. Володіє сімома мовами. Рідних — дві: українська й англійська.

На своїх майстер-класах співак говорить про... слово. Не про музику, голос, а саме про слово. «Я дуже люблю слово. Головні принципи хорошого співу — це ВИМО́ВА, яка має бути дуже виразною, і ДУША. Мелодії достатньо для попмузики, але недостатньо для класики. *Класика* вимагає СЛОВА та відкритої душі»,— наголошує співак.

У Львові та Києві співак-*інтелектуал* Павло Гунька виступив із програмою, створеною до двохсотої річниці з дня народження Кобзаря і 400-ліття від дня смерті Шекспіра. У першій половині виступу звучали пісні на слова Тараса Шевченка, у другій — Вільяма Шекспіра. Іншими словами, йдеться про концерт Шевченко — Шекспір. Із цією програмою співак стартував у Нью-Йорку, пізніше були Торонто, Мюнхен, Лондон, в Україні — Львів і Київ.

Так здійснилася давня мрія співака — виступити на батьківщині батька.

(*За Г. Яремою*)

- Чи є висловлення текстом? Свою думку доведіть.
- Визначте тему й головну думку тексту. Доберіть до нього заголовок.
- До яких видів мовленнєвої діяльності ви вдалися, виконуючи вправу? Звіртеся з поданою нижче схемою.

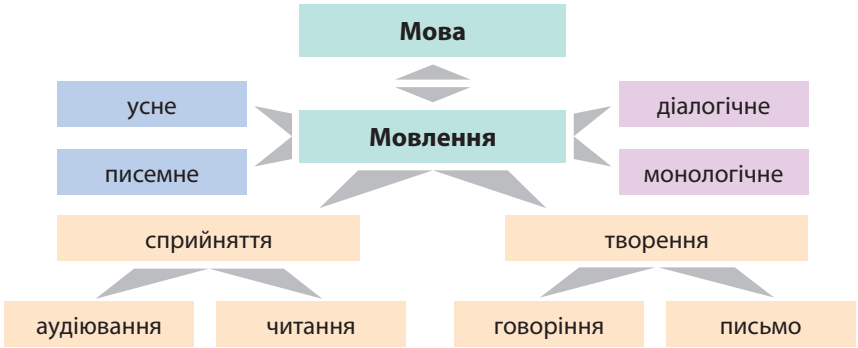

- Які види мовленнєвої діяльності поєднуються у спілкуванні на інтернет-форумах? за допомогою електронної пошти? з використанням програми Skype?

- Проєкт «Українська мистецька пісня» вважають рівною мірою музичним і лінгвістичним. Чим корисне, на вашу думку, таке поєднання? Відповідь аргументуйте.

15. Попрацюйте в парах. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Сформулюйте за змістом тексту по два запитання та поставте їх одне одному. Вислухайте відповіді, кожну з них оцініть, оцінку аргументуйте.

Письмо — це винахід людини. Винайшовши письмо люди очевидно не переставали дивуватися його значущості можливостям і приписували створення письма богам. Стародавні єгиптяни вважали творцем письма бога Тота. За грецькими міфами абетку винайшов бог Гермес.

Переважна більшість сучасних народів користується видом письма яке передає звукове мовлення за допомогою умовних графічних знаків літер. Таке письмо називають алфавітним.

(*З підручника української мови*)

- Назвіть види мовленнєвої діяльності, до яких ви вдалися, виконуючи вправу.

- Чи можна стверджувати, що поєднання різних видів мовленнєвої діяльності є основою спілкування? Як це виявляється в навчанні? Наведіть приклади зі шкільного життя.

- Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте. Скористайтеся таблицею «Стилі мовлення».

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Де використовують висловлення	Основні види (жанри)
Розмовний	у колі близьких людей, за неофіційних обставин	бесіда на побутову тему, лист до близької людини
Науковий	у науці, освіті, техніці	лекція, наукова доповідь, наукова стаття, підручник
Художній	у художній літературі, в усній народній творчості	вірш, поема, оповідання, повість, роман, п'єса, казка
Публіцистичний	у суспільному житті	промова, звернення, виступ на мітингу, газетна чи журнальна стаття про життя суспільства
Офіційно-діловий	у відносинах між державами (дипломатії), судочинстві, у службових стосунках	закон, постанова, наказ, заява, статут, розписка, протокол, план роботи, оголошення, угода

16. Попрацюйте в групах. Прочитайте. З'ясуйте стиль кожного з уривків, свою думку обґрунтуйте. Скористайтеся таблицею «Стилі мовлення».

І. Поезія і музика походять з одного джерела — душі людини, глибинного світу її почуттів. Інакше хіба могло б виникнути таке диво, як пісня, та ще й лірична? Радісна й журлива, сповнена тривоги і мрій, вона стала постійним супутником людини.

Збагачувався внутрішній світ людини — буйним цвітом розквітала пісенність. Ось так і народився незрівнянний жанр — романс. І не кажіть, що романс як жанр музики не залежний від літератури! Хіба ж не один із перших творців українських пісень-романсів — наш любомудр, поет і музи́ка Григорій Сковорода? А текст найпопулярнішої з пісень-романсів XVIII ст. «Їхав козак за Дунай» хіба створив не козацький поет С. Климовський? У наступному столітті цей романс здобув величезну популярність у багатьох країнах Європи! Недарма ж з'явилися переклади його німецькою, французькою та іншими мовами!

(*З журналу*)

ІІ. — Побачив в інтернеті фото сторінки тестових завдань. Уявляєш, хтось щиро переконаний, що автор романсу «Чого являєшся мені у сні» — співак Віталій Козловський!

— Що тут дивного? Просто цей хтось не читав Івана Франка!

— Та як же можна приписувати шедевр літературної класики виконавцеві попси?!

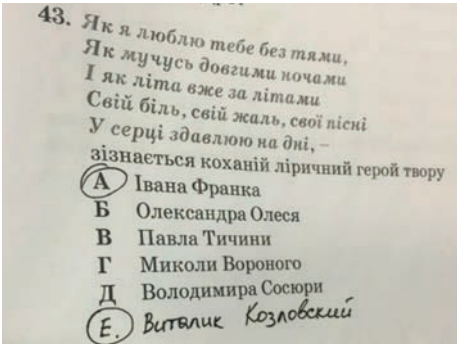
43. Як я люблю тебе без тями,
Як мучусь довгими ночами
І як літа вже за літами
Свій біль, свій жаль, свої пісні
У серці здавлюю на дні, –
зізнається коханій ліричний герой твору
А Івана Франка
Б Олександра Олеся
В Павла Тичини
Г Миколи Вороного
Д Володимира Сосюри
Е. Виталик Козловский

— Віталя — класний хлопець! Популяризує вірш! Тепер цю поезію знатимуть усі!

— Не жартуй! Йдеться про романс — безсмертний мистецький твір.

— Був романс, тепер попса. Кожному поколінню — своє. Тим більше, що авторами визнають обох — і виконавця Козловського, і поета Франка. Вони тепер співавтори.

— Ну, знаєш... Ти мене здивував. І дуже-дуже-дуже засмутив.

(*З розмови*)

ІІІ. Романс (фр. *romance*, від *roman* — романський) — 1. Невеликий словесно-музичний твір ліричного змісту для голосу з музичним супроводом (фортепіано, гітари, арфи і т. ін.). В інструментальній музиці — невелика п'єса наспівного мелодійного характеру. 2. Невеликий ліричний, переважно інтимного характеру вірш, покладений на музику.

Спочатку в Іспанії романсами називали побутові пісні рідною («романською») мовою, на противагу пісням, складеним латиною. З XVI ст. романсами стали називати пісні про кохання, виконувані в музичному супроводі. Пізніше романси поширились і в інших країнах (Англія, Франція та ін.). В Україні термін уживають з початку XIX ст.

Джерела українського романсу — в народній пісні. Тексти романсів, які потім стали народними піснями, створені багатьма поетами: Т. Шевченком, І. Франком, Лесею Українкою, Олександром Олесем та ін.

(*Із тлумачного словника української мови*)

● Сформулюйте тему окресленої в другому уривку суперечки. Позицію котро́го з учасників діалогу ви поділяєте? Наведіть на її підтвердження свої аргументи.

17. Попрацюйте в парах. Розподіліть ролі: один із вас має відстоювати корисність виконання кавер-версій класичних творів, другий — йому опонувати. Лексичне значення термінів *кавер* та *опонент* з'ясуйте за Тлумачним словничком. Назвіть літературознавчі й музикознавчі терміни, які можна використати в такому діалозі.

● Чи можна складений вами діалог вважати дискусійним? Відповідь обґрунтуйте. Який стиль (або поєднання стилів) ви оберете для такого діалогу? Чому?

● Розіграйте складені діалоги в класі. Визначте пару співрозмовників, які впоралися із завданням найкраще. Вибір обґрунтуйте.

18. Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту.

«Він перший заговорив до мене українською мовою, відкрив мені красу української народної поезії і без довгих промов і пояснень збудив у мені ту любов до нашого народу, що вже ніколи не покидала мого серця й кермувала моєю працею довгі літа»,— так розповідала про знайомство з майбутнім чоловіком молодесенька вихователька дитячого садочка, напівшведка-напівфранцуженка Софія Ліндфорс.

Киянин за народженням і росіянин за походженням, молодий учитель грецької мови Першої Київської гімназії Олександр Русов, захопившись «українською справою», здобув гучну славу «українофіла». Проти такої слави він, певно, й не заперечував, адже свої праці з української історії та етнографії підписував псевдоні́мом «Українець».

Ставала все жорстокішою цензура, лунали голоси за повну заборону «малоросійського наріччя». Над українською культурою нависла загроза тотального винищення.

Саме в цей час патріоти замислили видати повне зібрання поезій Тараса Шевченка без цензурних скорочень. Оскільки втілити цей намір у межах Російської імперії було неможливо, подружжю Русових запропонували здійснити весільну подорож до Праги, де разом з етнографом Федором Вовком видати двотомний «Кобзар». Видавничий проєкт було реалізовано

1875 року. Софія та Олександр Русови спільно готували до друку Шевченкові вірші. Проте переправити в межі Російської імперії вдалося лише перший том «Кобзаря».

У травні 1876 року було видано так званий Емський указ, який забороняв друкувати книжки українською мовою. Та Русових указ не зупиняє. Через землі Галичини за сприяння галицької інтелігенції довгоочікувані примірники «Кобзаря» переправляють у підросійську Україну.

Цього ж року подружжя повертається в Україну. Двадцятирічна Софія вчителює в школі для сільських дітей. Русови підтримують зв'язки з Михайлом Коцюбинським та Борисом Грінченком. Софія багато робить для відкриття нових шкіл, дитячих садків, бібліотек.

Це лише одна з перших сторінок чудової книги життя видатного українського педагога Софії Федорівни Русової.

(*За Є. Луняком*)

- З'ясуйте стиль тексту, відповідь обґрунтуйте.
- Визначте покладений в основу тексту тип мовлення. Скористайтеся поданою нижче схемою.
- Складіть опис зовнішності Софії Русової за ілюстрацією. Обсяг словесного портрета — 5–6 речень. Стиль — художній.
- Розпитайте в старших родичів, чи відомі їм патріоти неукраїнського походження. У чому виявився патріотизм кожного з них? Відповідь побудуйте у формі роздуму. Стиль — публіцистичний.

Типи мовлення

розповідь	опис	роздум	оцінка (предмета або явища)
що трапилося?	*який? яка? яке? які?*	*чому?*	*який? яка? яке? які?*

Увага!

Опис предмета не слід плутати з **оцінкою предмета** (явища), хоч оцінка, як і опис, відповідає на питання *який? яка? яке? які?*

Опис предмета передає такі його ознаки, як розмір, форма, колір (сприймаємо зором), запах (сприймаємо нюхом), гучність (сприймаємо слухом) та ін.

Оцінка предмета (явища) є результатом людського мислення, це думка мовця про те, що він бачить, чує, відчуває.

19. Усно складіть із пам'яті опис вашого улюбленого видання «Кобзаря», завершивши його оцінкою вигляду описаної книжки. Поясніть відмінність між такими типами мовлення, як опис предмета та його оцінка.

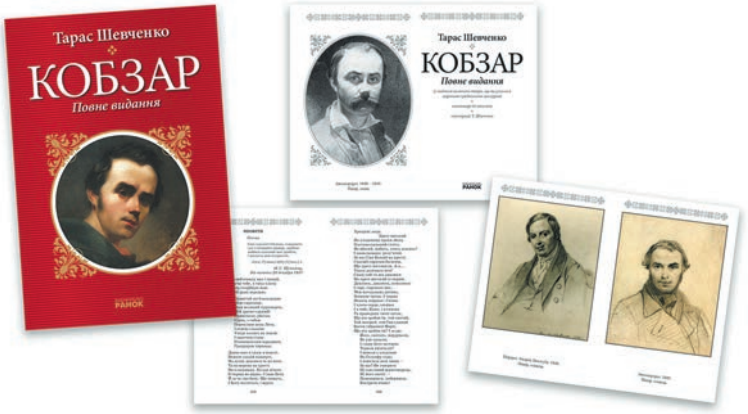

- Чи має для вас значення дизайн книжки, яку ви читаєте: ілюстрації, обкладинка, шрифт тощо? Що впливає найбільше? Чому?
- Чи є, на ваш погляд, мистецтвом поліграфія? Свою думку обґрунтуйте. Значення слова *поліграфія* з'ясуйте за Тлумачним словничком.
- Складіть римовані рядки, використавши на вибір такі слова: *«Кобзар» — дар* (*владар, календар, хмар, удар*), *поет — секрет* (*сюжет, інтернет, тет-а-тет*), *читати — пам'ятати* (*мати, дитяти, цитати, брати*).
- У чому різниця між римованими рядками та справжньою поезією? Відповідь побудуйте у формі роздуму. Для цього сформулюйте тезу, доберіть докази та обміркуйте висновок.

20. Прочитайте текст. Доберіть до нього два заголовки: 1) такий, що передає його тему; 2) такий, що виражає головну думку.

Мова регулює стосунки між людьми, впливає на них. Щоб мóвці розуміли одне одного, їхнє мовлення повинне бути якісним. Воно має бути змістовним і послідовним, точним і доречним, відзначатися багатством словника і досконалим умінням поєднувати слова в реченні. Отже, головними вимóгами до мовлення є змістовність, послідовність, правильність, точність, багатство, доречність і вирáзність.

Творячи висловлення, люди враховують також логічність, ясність, емоційність мовлення. Усі ці ознаки підпорядковані найголовнішій — правильності.

Правильність мовлення передбачає користування всіма мовними правилами, уміння будувати висловлення, що відповідає доцільному типові та стилеві мовлення. Отже, щоб говорити правильно, треба добре знати всі розділи науки про мову.

(*За М. Пентилюк*)

- Назвіть відомі вам розділи науки про мову. Які мовні норми відповідають кожному з розділів?
- Який тип мовлення покладено в основу тексту?
- Стисло сформулюйте названі в тексті вимоги до мовлення.

Усний вибірковий переказ тексту художнього стилю

21. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. Поясніть лексичне значення виділених слів, звіртеся з Тлумачним словничком.

КНИЖКОВА ХВИЛИНКА

Конкурс на заміщення *вакансії* ведучих ранкової програми розпочався. Претендентів навмисне запросили на ранок, бо саме о такій годині комусь із них доведеться працювати. У цей час більшість львів'ян прокидаються і вмикають кавоварки.

Коли дійшла черга до Кароліни, комісія вже помітно втомилася. Переступивши через переплутані на підлозі кабелі, дівчина зупинилася під яскравим світлом. Пахло кавою.

За столом чоловік в окулярах гортав папери. Інший, схожий на Брюса Вілліса, мішав ложкою в горнятку. Поруч сиділа струнка й доглянута жінка. Відповівши на Каролінине «Доброго дня!», вона подала дівчині книжку.

— Прочитайте нам кілька речень. Уявіть, що поруч друзі. Ви серед своїх. Читайте без надриву, без *пафосу*.

Кароліна розгорнула книжку й почала читати. У студії було тихо — ані шурхоту паперів, ні стуку горнятка об стіл.

— Так! — пролунав жіночий голос.— Приблизно так це має виглядати.

Жінка підхопилась і показала за Каролінину спину.

— Ось тут буде стелаж із книжками. Ведуча заходить у кадр, знімає з полиці книжку, у книжці — за́кладка. Читає уривок — абзац-два, не більше. І далі фраза: «Нехай у вашому новому дні буде хоч дві сторінки доброї книжки!»

— О восьмій ранку це все відбуватиметься? — уточнює чоловік в окулярах.— Я правильно зрозумів? — його голос сповнений *іронії.*

— О восьмій ранку! — гаряче реагує жінка.— «Книжкова хвилинка», а не «це все»! І закінчувати день було б добре тим самим уривком у записі. Таке літературно-художнє обрамлення дня. І кожного разу — новий уривок. І так день у день. Книжки і давні, і найновіші... Маленький уривок — і незмінна фраза: «Нехай у вашому дні буде хоч дві сторінки доброї книжки!»

— А як це сприйматимуть глядачі? — чоловік ніби сам із собою радився, розмірковував уголос.— Особливо наші глядачі? — він зробив наголос на слові «наші».

— Якщо зважатимемо на нашу аудиторію, доведеться читати лише Шевченка.

— Шевченка теж непогано було б читати! Думаєш, його так уже знають, як про те говорять?

— Гадаєш, я про це не подумала? — жінка розчервонілась.— У мене вже є закладки в «Кобзарі»...

Кароліна стояла, тримаючи книжку в руках, розуміючи, що опинилася там, де треба, і то вчасно.

— А ось ви книжки читаєте? — несподівано запитала в неї жінка.

— Мало,— відповіла дівчина.

Чоловіки дивились із цікавістю, жінка — по-вчительськи.

— Ви не малюєтесь? — спитала вона.

— Та для чого їй малюватися? — озвався Брюс Вілліс.— Вона тим і цікава, що не така, як усі.

Наступного ранку перед ефіром Кароліна прочитала уривок двічі, щоб не помилятися з наголосами. Її одягнули в класичну чорну сукню, яку надав якийсь там бутик, пишне волосся виклали вузлом на потилиці.

На моніторі у зворотному порядку замиготіли цифри: 10, 9, 8, 7... «Увага!» — підніс руку оператор — і м'яко махнув нею в повітрі: «Давай!»

Кароліна мовчки всміхнулась у камеру, зняла з полиці книжку, розгорнула там, де була закладка. І почала читати.

Ніхто не боявся, що Кароліна в прямому ефірі зіб'ється, чи розгубиться, чи станеться щось інше, несподіване. Дівчина трималася перед камерою з таким умінням, яке не завжди виробляється й роками праці. Для неї ця впевненість була природною. Вона нічого не чула про уроки

сценічної мови, не працювала над дикцією та *артикуляцією*. Підсвідомо розуміла, як слід читати текст, щоб слухач сприймав його.

Прочитавши уривок, вона називала автора та роман і, усміхнувшись, додавала: «Дві сторінки доброї книжки на день! Хоча б дві!»

(*За Г. Вдовиченко*)

- З'ясуйте стиль тексту, свою думку доведіть.
- Складіть простий план вибіркового переказу «Задум нової телепередачі».
- Зробіть усний вибірковий переказ за планом. Завершіть його самостійно складеною оцінкою задуму телепередачі.
- Назвіть книжки, уривки з яких ви запропонували б прочитати в ранковій телепередачі. Свій вибір обґрунтуйте.
- Чи хотіли б ви весту телепередачу? Якщо так, то чому? Якими якостями має бути наділений ведучий / ведуча? Назвіть їх, розташувавши в порядку важливості..
- Назвіть вимо́ги до мовлення, яких має, на вашу думку, дотримуватися людина, яка веде телепередачу. Складіть перелік таких вимог.
- Організуйте в класі конкурс зі створення кращого відеоролика «Розповідь про улюблену книжку».

22. Обговоріть у класі питання «Які вислови про толерантність як запоруку людяності варто було б розмістити на сучасних білбордах?». Не забувайте: усі мають обґрунтувати свої пропозиції. Вислови доберіть з інтернету.

- Виконайте ескіз білборда, на якому міг би бути розміщений запропонований вами вислів. Попередньо обміркуйте колорит малюнка, шрифт і колір напису, супровідні зображення і т. ін. Створені ескізи обговоріть у класі.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Говоріння

Складання діалогів

23. Уявіть, що вчитель попросив вас у доступній формі пояснити першокласнику, яким має бути мовлення. Обміркуйте послідовність викладу думок у такому поясненні. Які запитання міг би поставити вам хлопчик? Складіть діалог і розіграйте його. Елементи яких стилів буде поєднано в такому діалозі? Чому?

Порада психолога: виявляйте терпіння, повагу й увагу до «дитини».

24. До вашого класу прийшов «новачок», родина якого щойно повернулася з еміграції. Хлопець народився за кордоном і в побуті спілкується англійською, проте перейти на українську прагне якнайшвидше. Найбільші складнощі він відчуває в доцільному вживанні фразеологізмів. Організуйте для нього майстер-клас у такий спосіб: попарно складіть і розіграйте два-три діалоги, використавши в репліках деякі з поданих фразеологізмів. Після цього запропонуйте новому однокласнику взяти участь у полілозі (4–5 осіб).

З першого слова; слово за словом; легкий на слово; не лізти за словом у кишеню; сипати словами як (мов, ніби, наче) горохом; розгублювати слова; не тягти (витягати) слова з рота.

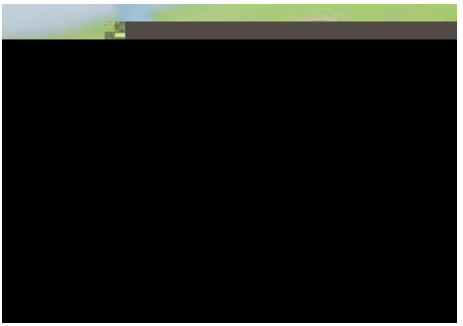

Порада психолога: виявляйте толерантність, терпіння й тактовність стосовно «новачка».

3. Мова видобувається з мислення. Метал твориться з руди (*О. Смирницький*).
4. Ви розмовляєте з людиною зрозумілою для неї мовою. Слова досягають її мозку (*Н. Мандела*).
5. Ви розмовляєте з людиною її рідною мовою. Слова досягають серця (*Н. Мандела*).

Довідка: якщо, як, коли, тому що.

● Частини яких з утворених складних речень можна об'єднати без сполучників? Як називаються такі складні речення?

113. Перепишіть, уставляючи на місці крапок, де потрібно, сполучники або сполучні слова. За потреби скористайтеся довідкою.

Муралізм — один з напрямів «вуличного» мистецтва, художній розпис стіни. Завдяки настінним розписам мистецтво стає дедалі ближчим до людей. ... долучитися до прекрасного, їм не треба йти до музею. Інколи достатньо вийти на вулицю чи просто з вікна глянути на будинок навпроти, ... Україна в цьому вже не поступається Європі.

... розмалювати чергову багатоповерхівку, часто запрошують митців з-за кордону: британців, аргентинців, німців, іспанців, американців.

Малюнки на стінах цілком можуть стати родзинкою міста, приваблюючи туристів, фотографів, блогерів, ... місцеві мешканці отримають додатковий стимул прогулятися, обмінятися враженнями, обговорити зображення.

(*За А. Вишницькою*)

Автори мурала в Києві — О. Корбан з Донбасу та Т. Арма зі Львова

Довідка: щоб (аби), і, тому що, а, через те що.

● Поясніть ужиті в реченнях розділові знаки.

● Розкажіть, що ви бачите на муралі. Поясніть відмінність між розповіддю про зображене та описом його.

● Сформулюйте головну думку мурала. Чи всі учні вашого класу сприймають його зміст однаково? Чи всім він подобається? Це добре чи погано? Чому?

● Як особисто ви ставитеся до муралів? У відповіді вживайте складні речення.

● Позначте в словах орфограми. Написання слів обґрунтуйте правилами.

114. Прочитайте. Визначте складні речення, частини яких поєднано різними типами зв'язку: безсполучниковим і сполучниковим.

Колись думали: знання, технічні досягнення вирішать усі проблеми, і людське життя суттєво покращиться. Насправді ж знання заплутало людину. Воно закинуло її на Місяць, жене на Марс, лікує, проте атомна бомба і екологічні катастрофи похитнули віру в знання. Хоч знання покращує життя, воно руйнує природу.

У всі віки пишалися неповторністю людини. Нині настає можливість людину тиражувати. Але ж єдина помилка може вбити весь тираж!

Немає прогресу в площині моралі, скоріше рух зворотний, бо незабаром зникнуть зі словників такі поняття: співчуття, любов, милосердя. Ми цікавимося позаземними «братами», а чи часто провідуємо свою бабусю?

Усі відкриття мають зворотний бік. Інтернет обплутав людину, як павук муху. Будь-яку інформацію можна добути за кілька хвилин, але більше третини людей, які марять інтернетом, уже психічно хворі, тому вони потребують допомоги.

(*За Ю. Мушкетиком*)

● Оберіть зі своїх однокласників групу, яка проведе спостереження: складних речень з яким зв'язком — сполучниковим чи безсполучниковим — у відповідях було більше. Дайте відповіді на запитання:

Чи погоджуєтесь ви з тим, що занепад моралі може бути спричинений технічними досягненнями людства? Відповідь побудуйте у формі роздуму: теза — докази — висновок.

Чи згодні ви з тим, що користування інтернетом спричиняє в частини людей залежність? Яку й від чого? У відповіді вживайте складні речення.

Підтримайте або спростуйте думки автора тексту щодо ставлення до інтернету. У відповіді використовуйте складні речення.

115. **Попрацюйте в групах.** Розкажіть, чи можливо за допомогою інтернету сприяти розвиткові милосердя та співчутливості. Якщо можна, то в який спосіб?

● **Мозковий штурм.** Придумайте й складіть словесний опис мурала, який би цю думку увиразнював. На уявному муралі «розмістіть» складене (пригадане) вами гасло, яке цю думку передає. Гасло сформулюйте у вигляді складного речення.

116. Складіть замітку до шкільного вебсайта, розпочавши її словами «Природу легко обібрати, якщо ти маєш душу ката». Викладіть у ній відомі вам факти як дбайливого, так і жорстокого ставлення до природи. Сформулюйте свою позицію щодо цих фактів. Обсяг замітки — 6–8 речень, стиль — публіцистичний.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Говоріння

Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю

117. Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту. З'ясуйте його стиль, свою думку доведіть. Звіртеся з поданими на фо́рзаці підручника таблицями.

Слухаючи народні пісні, читаючи перекази та історичні романи, кожен із нас виявляє героя в собі, відчуває в собі козацьку душу!

Козак-*характерник* не вразливий до шабель і куль, здатний проходити крізь вогонь та воду, читати чужі думки й розмовляти з тваринами. То хто ж із сучасних молодих людей не хотів би бути на нього схожим?!!

Виявляється, такі є. Вони обурюються у «Фейсбуці»: «Усе це *шароварщина*, повернення в нафталін та архаїку». Так, уславлення козацтва легко може перетворитися на шароварництво, якщо героїзувати й підносити лише зовнішні його ознаки. На вулицях міст усе частіше можна зустріти юнака не лише у вишиванці, а й у шароварах і з козацьким оселедцем. Одяг і зачіска — питання смаку, проте це вияви зовнішнього наслідування приналежності до козацтва. Адже головне не одежа і навіть не воєнна вправність і фізична сила козака, а сила його духу, відданість і вірність рідній землі, яка й робила його незборимим!

Нафталіном попахує і звичка вшановувати козацтво у виразно застарілих формах: довжелезних, сповнених розтягнутих діалогів і безкінечних танців відеофільмах, повторах у дитячих книжках давно всім відомих легенд про Січ і козацьких прислів'їв. Як писав Максим Рильський, «нове життя нового прагне слова». А ще — сучасних, цікавих дітям і молоді засобів популяризації подвигів наших предків.

У вітринах книгарень нині бачимо історію, переосмислену й надруковану для сучасної дітвори — цифрового покоління українців. Історичні факти викладено цікаво, жваво, захопливо. Запорізькі козаки постають персонажами *блокбастерів*, героями яскравих *коміксів*. Нові форми викладу передають традиційний зміст по-новому!

Нині у світі працює так званий закон платформи, що забезпечує вільний і безперешкодний обмін інформацією. Панівним стає *контент*, тобто зміст, який людина творить і поширює, сприймає і засвоює. Саме від того, який зміст ти твориш, залежить, як і яким сприйматиме тебе світ.

Оповіді про козаків мають бути оптимістичні, скеровані на пробудження в людях самосвідомості, упевненості у своїх силах. Необхідно перепрограмувати українців із комплексу меншовартості на впевненість у своїх можливостях, спроможності змінювати життя на краще! Українська молодь не просто може щось змінювати — вона є саме тим поколінням, яке змінює! Наша молодь — рушій і джерело змін!

Нам необхідний перехід в усвідомлення того, що ми є нащадками героїв, а не слухняних і покірних свинопасів. Суспільство потребує сучасних героїв, які переймають від предків усе найкраще!

Французи осучаснили своїх Астерікса і Обелікса. У Гонконгу творці кінобойовиків створили цілу індустрію кунг-фу. Японці підносять свою історію і саме на її основі перепрограмовують свою культуру. Увесь світ знає, що людина в капелюсі з кольтом — це ковбой, у кімоно і з катаною — самурай. Тепер світ має усвідомити й запам'ятати, що спритний воїн із шаблею й чубом — український козак. Його має впізнавати кожна дитина на планеті.

Світ шанує свою історію, плекає *міфи*, підносячи в них усе найкраще, що успадковано від попередніх поколінь. Міф — це не те, що завмерло в історії, як муха в бурштині, міф — це те, що працює в сучасності!

Світ використовує новітні технології, навчає розважаючи. При цьому підтримуються креативні люди, здатні подати всім відомий зміст у захопливій сучасній формі. Настав час укласти зміст наших міфів у популярну форму — або кіноблокбастери, або комп'ютерні ігри, електронні дитячі книжки, мультфільми, комікси. Для того щоб твою історію прочитало і сприйняло якомога більше людей, її потрібно навчитися подавати в новій, сучасній формі.

(*За Ю. Кочетовою*)

- Витлумачте лексичне значення виділених слів. Звіртеся з Тлумачним словничком.
- Значення терміна *комплекс меншовартості* з'ясуйте за Словничком термінів.
- Складіть план тексту. Перебудуйте складений план на план стислого переказу.
- За перебудованим планом усно стисло перекажіть текст.

- У Вікіпедії та на сайті «Даогопак» ознайомтеся з інформацією про тритомний мальований графічний роман під такою ж назвою (автор ідеї — Максим Прасолов, художник — Олексій Чебикін). Сформуйте власну думку про використання нових форм подання історичного матеріалу, зокрема про роль козацтва в українській історії. Підготуйте й проведіть у класі обговорення графічного роману.

§ 11 Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком

118. Прочитайте. Чи можна стверджувати, що текст цілком утворено зі складних речень? Свою думку підтвердіть прикладами.

ХОТІВ БУТИ ЛЮДИНОЮ

Щоб не крокувати, він відтяв собі ногу і перестав ходити до друзів.

Щоб не чути негарних слів, він пообривав вуха, тож не чув і привітних.

Щоб не казали на нього носатий, він викрутив носа і став кирпатим.

Щоб не бачити жаб, він повиймав очі, але через це не бачив і троянд.

Щоб ненароком не бовкнути чогось зайвого, вирвав язика, тому не став казати і лагідних слів коханій.

Кожного дня він провадив якусь пластичну операцію на своєму тілі, щоб бути схожим на інших, на всіх.

(*За В. Голобородьком*)

- Як ви гадаєте, чи цікава для інших людина, позбавлена індивідуальності? Чому?
- Доберіть до слова *індивідуальність* український відповідник.
- У чому полягає, на вашу думку *людська індивідуальність*? Чи варто її в собі плекати? Чому? Відповідь дайте складним реченням.

119. Перепишіть речення, визначте й підкресліть у кожному граматичні основи.

1. Ніколи ти нікому не годи, а будь собою ти, самим собою (*П. Тичина*). 2. Завжди будь собою, і ти обов'язково матимеш щастя! (*Т. Свіфт*) 3. Час такий швидкоплинний, тому не гайте його, проживаючи чуже життя! (*С. Джобс*) 4. Життя прекрасне, поки ти пливеш, змагаючи і рифи, й вал дев'ятий (*В. Грабовський*). 5. Не підмінюйте свої думки чужими, і ваше життя не стане *імітацією* життя іншої людини! (*За О. Уайльдом*)

- Доведіть, що подані складні речення є сполучниковими.
- Визначте складні речення, частини яких незалежні за змістом. Назвіть сполучники, якими ці частини поєднано.
- Прочитайте складні речення, одна частина яких залежить від іншої за змістом. Якими сполучниками ці частини поєднано?
- До виділеного запозиченого слова доберіть український відповідник.
- Визначте вжиті в реченнях фразеологізми, витлумачте значення кожного. Звіртеся зі Словничком фразеологізмів.

Складні сполучникові речення поділяють на **складносурядні** та **складнопідрядні**.

rnk.com.ua/100710

Складні сполучникові речення

складносурядні
утворені з двох або більше синтаксично рівноправних, незалежних одна від одної частин:
Знання красить, а незнання смішить.
Сокіл шанує свої крила, а людина пишається знаннями.
Навчання — срібло, але практика — золото.

складнопідрядні
утворені з головної й залежної частин (або кількох залежних частин). Від головної частини до залежної можна поставити питання:
Мудрий думає **(що?)**, *що всі мудрі.*
Знання — добро **(яке?)**, *яке ніхто не відніме.*
Розум там поможе **(де?)**, *де сила не зможе.*

120. Перепишіть прислів'я. Підкресліть у кожному з речень граматичні основи. Визначте серед речень складносурядні та складнопідрядні. Поясніть різницю між ними.

1. З'їсться не одна хлібина, доки пізнає людина людину (*Угорське*). 2. Скарб — не друг, зате друг — скарб (*Французьке*). 3. Місто буде чисте, коли кожен підмете в себе під дверима (*Англійське*). 4. Сонько лежить, а життя біжить (*Індійське*). 5. Легка будь-яка робота, якщо маєш до неї охоту (*Українське*). 6. Не тоді колодязь копай, як захотілося пити (*Латиське*). 7. Не нарікай без кінця на долю, бо ніхто тобі не співчуватиме (*Англійське*). 8. Після грози сяє сонце, а після нещастя приходить щастя (*Латиське*).

- Поясніть ужиті в реченнях розділові знаки.
- Позначте в словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

121. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення. Прочитайте їх уголос, від головної частини до залежної поставте питання. Назвіть сполучники, якими ці частини поєднано.

Зразок. Наполегливо й довго навчайся (*навіщо? з якою метою?*), щоб мати знання! (*Ш. Л. де Монтеск'є*)

1. Довго сам учись, якщо хочеш навчати інших (*Г. Сковорода*). 2. Учитель відчиняє до знань двері, але заходиш у них ти сам (*Китайське*

прислів'я). 3. Завдання педагога полягає в тому, щоб відкривати до знань двері, а не проштовхувати в них учня силою (*А. Шнабель*). 4. Навчання без роздумів даремне, але роздуми без навчання небезпечні (*Конфуцій*). 5. Здобувай знання, тому що добровільно й самостійно вони до тебе не прийдуть! (*Г. Бокль*) 6. Розум не має ціни, а освіта не знає кордонів (*М. Л. Кінг*).

● Прочитайте складні речення, утворені з рівноправних частин. Назвіть сполучники, якими ці частини поєднано.

Рівноправні **частини складносурядного речення** поєднані між собою **сполучниками сурядності**.

Сполучники сурядності

єднальні:
і (й), **та** (у значенні і), **а також**, **ні…ні**, **як… так і**, **не тільки…а й**
*Не почитаєш три дні книжок, **і** мова твоя стане безбарвною* (Китайське прислів'я).

протиставні:
а, але, та (у значенні але), **зате, проте, однак**
*Навчений водить, **а** неук слідом бродить. Шабля гостра, **проте** язик гостріший.*

розділові:
або, чи, хоч, або…або, чи…чи, то…то, не то… не то, чи то…чи то
***Або** ми дома не будем, **або** перемогу здобудем!*

Зв'язок між частинами складносурядного речення схожий на зв'язок між однорідними членами речення. Це зв'язок сурядності (рівноправності).

Частини складнопідрядного речення поєднані між собою **сполучниками** (сполучними словами) **підрядності** (залежності).

Сполучники підрядності	Приклади
часові: коли, як, як тільки, поки, доки, відколи, відтоді як, з того часу як, до того як, перед тим як, після того як, перш ніж та ін.	*Брехня панує доти, **доки** не з'явиться правда. Це буде тоді, **як** рак свисне. **Поки** розумний думає, дурний уже робить.*
причинові: бо, тому що, через те що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки та ін.	*Не сунься, субото, наперед четверга, **бо** буде ще й п'ятниця.*

Сполучники підрядності	Приклади
умовні: якщо, якби, коли б, аби та ін.	*Взимку не зігрієшся, **якщо** літом не спітнієш.* ***Якби** мавпи говорили, на роботу б теж ходили.*
мети: щоб, для того щоб, задля того щоб, аби, хай та ін.	***Щоб** рибу з'їсти, треба в воду лізти.* *Людина народжується, **аби** робити добро.*
порівняльні: мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито, як, немовби, начебто	*Плаває, **як** вареник у маслі.* *Він говорить, бурмоче, **наче** сорока на дощ стрекоче.*
допустові: хоч (хоча), дарма що, незважаючи на те що та ін.	***Хоч** і спина гола, аби своя воля.* *Мавпа мавпою залишиться, **дарма що** золотий перстень носить.*
міри, ступеня: аж, що аж, що й, скільки…стільки; чим…тим, мов та ін.	***Скільки** людина побачить, **стільки** вона й знає.* ***Чим** більше води п'єш, **тим** більше хочеться.*
наслідкові: так що	*Не має черепаха кулаків, **так що** битися не полізе.*

Між частинами складнопідрядного речення завжди ставлять коми.

122. Прочитайте текст, визначте складносурядні та складнопідрядні речення. Розкажіть, як ви їх розрізняєте.

Чи замислювалися ви, як впливає на нашу свідомість навколишня інформація? Йдеться про ті її види, з якими маємо справу щодня і скрізь: рекламу, білборди, написи на футболках і сумках…

Чи бачили ви на білбордах створені нашими предками мудрі приказки або прислів'я? Виникли вони в часи, коли не було ні телебачення, ні реклами. Чому ж сьогодні, у добу новітніх технологій, таке творення припинилося?

Культура кожного народу своєрідна й неповторна, і формується вона протягом багатьох сторіч. У творах фольклору народ фіксує цінності, норми, передає негативне або позитивне ставлення до того чи іншого явища, ситуації. У прислів'ях відображено народний розум та досвід, традиції та звичаї, що складалися багатьма поколіннями, і такий досвід формував правила поведінки.

У більшості випадків прислів'я й приказки лаконічні, а думки в них сформульовані чітко й образно.

Як же хочеться побачити на сучасному білборді такі слова: «Де є добрі люди, там біди не буде!» І від мудрих і вичерпних цих слів день стане світлішим, люди мудрішими й відповідальнішими. Кожному захочеться зробити щось гарне, адже життя таке швидкоплинне, і кожна мить минає без вороття! А зроблене іншим добро зігріватиме душу.

(*Із сайта «Моволюбам»*)

● **Попрацюйте в групах.** Доберіть 4–5 прислів'їв — складних речень, які ви б хотіли бачити на білбордах або побутових речах: одязі, наплічниках тощо. Свій вибір обґрунтуйте, побудувавши відповідь у формі роздуму: теза — докази — висновок.

● Дібрані прислів'я запишіть, визначте й підкресліть у них граматичні основи. Укажіть серед цих речень сполучникові та безсполучникові, серед сполучникових — складносурядні й складнопідрядні.

Рівноправні за змістом частини складносурядного речення і головні частини складнопідрядного речення схематично зображують квадратними дужками; підрядні (залежні) частини складнопідрядного речення позначають круглими дужками:

Ще лист не жовтів у осінній журбі, і трави не никли зів'яло (В. Сосюра).

[…], і […].

Сонце привітно світило і гріло, як воно завжди гріє восени (Панас Мирний).

[…], (як …).

123. Перепишіть. Визначте речення складносурядні та складнопідрядні.

1. Нехай радіє Правдонька, а Кривда чеше ніс (*Л. Глібов*). 2. Скрізь Вітер нашумів, що Дуб такий-сякий (*В. Симоненко*). 3. Ізнемігся старий Вовк, ледве вже плететься, а з ягнятами Вівця на полі пасеться (*С. Руданський*). 4. Хтось Мухам набрехав, що на чужині краще жити (*Л. Глібов*). 5. На річку Море розгнівилось і ревло, що Річка береги водою розбовтала (*Л. Боровиковський*). 6. Хтось байку прочитає й усміхнеться, а хтось, можливо, й схаменеться (*В. Мовчун*).

Георгій Нарбут. Ілюстрація до байки «Бабка та Мураха»

● Накресліть схеми двох перших речень.

● Назвіть сполучники, що поєднують частини складних речень.

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів.
- Які байки ви вивчали на уроках літератури? Назвіть ознаки байки.
- Розгляньте ілюстрацію до байки. Як увиразнив художник алегорію?

124. Перепишіть. У кожному з речень визначте й підкресліть граматичні основи.

1. Я іду у парку золотому, і прощально листя шелестить (*В. Сосюра*). 2. Шипшина вбралась у коралове намисто, і літо бабине вплелось між намистин (*Є. Гуцало*). 3. Став я, подих затаїв, слухав, як земля зітхала (*З. Гончарук*). 4. А сонечко неначе запитало, чи тепло у душі моїй сьогодні (*О. Омельченко*). 5. Хіба не бачите, що небо голубіє? (*Олександр Олесь*) 6. Свинцем набрякли сині хмари, і сонце зникло якось враз (*О. Ісаченко*). 7. Пливе над світом осінь, як медуза, і мокре листя падає на брук (*Л. Костенко*).

- Визначте речення складносурядні та складнопідрядні, поясніть відмінність між ними.
- Накресліть схему першого речення.
- Позначте в словах орфограми. Написання слів обґрунтуйте правилами.

125. Прочитайте текст, визначте його тему та головну думку.

Кожна людина подібна до купки піску, яка складається з великої кількості рухливих піщинок. Кожна з піщинок — якась особливість, якась обставина, якийсь фактор, якесь переживання, якісь контакти і знання, і всі вони насипаються, досипаються, пересипаються, опиняються в глибині чи на одній зі сторін поверхні купки. Той шар, який видимий тепер, видно саме тепер, але за мить його замінить інший. Проте жодна піщинка нікуди не пропадає, усі разом вони формують купку.

Люди, подібні одне до одного, як такі купки піску, але й відрізняються вони одне від одного, як піщинки в таких купках!

(*За Т. Прохаським*)

- Який художній засіб покладено в основу тексту?
- Визначте в тексті складносурядні речення. Назвіть сполучники, якими з'єднані їхні частини.
- Укажіть складнопідрядні речення. Визначте в кожному головну й залежну (підрядну) частини.
- Напишіть есе, взявши його темою останнє речення тексту.

Складносурядне речення

§ 12 Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення. Розділові знаки у складносурядному реченні

126. Прочитайте текст. Визначте в ньому складносурядні речення. За якими ознаками ви їх розпізнали?

Людське життя буває різним: цікавим чи нудним, багатим на події чи сірим, успішним чи звичайним. Кожна людина прагне успіху й щастя, і ти, звісно, не є винятком. Яким може бути шлях до нього? Ти з гарними оцінками закінчиш школу, за результатами ЗНО тебе зарахують у найпрестижніший вищий навчальний заклад. Пізніше твій «червоний» диплом відкриє тобі шлях до перспективної та високооплачуваної роботи, і ти обов'язково здійсниш наукове відкриття або знімеш найкращий у світі фільм...

Певно, саме так кожен дев'ятикласник уявляє собі майбутнє, але чому ти всміхаєшся? Занадто гарний, а тому неправдоподібний усе це має вигляд? Твоя правда. Або ти вже зараз усвідомиш складність досягнення життєвого успіху, або твій життєвий шлях складеться не надто успішно.

(*З підручника української мови*)

- У кожному складносурядному реченні визначте граматичні основи.
- Укажіть речення, між частинами яких існує смисловий зв'язок протиставлення; послідовності дій чи явищ; їхнього взаємовиключення.
- Як ви розумієте вислови *життєвий успіх, вибір життєвого шляху*? Що вважаєте головним: правильний вибір професії, матеріальний достаток, сімейну злагоду? Відповідь обґрунтуйте.
- Напишіть есе з теми «Що приведе мене до успіху в житті».

Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення можуть бути такі:

— **одночасність:** *Косили сіно лугове, і пахла м'ята* (Ю. Кравченко);

— **послідовність:** *Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав* (Леся Українка);

— **причина і наслідок:** *Хтось шарпнув двері, і вони розчинилися навстіж* (Ю. Збанацький);

— **протиставлення:** *Він іншим показує дорогу, а сам у болото лізе* (Нар. творчість);

— **зіставлення:** *Ластівка день починає, а соловей його кінчає* (Нар. творчість);

— **чергування явищ:** *То комиш упаде в око, то дим тріпоче в повітрі* (М. Коцюбинський);

— **взаємовиключення явищ:** *Або рибку їсти, або на дно сісти* (Нар. творчість).

127. Прочитайте. Доведіть, що подані речення складносурядні. Визначте смислові зв'язки між частинами цих речень.

1. Запорука успіху — вміння спілкуватися, а головна перепона на шляху до нього — самовпевненість (*Т. Рузвельт*). 2. Ніколи не звинувачуй у своїх помилках інших людей, і успіх стане наслідком твоєї праці та наполегливості (*І. Ньютон*). 3. Навчися бачити життя без прикрас, і тобі неважко буде досягти успіху (*П. Таранов*). 4. Або ти змалку привчишся перемагати свою байдужість, лінь та інертність, або висока мета ніколи не буде тобою досягнута (*А. Єланська*). 5. Дорогоцінний камінь не можна відполірувати без тертя, і людина не може стати успішною без достатньої кількості важких спроб (*Конфуцій*).

- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами, поясніть у них розділові знаки.

128. Перепишіть прислів'я, ставлячи на місці крапок сполучники сурядності.

1. Життя не має ціни, ... воля дорожча за життя. 2. Коріння навчання гірке, ... плід його солодкий. 3. Науки ... вода не затопить, ... вогонь не спалить. 4. Правда коле, ... брехня пестить. 5. Один засіває поле, ... інший збирає плоди.

- Визначте, до якого розряду належить кожен зі сполучників.
- З'ясуйте смислові зв'язки між частинами кожного складносурядного речення.

129. Перепишіть прислів'я, до першої частини дописуючи дібрану з довідки другу.

1. За морем тепліше, але ... 2. Вижени із серця смуток, і ... 3. Або печи пиріжки, або ... 4. Ви мовчіть, а ... 5. Чи ти мене повезеш, чи ... 6. Казали минеться, а ...

Довідка: вдома миліше; я на тобі поїду; життя стане кращим; ми будемо підтакувати; воно тільки настає; не прийдуть дружки.

- Визначте смислові зв'язки між частинами кожного з речень.
- Накресліть схему першого речення.

130. Прочитайте прислів'я. Визначте речення складносурядні та речення прості, ускладнені однорідними членами. Поясніть, чим зв'язок між частинами складносурядного речення схожий на зв'язок між однорідними членами речення.

1. Риб'яче життя знає річка, а пташині думи розуміє вітер. 2. Однакова дяка за рибу й за рака. 3. Не вчи орла літати, а рибу плавати. 3. Я тобі кажу про рибу, а ти розказуєш про раки. 4. Сова вдень мовчить, а вночі кричить. 5. Бенкетують уночі сови та сичі. 6. Солов'я по пісні пізнають, а папугу розрізняють по пір'ю. 7. Рибу легко з'їсти, але важко спіймати.

- Позначте в словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

131. Перепишіть складносурядні речення, уставляючи на місці крапок пропущені сполучники. За потреби скористайтеся довідкою.

1. Відшуміло вже літо, ... осінь прийшла (*Г. Хорташко*). 2. Поспішають вільні журавлі, ... мені не хочеться спішити (*П. Перебийніс*). 3. ... вечір погасає, ... ранок світає? (*П. Куліш*) 4. Дороги розмиті, ... чується крик журавлиний (*Л. Костенко*). 5. А дощі лили мало не щоночі, ... дні були сонячні й теплі! (*О. Слоньовська*) 6. ... день сміявсь, ... дощик хлипав, ... вітер шастав (*М. Карпенко*).

Довідка: і, а, зате, чи то...чи то, не то...не то.

132. Побудуйте й запишіть складносурядні речення, додаючи до поданої частини самостійно складену другу.

1. Нічого не замінить спілкування з улюбленою книжкою, але ... 2. Надзвичайно люблю історичні романи, і ... 3. Художнє слово захоплює мене, проте ... То стискається над улюбленими сторінками серце, то ...

- У записаних реченнях визначте й підкресліть граматичні основи.
- З'ясуйте смислові зв'язки між частинами кожного з речень.
- Який розділовий знак між частинами складносурядних речень ви поставили?

Кому ставлять між частинами складносурядного речення, поєднаними сполучниками *і (й), та, а, але, проте, однак, зате, або…або, чи…чи, ні…ні, то… то, не то…не то, чи то…чи то*: *Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть* (А. Малишко); *То шурхне щось збоку, то захитається береза, то щось гукне* (Марко Вовчок).

Якщо частини складносурядного речення значно поширені, уже мають усередині коми або треба підкреслити самостійність частин складносурядного речення, між ними **ставлять крапку з комою**: *Ось помандрують аж за синє море над смутком сіл високі журавлі; і хтось останній на полі дооре вузеньку смужку вогкої землі* (Є. Плужник).

Коми не ставлять між частинами складносурядного речення зі сполучниками *і* (*й*), *та* (у значенні *і*), якщо є спільний для обох частин другорядний член речення: ***Щороку*** *вмирає трава і листя з дерев облітає* (М. Луків); ***З однієї квітки*** *змія бере отруту і бджола бере мед*. ***Од поради*** *язик не всохне і зуби не випадуть* (Нар. творчість).

Не ставлять коми між частинами складносурядного речення, якщо обох частин стосується вставне слово: ***Звісно****, нарізно нам важко і разом нам тісно* (Нар. творчість).

Якщо частини складносурядного речення поєднані сполучниками *і, та*, виражають різке протиставлення або швидку зміну подій, між ними **ставлять тире**: *Туман піднявся — і небо стало сірим* (М. Коцюбинський); *Ще мить — і сад загубить пишну вроду* (Д. Луценко).

133. Прочитайте речення, інтонуючи їх відповідно до розділових знаків. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Верес цвіте, і на серці осінньо (*В. Вербич*). 2. Осіннє сонце блиснуло на мить, і тільки срібна паморозь димить (*І. Гнатюк*). 3. За тополями сонце встає і зозуля кує правічна (*І. Переломов*). 4. Торкає пальцем вітер колосочки — й вони дзвенять (*В. Сосюра*). 5. Ранками стала сивіти земля і поля бралися легкою памороззю (*О. Гончар*). 6. Дикі гуси летять — і прощальний летить їхній крик (*Є. Гуцало*).

- Накресліть схеми першого й останнього речень.

134. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Пісня із грудей летить крилата і люди оглядаються на спів а я не в силі почуття здолати (*К. Барановська*). 2. Стихає річ та співи молоді ростуть як паруси (*М. Рильський*). 3. Від пісні журливої дуб сколихнувся й лелеки здригнулись вві сні (*Г. Гуржій*). 4. Сьогодні світ руками я обняв і світ зі мною навзаєм обнявся! (*Є. Гуцало*) 5. Приходить пісня і душа захмарена усе на світі може зрозуміти (*П. Перебийніс*). 6. Я усміхнусь і все навкруг сміється. Співаю і назустріч пісня ллється (*О. Довгий*).

- Позначте в словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

135. За поданими схемами складіть і запишіть складносурядні речення. Обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.

1. […], і […].
2. […] і […].
3. […], але […].
4. То […], то […].
5. […]; і […].

136. Зробіть синтаксичний розбір речень у вказаній нижче послідовності.

1. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть (*А. Малишко*). 2. Вдарю я по хвилі золотим веслом — й зашумлять похилі верби над піском (*В. Сосюра*). 3. Знов зацвітуть лани широкі гарячим золотом пшениць і прийде в край наш мир і спокій (*В. Сосюра*). 4. Прибоєм Славути гримлять океани-моря, і дивиться Київ на себе у води дніпрові (*П. Перебийніс*). 5. Дніпро розтуманив тумани під вітру осіннього рев, і падає листя багряне, оголює віти дерев (*В. Сосюра*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначте вид речення за метою висловлювання та емоційним забарвленням.
2. Укажіть, що речення складне, сполучникове, складносурядне.
3. Визначте кількість частин у реченні, виділіть граматичні основи в частинах складного речення, установіть смислові зв'язки між ними.
4. Поясніть розділові знаки.
5. Розберіть кожну частину як просте речення.
6. Накресліть схему речення.

Зразок усного розбору

Дніпро тече, і хвиля в серце б'є (П. Перебийніс).

Речення розповідне, неокличне, складне, сполучникове. Складносурядне, складається з двох частин: *Дніпро тече* (*1*), *і хвиля в серце б'є* (*2*). У першій частині граматична основа *Дніпро тече*; у другій — *хвиля б'є*. Між частинами речення — відношення одночасності; частини складного речення пов'язані інтонацією переліку та єднальним сполучником *і*. Між частинами речення потрібно ставити кому.

Зразок письмового розбору

Дніпро тече, і хвиля в серце б'є (П. Перебийніс).

Речення розпов., неоклич., складне, сполучн., складносур., єдн.

[...], і [...].

137. Зробіть синтаксичний розбір речень.

1. Вилив душу в пісні український народ — і живе наш народ у співучому слові (*В. Василашко*). 2. Не оралось наше поле ясними плугами, а оралось наше поле гострими шаблями (*М. Стельмах*). 3. Пережили ми, земляки, страшні часи: війну, розруху, але духом ми не ослабли! (*М. Хоросницька*) 4. А десь цвіли сади і дивно пахли трави (*В. Сосюра*). 5. Чи то вечір погасає, чи ранок світає? (*П. Куліш*)

138. Зробіть синтаксичний розбір речень.

1. Тут витає слава безіменна і співає жайвором душа (*П. Перебийніс*). 2. Співаю — і назустріч пісня лллється (*О. Довгий*). 3. Довго тужить сумна бандура про діла у старій сивині, і якусь невідому зажуру навіває та пісня мені (*В. Симоненко*).

- Визначте вжиті в реченнях художні засоби.

- Зберіть в інтернеті інформацію про народного артиста України, лауреата Національної премії імені Тараса Шевченка кобзаря Василя Нечепу. Розкажіть про нього в класі, доповнивши розповідь складеним за фотографією описом зовнішності митця. Уживайте складносурядні речення.

Я знаю! *Я вмію!* *Я можу!*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Які речення називають складними? Як складне речення відрізнити від простого?

— Які сполучникові речення називають складносурядними? Наведіть приклади.

— Які смислові зв'язки можливі між частинами складносурядних речень? Наведіть приклади.

— Якими сполучниками можуть поєднуватися частини складносурядного речення?

— За допомогою яких сполучників передають протиставні відношення між частинами?

— Які смислові відношення між частинами складносурядних речень виражають за допомогою розділових сполучників *або, чи, а, то ... то*?

— У яких випадках між частинами складносурядного речення не ставлять кому? ставлять тире? Наведіть приклади.

rnk.com.ua/100710

- Виконайте тестові завдання онлайн.

Складнопідрядне речення

§ 13 Складнопідрядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Підрядні сполучники й сполучні слова в складнопідрядних реченнях

139. Прочитайте речення. Визначте в кожному граматичні основи. Чи є частини складного речення синтаксично рівноправними? Чому ви зробили такий висновок?

1. Невелику ж ти маєш силу, якщо ти біді піддався (*З Біблії*). 2. Як мала у тебе сила, то з гуртом єднайся ти! (*Б. Грінченко*) 3. Сила духу — це цілеспрямованість, яку породила справедливість (*Платон*). 4. Коли нація має сильний дух, вона приречена на успішне майбутнє! (*С. Вакарчук*)

- У кожному складному реченні визначте головну частину. Поставте питання від головної частини речення до підрядної.
- Як ви розумієте вираз *сила духу*? Лексичне значення слова *дух* з'ясуйте за Тлумачним словничком.

Складнопідрядним називається складне речення, у якому одна частина є головною, а інша — підрядною, від неї залежною.

Підрядна частина (їх може бути дві або й більше) граматично залежить від головної та з'єднується з нею за допомогою сполучника підрядності або сполучного слова. Від головної частини до підрядної (підрядних) можна поставити питання.

Складнопідрядне речення	Схема
Ми з такого роду, (якого?) *в якому плекають свободу* (Нар. творчість).	*якого?* […], (в якому …).
Ти знаєш, що ти людина? (В. Симоненко)	*що?* […], (що …).

Ставлячи питання від головної частини речення до підрядної, визначають між ними змістові відношення.

Підрядне речення може стояти перед головним, усередині головного й після нього.

140. Прочитайте, дотримуючись правильної інтонації та пауз. Визначте в кожному реченні граматичні основи, доведіть, що речення складнопідрядні.

1. Діла твої тоді нетлінні, коли в душі нема іржі (*В. Грінчак*). 2. Допоки в серці жевріє надія, живе людина, думає і діє (*К. Лесьєв-Лесь*). 3. Народе мій, як добре те, що ти у мене є на світі (*М. Вінграновський*). 4. Тільки зрадникам дається воля вибирати собі батьківщину, бо в них відібрана пам'ять (*Р. Іваничук*).

- У кожному реченні визначте головну й підрядну частини. Від головної частини поставте питання до підрядної.
- Накресліть схеми першого й останнього речень.
- Витлумачте суть названих у реченнях почуттів. За потреби скористайтеся Словничком назв почуттів.

Головні частини складнопідрядних речень **можуть мати вказівні слова**: *Поводься* ***так****, як велить звичай. Гілка завжди схожа на* ***те*** *дерево, з якого вона виросла* (Нар. творчість).

Вказівні слова зазвичай **виражені займенниками** (*той, такий, все, всякий, кожен* та ін.) або **прислівниками** (*там, туди, звідти, доти, так, стільки, настільки* та ін.). **Вказівні слова є членами речення** головної частини складнопідрядного речення: *Україна буде доти, доки будуть козаки* (Нар. творчість).

Складнопідрядне речення є інтонаційно завершеним, у вимові підрядну частину виділяють паузою.

141. Перепишіть прислів'я, уставляючи на місці крапок вибрані з довідки вказівні слова.

1. Живи ..., щоб із людьми тобі було добре, а іншим із тобою ще краще (*Українське*). 2. День корисно прожитий ..., як гарну справу зроблено (*Латиське*). 3. Троянди ростуть ..., де ростуть колючі шипи (*Французьке*). 4. Заздрість роз'їдає людину ..., як іржа нищить залізо (*Грецьке*). 5. Прийшли гості ... ночувати, як не підмели хати (*Баскське*). 6. Людина ... не тужить, доки здоров'я їй служить (*Українське*).

Довідка: так, доти, там, тоді.

- Серед вказівних слів укажіть займенники та прислівники.
- Визначте й назвіть слова, якими поєднано частини складнопідрядних речень. Чи всі ці слова є сполучниками? Відповідь обґрунтуйте.

У складнопідрядних реченнях треба розрізняти **сполучники** та **сполучні слова**.

Сполучники	Сполучні слова
поєднують частини складнопідрядного речення	
не відповідають на питання; не є членами речення: *Знай, **що** терен груш не родить.*	відповідають на питання; є членами речення підрядної частини: *Той друзів не має, **хто** себе надміру любить.*

Сполучники за будовою поділяють на **прості** (*що, як, щоб, якщо, якби, хоч, ніж, мов, чи* та ін.) і **складені** (*через те що, тому що, у зв'язку з тим що, дарма що* та ін.).

Сполучними словами в складнопідрядному реченні найчастіше бувають:

— **відносні займенники** *хто, що, який, чий, котри́й* у різних відмінкових формах;

— **прислівники** *де, коли, куди, звідки, як* та ін.

Приєднуючи підрядну частину до головної, **сполучні слова** виконують функцію службової частини мови — сполучника. Проте вони **є членами речення**: *Ноги ведуть туди, **куди** хоче людина. Не поділишся тим, **чого** в тебе немає* (Нар. творчість).

142. Прочитайте. Визначте в кожному реченні головну й підрядну частини. З'ясуйте, чим поєднано частини кожного речення: сполучником чи сполучним словом.

1. Будуймо дім, де правда — господиня (*В. Бровченко*). 2. У тім мені був рай, щоб вільним став мій край (*Б. Грінченко*). 3. Жили й живем ми тільки боротьбою, якою перетворюється світ (*Л. Дмитерко*). 4. Життя тільки тоді щасливе, коли людина створює щось нове (*М. Упеник*). 5. Не буде роду переводу, бо вічно житиме любов (*Ю. Кравченко*). 6. Якщо земля любов'ю не зігріта, то де ж у світі візьметься тепло? (*І. Гнатюк*) 7. Той ліс, що я дитиною садив, гуде й шумить (*Д. Павличко*).

- Укажіть речення, що містять вказівні слова.
- Накресліть схеми двох останніх речень.

Між головною і підрядною частинами складнопідрядного речення **ставлять кому**, якщо підрядна частина стоїть:

— після головної: *Краса не врятує ніколи світ,* ***якщо світ не врятує красу*** (П. Осадчук);

— перед головною: ***Якщо ти вчуєш жарт****, шукай у ньому приховану правду* (О. Довженко).

Якщо підрядна частина стоїть усередині головної частини, її **виділяють комами з обох боків**: *Красу,* ***яку людина сотворила****, я шанував понад усе в житті* (М. Руденко).

Якщо дві підрядні частини стоять поряд, між ними ставлять кому: *Козацький рід не забува,* ***як дзвонить зброя, як шумить трава*** (Г. Коваль); ***Якщо ти станеш іншим, якщо навколо тебе мільйони людей стануть іншими****, країна почне змінюватися* (С. Вакарчук).

143. Запишіть речення в такій послідовності: 1) з підрядною частиною після головної; 2) з підрядною частиною перед головною; 3) з підрядною частиною всередині головної.

1. Важливість людини залежить від важливості проблем, які вона розв'язує (*П. Загребельний*). 2. Як жить без мрії, я не розумію (*М. Самійленко*). 3. Оберігати історичні пам'ятки, які належали й належать поколінням,— благородна справа (*Гр. Тютюнник*). 4. Коли міняються епохи, не можеш ти незмінним буть (*В. Сосюра*). 5. Змінюйте світ на краще, піклуйтеся про нього, тому що ви в ньому живете! (*Кузьма Скрябін*)

- У кожному реченні підкресліть граматичні основи.
- Визначте речення, ускладнені однорідними членами.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

144. Перепишіть прислів'я, доповнивши подану частину дібраною з довідки.

1. Брехня панує доти, ... (*Португальське*). 2. Не вір, ... (*Італійське*). 3. Легко в калюжі неслави застрягти, ... (*Угорське*). 4. Вибирай у друзі людей добрих і чесних, ... (*Македонське*). 5. ... таке життя *проживеш* (*Українське*). 6. ... тримай собаку під боком (*Баскське*). 7. Мало користі там, ... (*Українське*). 8. Добре тому жити, ... (*Українське*). 9. Слухай, ..., але думай по-своєму (*Англійське*).

Довідка: поки не з'явиться правда; щоб були вони з тобою в лиху годину; якщо дружиш із вовком: тому що важко звідти вилізати; яку дружбу заведеш; що за морем на виноградній лозі сосиски ростуть; що люди кажуть; де багато балаканини; хто вміє добре говорити.

- У яких реченнях підрядна частина стоїть перед головною? усередині головної?
- Обґрунтуйте вживання в реченнях розділових знаків.
- Укажіть складнопідрядні речення, частини яких поєднано сполучними словами. Як ви відрізняєте їх від сполучників?
- У яких реченнях є вказівні слова? Які це частини мови?

145. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки, обґрунтуйте їх уживання.

1. Людину тоді помічають як знаходить вона себе (*Р. Кудлик*). 2. Коли ти впевнений у собі й не ловиш ґав усе вдається (*Ю. Макаров*). 3. Хоч *інтелект* у нього недолугий та завше він виходить із води сухий (*С. Воскрекасенко*). 4. Ми з дороги правди не звертали хоч були ми на коні і під конем (*П. Перебийніс*). 5. І певен я що правда візьме гору (*М. Зеров*). 6. Документи різні підготуйте щоб і комар носа не підточив (*М. Стельмах*).

- Укажіть ужиті в реченнях фразеологізми, витлумачте значення кожного. Звіртеся зі Словничком фразеологізмів.
- Підкресліть усі члени речення. Яким членом речення є кожен фразеологізм?
- Поясніть лексичне значення виділеного слова. Звіртеся з Тлумачним словничком.
- Накресліть схеми двох перших речень.

146. **Попрацюйте в групах.** За поданими схемами складіть і запишіть складнопідрядні речення.

1. [...], (якби ...).
2. (Щоб ...), [...].
3. (Куди ...), [...].
4. [...], (коли б ...).

- У записаних реченнях поясніть уживання розділових знаків.

147. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Суть людини розкривається лише тоді коли її вчинками керує совість (*В. Сухомлинський*). 2. Де мовчить совість там хизується красномовством підлість (*Ю. Рибников*). 3. Не хочу аби замість мене думали. Не хочу аби замість мене вирішували. Хочу бути самим собою настільки щоб аж до серцевини совісті (*За Р. Лубківським*).

- Витлумачте лексичне значення слова *совість*. Звіртеся з Тлумачним словничком.
- Розкрийте зміст східного прислів'я «Хоч совість і беззуба, а загризти може». У відповіді вживайте складнопідрядні речення.
- Яких людей називають *совістю народу?* Якими рисами наділені такі особи? Кого з наших сучасників ви можете так назвати? Свій вибір обґрунтуйте.
- Напишіть есе за афоризмом «Життя — діалог долі та совісті».

148. Вчимося редагувати. Виправте помилки й запишіть речення. За потреби скористайтеся підказкою.

1. Про совість йдеться мова в багатьох прислів'ях. 2. Сумління являється почуттям моральної відповідальності людини за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством. 3. Совість становить саму сильну рису відмінності людини від тварин. По цій причині даже людина, одягнувша себе в броню безсоромності, рано чи пізно зустрінеться з муками совісті. 4. Як стверджує народна мудрість, сором гризе людину більш глибше за совість.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
мова йдеться	мова йде (йдеться про…)
чесність являється рисою…	чесність є рисою (чесність — риса…)
самий суттєвий	найсуттєвіший (найбільш суттєвий)
по цій причині	із цієї причини
більш правильніше	правильніше (більш правильно)

● Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці таблицею «Норми літературної мови».

Коми між частинами складнопідрядного речення **не ставлять**, якщо підрядні частини залежать від однієї головної та пов'язані одиничним єднальним або розділовим сполучником: *З'ясуйте, **коли** відбудеться мовний конкурс і о котрій годині він розпочнеться.*

149. Прочитайте. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Я люблю, коли шумлять тополі і жовте листя падає з тополь (*За А. Камінчуком*). 2. Питають сосни, де я мешкаю й куди я йду сумною стежкою (*Д. Павличко*). 3. Я з того краю, де цвітуть смереки і де горять шипшинові вогні (*Л. Михайлів*). 4. Як так давно не чув, як перепел вночі западьомкає і в лузі деркачі охриплим голосом задеркотять жагуче (*За М. Рильським*). 5. Ти не дивуйсь, що ніч п'яніє і день тріпоче по весні… (*Олександр Олесь*) 6. Ми винуваті, що міліють ріки і лисинами світять береги (*В. Симоненко*).

● Чи можна сказати, що між двома частинами, які є підрядними стосовно однієї головної, існує зв'язок сурядності? Відповідь обґрунтуйте.

● Витлумачте зміст останнього речення. У відповіді вживайте складнопідрядні речення.

150. Перепишіть, підкресліть усі члени речення. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

Чи знаєш ти найкращу в світі пісню, як ліс шумить і грає темний бір? Чи знаєш ти цю тишу благовісну, як ліс мовчить і молиться до зір? Чи знаєш ти прекрасну ту картину, як місяць-князь зійде на дерева, як срібний шовк обгорне всю долину і зблисне діамантами трава?

(*За Р. Купчинським*)

- Визначте слова, ужиті в переносному значенні, витлумачте це значення. Як зветься такий художній засіб?
- Складіть за ілюстрацією висловлення в художньому стилі «Що місяць розповів деревам». Уживайте складнопідрядні речення.

Іноді між частинами складнопідрядного речення ставлять **тире**. Це роблять для інтонаційного виділення підрядної частини, що стоїть перед головною: *Якщо болить серце — тобі, друже, поталанило* (В. Стус); *Де тих пісень дівчина навчилася — Бог її святий знає* (Б. Грінченко).

При вимовлянні таких складнопідрядних речень між їхніми частинами роблять паузу, другу частину вимовляють із різким підвищенням тону.

151. Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації та пауз.

1. Якого б хліба у житті не їв — смачніша дома спечена хлібина (*К. Лесьєв-Лесь*). 2. Коли є брат — солодший хліба шмат (*А. Малишко*). 3. Щоб жить — ні в кого права не питаюсь (*П. Тичина*). 4. Хоча не пить з лиця води — люблю красивих (*В. Черепков*). 5. Де не повернеться —

всюди за ним золоте гілля росте (*Г. Тютюнник*). 6. Якщо скажеш не подумавши — сорому не оберешся (*Нар. творчість*).

- Обґрунтуйте вживання тире.
- Визначте вжиті в реченнях фразеологізми, витлумачте значення кожного.

152. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Я люблю дивитись як гаї синіють. Як пташки співають слухати люблю (*В. Сосюра*). 2. Послухай як трава росте напоєна дощами і як веде розмову степ з тобою колосками (*П. Осадчук*). 3. Той ліс що я дитиною садив гуде й шумить на кам'янім узгір'ї (*Д. Павличко*). 4. Ліс шумів високим рівним шумом що нагадував морський прибій (*З. Тулуб*). 5. Мене ліси здоров'ям напували коли бродив у їхній гущині (*В. Симоненко*). 6. Скажи ж в яких лісах ти заблудив? (*Олександр Олесь*)

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Укажіть складнопідрядні речення, частини яких поєднано сполучниками. Частини яких речень поєднано сполучними словами?
- В останньому реченні підкресліть усі члени речення. Накресліть його схему.
- Складіть художній опис улюбленого куточка природи. Уживайте складнопідрядні речення.

153. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення, назвіть у кожному граматичні основи. Накресліть схеми складнопідрядних речень.

Жанр, у якому працює цей митець, назви поки що не має. Сам Олег Шупляк називає свої роботи двовзорами, тому що картини мають подвійний, а часом і потрійний зміст. Дійсно, роздивляючись зображення, раптом помічаєш, що й тебе пильно розглядають чиїсь не відразу помічені тобою очі...

Митців, які малюють у такому ж стилі, у світі небагато. Оскільки цікавість до такого жанру велика, Олег Шупляк демонстрував свої роботи за кордоном: у Великій Британії, Японії, Кореї, США, Данії, Росії та інших країнах.

Раніше працював учителем малювання в рідному селі, викладав у дитячій художній школі міста Бережани. За освітою митець — архітектор, хоча своє покликання він знайшов саме в образотворчому мистецтві.

Перша картина-*ілюзія* вийшла з-під його пензля 1991 року. Це був портрет Тараса Шевченка

Кобзар

під назвою «Кобзар». Чому саме Тарас Григорович? Олег розповідає, що створив полотно в час, коли Україна нарешті здобула незалежність. «Хто як не Шевченко стільки мріяв про незалежність?» — пояснює художник.

Слід зазначити, що оптичні ілюзії — лише частина творчого доробку художника. Олег Шупляк є автором *логотипа* до 200-річчя Кобзаря, який у ювілейний рік використовували в Україні та поза нею.

У своїх ілюзіях художник зображає відомих людей: письменників, науковців, живописців... Усі елементи картини пов'язані логічно. Якщо зображено письменника, то повинні бути й персонажі його творів. Якщо йдеться про художника, бачимо фрагменти його робіт.

Сьогодні цікавість до двовзорів велика, тому є багато замовлень, пропозицій.

(*З інформаційно-розважальної вебплатформи UA Modna*)

- Поясніть лексичне значення виділених слів. Звіртеся з Тлумачним словничком.
- Визначте тему й головну думку тексту, доберіть до нього заголовок.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Який малюнок-ілюзію хотілося б створити вам? Складіть усний словесний опис уявного малюнка. Використайте 2–3 складнопідрядних речення.
- Ознайомте своїх старших родичів із двовзорами Олега Шупляка й дізнайтесь їхнє враження від цих картин. Запишіть їхню відповідь двома-трьома складнопідрядними реченнями.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Письмо

Ділові папери. Заява

154. До поданих термінів ділового мовлення доберіть із довідки їхнє лексичне значення.

Реквізит, адресат, адресант, довідка, бланк, резолюція.

Довідка: одержувач; відправник; обов'язковий елемент оформлення офіційних документів; документ, що містить підтвердження певних фактів; рішення, прийняте нарадою, з'їздом, конференцією; аркуш із частково надрукованим текстом.

155. Попрацюйте в парах. Прочитайте. Сформулюйте 4–5 запитань за змістом прочитаного та дайте на них відповіді.

Заява — діловий папір, що містить пропозицію або прохання однієї або кількох осіб до установи або керівної особи. Текст заяви складають із дотриманням вимог офіційно-ділового стилю.

Заяву пишуть від руки і в одному примірнику. Обов'язковими є такі реквізити:

— назва організації, установи чи посади особи, яким подається заява (зазначають праворуч, на останній третині рядка);

— відомості про того, хто подає заяву (розміщують колонкою нижче першого реквізиту);

— назва ділового папера — «Заява» (записують посередині з великої літери);

— текст заяви (записують з абзаца з великої літери);

— дата й підпис (записують під текстом: дата — ліворуч, підпис — праворуч).

Заяви бувають *прості* (містять лише прохання чи пропозицію) та *складні* (крім пропозиції або прохання, включають їхнє обґрунтування, перелік документів, що додаються до заяви).

(*За П. Білоусенком*)

● Назвіть ознаки офіційно-ділового стилю. Звіртеся з поданою на форзаці підручника таблицею.

156. Ознайомтеся зі зразками заяв. Укажіть наявні в текстах реквізити (обов'язкові дані).

1.

Директору Київського вищого професійного училища швейного та перукарського мистецтва Савченко Г. П.
Коваленко Тетяни Павлівни,
що мешкає за адресою:
Харківська область, Харківський р-н,
с. Зелене, вул. І. Франка, 15, кв. 8;
тел. 050-123-45-67

ЗАЯВА

Прошу зарахувати мене в училище на навчання за професією перукаря-модельєра на денну форму навчання за контрактом.

10 червня 2017 р. Підпис

До заяви додаю:
документ про освіту в оригіналі;
копію свідоцтва про народження;
копію ідентифікаційного номера;
медичну довідку;
довідку з місця проживання;
довідку з місця роботи батьків;
фотокартки розміром 3×4 — 6 шт.;
конверт із маркою.

2.

Директору Полтавської
загальноосвітньої школи № 28
Козачуку М. О.
директора Полтавського
педагогічного коледжу № 2
Собчака Р. Л.

ЗАЯВА

Прошу дозволити баскетбольній команді коледжу проводити тренування на спортивному стадіоні вашої школи щосереди з 15 до 18 год.

3 вересня 2017 р. Підпис

● Яка із заяв проста? Яка складна? Поясніть відмінність між ними.

● Назвіть ознаки офіційно-ділового стилю, дотримані в текстах заяв.

157. Орієнтуючись на подані в попередній вправі зразки, складіть від свого імені заяву (на вибір) із проханням:

1) про зарахування до 10 класу середньої школи;
2) про зарахування до професійно-технічного училища;
3) про допущення до вступних іспитів у радіотехнічному (готельного господарства) технікумі.

158. Прочитайте. Які з-поміж поданих мовних кліше (усталених висловів) можуть уживатись у текстах заяв?

Узяти до відома; прошу надати відпустку; узяти за основу; доручаю одержати; прошу зарахувати мене на посаду; доводжу до вашого відома; прошу допустити до співбесіди; роботу визнати задовільною; зобов'язуюсь повернути.

● Позитивною чи негативною є роль мовних кліше в діловому спілкуванні? Свою думку обґрунтуйте.

159. Вчимося редагувати. Запишіть подані речення, виправивши помилки. Скористайтеся підказкою.

1. Прошу звільнити мене по власному бажанню. 2. Нам надали рекомендації по оформленню ділового паперу. 3. Лист не дійшов до адресанта, бо той змінив адрес помешкання. 4. Таким способом переписка зупинилась.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
по власному бажанню	за власним бажанням
рекомендації по оформленню ділового паперу	рекомендації щодо оформлення ділового папера
адресант одержав лист вчасно	адресат одержав лист вчасно
адрес помешкання	адреса проживання
таким способом	таким чином
почалася переписка	почалося листування
спілкування зупинилось	спілкування припинилось

● Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці таблицею «Норми літературної мови».

§ 14 Основні види складнопідрядних речень: з означальними, з'ясувальними, обставинними підрядними частинами

160. У кожному реченні визначте головну й залежну частини. Прочитайте речення в такій послідовності: від головної частини до підрядної ставиться питання, на яке відповідає: 1) означення; 2) додаток; 3) обставина.

Зразок. Дорога тоді успішна, (*коли?*) коли розмова потішна.

1. Життя вимагає того, щоб ми безупинно йшли вперед. 2. Найлегша дорога та, яку ти вже пройшов. 3. Допоможи людині тоді, коли вона йде на гору, а не з гори. 4. Не любить дорога подорожнього, який часто відпочиває. 5. Добре тому в дорозі, хто сидить на возі. 6. Не збочуй з дороги, бо відпокутують ноги. (*Нар. творчість*)

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

За значенням **складнопідрядні речення** поділяють на **три основні види** з підрядними частинами:

rnk.com.ua/100710

— **означальними**, що пояснюють у головній частині іменник і відповідають на питання *який? яка? яке? які?*: *Нещасний птах,* (який?) *що вбирається в позичене пір'я* (Нар. творчість);

— **з'ясувальними**, які пояснюють те, про що йдеться в головній частині, і відповідають на питання непрямих відмінків: *Зозуля кує про те,* (про що?) *що вона гнізда не має* (Нар. творчість);

— **обставинними**, що вказують на місце, час, спосіб і ступінь дії та ін. в головній частині та відповідають на питання *де? куди? звідки? коли? відколи? як довго? з якого часу? до якого часу? для чого? з якою метою? за якої умови? незважаючи на що? внаслідок чого?*: *Там немає комашок,* **(де?)** *де багато пташок* (Нар. творчість).

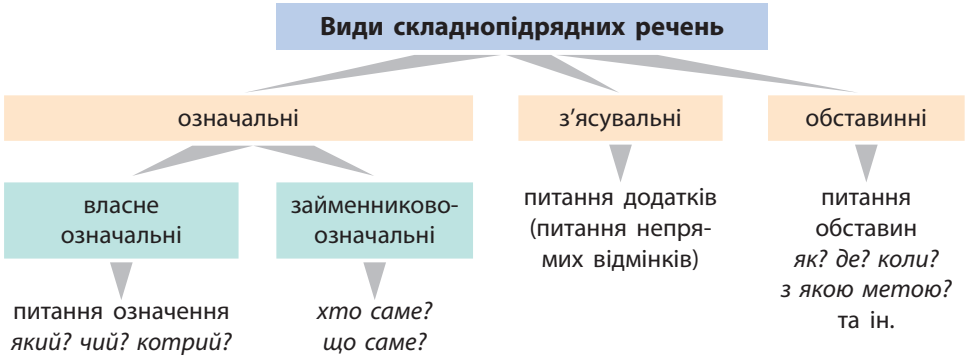

Означальні та з'ясувальні підрядні частини пояснюють слово або сполуки слів у головній частині речення.

Обставинні підрядні частини пояснюють головну частину в цілому.

161. Перепишіть. З'ясуйте вид підрядних частин. Відповідь обґрунтуйте.

1. Пройди усі шляхи, що має їх життя (*І. Качуровський*). 2. Доки є дорога й рух, доти, брате, ми безсмертні (*Б. Олійник*). 3. Душу, тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду (*П. Чубинський*). 4. Благословенна наша вся родина, яка тернистий шлях пройшла до волі (*С. Жук*). 5. Горджуся, що батькові руки святі мене зігрівали і гріють в житті (*В. Ковалівський*). 6. Поки виросли в нас крила, рідна мати нас учила (*П. Куліш*). 7. В краю дитинства я стежок шукаю, якими ніби вчора ще ходив (*Г. Коваль*). 8. Я думкою лину, мій батьку, до тебе, щоб розвіяв ти тугу, додав мені сил! (*В. Куликов*) 9. Я розправляю над землею крила над рідною, де я ходить навчився (*О. Ісаченко*).

- Визначте речення, ускладнені звертаннями. Обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.
- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

162. Із поданих простих речень утворіть складнопідрядні, використавши для поєднання їхніх частин слова з довідки. Утворені речення запишіть.

1. Кожен із нас любить українські пісні. Вони нікого не лишають байдужими.
2. Я люблю слухати народні історичні пісні. Вони розповідають про життя нашого народу в минулі часи.
3. Сучасні авторські пісні так само торкають серце. Більшість із них сповнені щирих і глибоких почуттів.
4. В Україні проводиться багато різних пісенних конкурсів. Вони виявляють нові таланти серед дорослих і дітей.

Довідка: які; про те, як; тому що.

- Поспостерігайте і зробіть висновок: що сприймається краще — кілька простих речень, які стоять упідряд, чи одне складне?
- Визначте види утворених складнопідрядних речень за значенням.
- Накресліть схему останнього зі складених речень.
- Хто з виконавців сучасних українських пісень подобається вам найбільше? Розкажіть про нього. Уживайте складнопідрядні речення.
- Якою ви уявляєте афішу концерту виконавця, про якого розповіли? Складіть її словесний опис, уживаючи складнопідрядні речення.

163. Прочитайте притчу. Визначте в її тексті складнопідрядні речення з підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними частинами.

Якось Сонце й Вітер посперечалися про те, хто з них сильніший. Побачивши мандрівника, який їхав дорогою верхи, вони вирішили помірятися силами.

Вітер дмухнув що було сили. Та чим більше він старався, тим тісніше мандрівник закутувався у плащ. Переконався Вітрюган, що плаща йому не здерти і подорожньому не дошкулити.

Сонце, визирнувши з-за хмар, обігріло і землю, і напівзамерзлого подорожанина. Коли той відчув теплоту сонячних променів, він підбадьорився й подякував Сонцю.

Добротою й ласкою можна зробити набагато більше, ніж гнівом і лютістю.

- До вжитих у тексті назв почуттів доберіть антоніми. Скористайтеся Словничком назв почуттів.
- Укажіть слова, якими підрядні означальні, з'ясувальні та обставинні частини поєднані з головними частинами складнопідрядних речень. Які з цих слів сполучники? Які — сполучні слова? Як ви їх розрізнили?

§ 15 Складнопідрядні речення з підрядними означальними

164. Прочитайте. Укажіть складнопідрядні речення, визначте в кожному головну й підрядну частини. Поставте питання від головної частини до підрядної.

Петриківський розпис — унікальне мистецтво, аналогів якому не знає світ. Це витвори народного духу, які ЮНЕСКО включило до списку нематеріальної культурної спадщини людства.

Проте петриківський розпис не лише мистецтво, що зберігає давні народні традиції. Це сучасний живопис, який розвивається та набуває все нових і нових рис. Ідея внесення петриківського розпису до офіційного дизайну «Євробачення — 2017» припала до душі користувачам соцмереж, котрі́ шанують справжню красу.

(*Із сайта «Українське мистецтво»*)

● У головній частині кожного зі складнопідрядних речень укажіть слово, означуване підрядною частиною. Яке місце щодо нього займає в реченні підрядна частина?

Складнопідрядним реченням із підрядною означальною частиною називають речення, у якому підрядна частина пояснює головний або другорядний член головної частини, виражений іменником або іншою частиною мови, ужитою в значенні іменника.

Підрядна означальна частина відповідає на питання означення в простому реченні: *який? чий? котри́й?*: *Мова — це одежа,* (яка?) *у яку вбирається думка. Тримайся того порога,* (якого?) *за яким народився* (Нар. творчість).

З головною частиною речення **підрядна означальна частина поєднується сполучними словами** *який* (*яка, яке, які*), *що, чий* (*чия, чиє, чиї*), *котри́й* (*котра́, котре́, котрі́*), *де, куди, звідки, коли* та **сполучниками** *що, щоб, мов, наче* (*неначе*), *ніби* та ін.: *Здоров'я — скарб,* ***який*** *завжди з тобою. Лис,* ***що*** *любить довго спати, не спійма собі курчати* (Нар. творчість).

Головна частина речення **може містити вказівні слова** *той, такий*: *Є* ***така*** *країна Україна, де мені судилося зрости* (А. Камінчук); *Я з* ***тих*** *країв, де над Дніпром цвітуть, шумлять гаї* (М. Нагнибіда).

Підрядна означальна частина завжди стоїть після означуваного слова: *Єдина* ***чеснота****, якою не можна похвалитися,— скромність* (Ірина Вільде).

165. Прочитайте прислів'я. Визначте в кожному реченні граматичні основи. Поставте питання від головної частини до підрядної. З'ясуйте вид підрядних речень.

Зразок. Нікчемна та пташка, (*яка?*) що власне кубельце нівечить (*Угорське*).

1. Усяк той кущ хвалить, під яким він сидить (*Французьке*). 2. Кожен заєць любить такий ліс, у якому він зріс (*Угорське*). 3. Гарна та хата, що добрими людьми багата (*Англійське*). 4. Довгий язик — така драбина, по якій лихо в дім заповзає (*Китайське*). 5. Слово, яке не із серця вийшло, до серця не дійде (*Німецьке*). 6. Горе, яке поділили на двох, легше для обох (*Англійське*). 7. Немає такої гори, за якою не було б долини (*Баскське*).

● Назвіть у головній частині слово, яке пояснює підрядна частина.

● Укажіть ужиті в реченнях вказівні слова.

166. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Гори мріють про небо якого сягнуть не дано. Люди мріють про гори яких не здолати людині (*Г. Коваль*). 2. Не так вже далеко до тої гори куди

все життя ми йшли (*Т. Севернюк*). 3. Життя нескінчена дорога що кличе вдалину тебе (*Г. Коваль*). 4. З усіх світів найближчий мені світ у якім вікно вкраїнське моє світиться (*М. Гриценко*). 5. Васильками в народі називають квітки м'ятолистого базиліка що широко використовують у багатьох обрядах (*З довідника*). 6. Нехай не знає втоми та рука що добре зерно в добру землю сіє (*М. Стельмах*).

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

- Чому життя порівнюється з дорогою, а гори — з омріяною метою? Витлумачте значення виразів *життєвий шлях* та *сягнути вершини*.

- Розкрийте алегоричний зміст останнього речення.

167. Прочитайте прислів'я. Усно перебудуйте прості речення, ускладнені дієприкметниковими зворотами, на складнопідрядні з підрядною означальною частиною.

Зразок. Хліб, чужим ножем краяний, не смачний. —
Хліб, який краяли чужим ножем, не смачний.

1. Власний хліб смачніший за булку, позичену в сусіда (*Польське*). 2. З майна, нажитого неправдою, не буде користі (*Німецьке*). 3. Гріш збережений не гірший від гроша, зароблено́го працею (*Чеське*). 4. Нічого не варті слова, чітко не вимовлені й уважно не вислухані (*Французьке*). 5. Важко повернути сумління, втрачене через дурість (*Іспанське*).

- Назвіть ужиті в перебудованих реченнях сполучники та сполучні слова.

168. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Мій пращур був із козаків яких боялись шляхта й хани (*Д. Луценко*). 2. В дитинстві відкриваєш материк котри́й назветься потім Батьківщина (*Л. Костенко*). 3. Нам дорогий отой дух вільності патріотизму дух козацької республіки що жив широко весело (*За О. Гончаром*). 4. Я з тих гаїв де над Дніпром цвітуть шумлять гаї (*М. Нагнибіда*). 5. Є у мене єдина молитва щоб собі малоросом не став (*М. Палієнко*). 6. Я син землі що родить хліб і мрію (*Д. Павличко*). 7. Одним з найбільших скарбів який успадковує кожен народ від своїх предків є його рідна мова (*М. Подолинський*). 8. Як зветься вітер який несе надію на завтрашній день? (*Т. Бартош*) 9. Важливість людини залежить від важливості проблем які вона розв'язує в силу обставин чи за покликанням (*П. Загребельний*).

- Назвіть у головній частині слово, яке пояснює підрядна частина.

- Визначте речення, ускладнені однорідними членами.

- Позначте у словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

169. Прочитайте, визначте складнопідрядні речення, укажіть у кожному головну й підрядну частини. З'ясуйте вид підрядної частини.

Гопак — український танець, який, на думку дослідників, виник серед козаків. Спочатку його виконували лише чоловіки, котрі показували в танці силу, спритність, завзяття, веселу вдачу. Нині хлопці танцюють гопак разом із дівчатами, які підкреслюють рухами свою ніжність, граційність і вроду.

Сьогодні набув популярності тритомний мальований роман-блокбастер «Даогопак», у якому йдеться про пригоди майстрів бойових мистецтв Запорозької Січі. До назви народного танцю додано давньокитайське слово «дао», що перекладають як «життєвий шлях», «сенс життя людини». В основу сюжету твору покладено давні українські міфи, з якими автори прагнуть ознайомити читачів. Найважливіше завдання, яке поставили автори роману,— допомогти читачеві знайти героя в самому собі.

- Визначте в кожному зі складнопідрядних речень граматичні основи.
- Зберіть в інтернет-мережі інформацію про успішне представлення видань «Даогопака» на міжнародних книжкових виставках у польському та німецькому перекладах. Розкажіть про це у класі.
- Як ви вважаєте, чи може роман у малюнках допомогти читачеві знайти в собі героя? У який спосіб? Відповідь побудуйте у формі роздуму.

Підрядна означальна частина, яка пояснює в головній частині займенник, конкретизуючи його зміст, називається **займенниково-означальною**. Така підрядна частина відповідає на питання *хто саме? що саме?*: *Багато знає той* (хто саме?), *хто багато читає. Ще гірше кінчається те* (що саме?), *що погано починається* (Нар. творчість).

Займенниково-означальні підрядні частини найчастіше відносяться до вказівних та означальних займенників *той, такий, кожний, усякий*. Особливістю таких речень є те, що займенник у головній частині необхідний, вилучити або замінити його не можна. Займенниково-означальні підрядні частини можуть займати різні позиції щодо головної: ***Хто не жив посеред бурі***, *той ціни не знає силі* (Леся Українка); *Добре тому жить,* ***чия душа і дума добро навчилися любить*** (Т. Шевченко).

170. Відновіть прислів'я, вибравши з довідки другу частину. Утворені речення запишіть. Від головної частини до підрядної поставте питання, запишіть його в дужках.

Зразок. Найменше матиме той (*хто саме?*), хто хоче найбільше.

1. Слова не тримає той, ... 2. Лише той уміє кохати, ... 3. Той не друг жодному, ... 4. Ціни меду не знає той, ... 5. Той збере будяки, ... 6. Усього доб'ється той, ...

Довідка: той честі не має; хто душею багатий; хто друг кожному; кого бджоли не кусали; хто сіє колючки; хто бореться.

- Усно перебудуйте речення так, щоб головна частина стояла після підрядної.

171. Перепишіть. У кожному реченні визначте й підкресліть граматичні основи.

1. Як нерозумно випрошувати те, чого ти можеш сам досягти (*Г. Сковорода*). 2. На світі той наймудріший, хто найдужче любить життя (*В. Симоненко*). 3. Я заздрю тим, хто світлий розум має і хто живе красиво на землі (*К. Лесьєв-Лесь*). 4. Той, хто застосовує свою силу, доводить свою слабкість (*Р. Тагор*). 5. Уникайте тих, хто намагається підірвати вашу віру в себе (*Марк Твен*). 6. А чи все, що мною пережито, я для тебе, краю мій, зберіг? (*М. Томенко*)

- Чи всі подані тут речення є займенниково-означальними? Відповідь проілюструйте прикладами.
- Укажіть ужиті в реченнях антоніми. Яка їхня роль у мовленні?
- Що у вашому розумінні означає «жити красиво»? Хто з літературних героїв та історичних осіб, на вашу думку, жив красиво? Хто з наших сучасників так живе?

172. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Копай усередині себе криницю для тої води яка зросить і твою оселю і сусідську (*Г. Сковорода*). 2. Наймудріший той хто прагне й любить робити людям добро (*Нар. творчість*). 3. Люди яких можна поважати вже дорослі (*Л. Костенко*). 4. Нещасна неправдива людина що добровільно й легко зрікається рідної мови. Щаслива праведна людина що в радості й горі будує слово своєї землі (*Б. Харчук*). 5. Не можна йти вперед повернувши голову назад. Є велика ймовірність що не туди зайдеш (*С. Жадан*). 6. Пройди усі шляхи що має їх життя (*І. Качуровський*).

- Витлумачте смисл першого речення. Що уособлює в українському фольклорі криниця? Чи копаєте таку криницю в собі ви? З ким ділитеся її водою?
- Укажіть речення із займенниково-означальними підрядними частинами.

173. Прочитайте. Перебудуйте речення, замінивши підрядні означальні частини дієприкметниковими зворотами.

1. Геній — це великий талант, який помножили на каторжну працю й поділили на безжалісну втому (*Античне прислів'я*). 2. Найчастіше смішними виявляються люди, які позбавлені почуття гумору (*В. Канівець*). 3. Я в Києві стаю Лаокооном, якого обплело гримучим телефоном (*І. Драч*). 4. Ніщо так легко не засвоюється пам'яттю, як думка, яка відлита в афоризм (*В. Канівець*).

- Чи є утворені речення синонімічними поданим? У яких випадках слід уникати в тексті речень однакової будови?
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

§16 Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними

174. Прочитайте речення. До поданих головних частин усно доберіть підрядні.

1. В оголошенні було вказано, що ... 2. Усі знають, як ... 3. Ми впевнені, що ... 4. Люди щасливі з того, що ... 5. Учитель повідомив нас про те, що ...

- На які питання відповідають домислені вами підрядні частини?
- Чи можна сказати, що такі підрядні частини щось витлумачують, з'ясовують? Що саме — зміст усієї головної частини чи певного слова? Назвіть ці слова в кожному реченні.

Складнопідрядним реченням із підрядною з'ясувальною частиною називають таке складне речення, у якому підрядна частина з'ясовує, роз'яснює зміст одного зі слів головної частини.

Такі слова означають різні прояви мислення, мовлення, почуття. Переважно це дієслова *вважати, думати, знати, розуміти, говорити, вказати, повідомити, чути, бачити*, прикметники *радий, певний, щасливий*, прислівники *видно, зрозуміло*.

Підрядна з'ясувальна частина відповідає на питання додатка в простому реченні (тобто на питання непрямих відмінків): *Я чув,* (що?) *як голос пісні затихав* (М. Петренко); *Я не помітив,* (чого?) *як і звечоріло* (М. Самійленко).

З головною частиною **підрядні з'ясувальні частини поєднуються сполучниками** *хто, що, як, щоб, ніби, наче, мов* та **сполучними словами** *хто, який, котрий, де, куди, коли* та ін.: *Глянь, **як** ниви колосяться!* (М. Рильський); *Буду шукати сама, **де** дорога моя* (Леся Українка); *Добре, **коли** людина вміє мріяти* (В. Минко).

Найчастіше підрядні з'ясувальні частини стоять після головної: *Послухайте,* ***як птах виводить ноту*** (З. Кучерява).

Лише зрідка вони стоять перед головною частиною або всередині її: ***Що не міняється нічого****, ти не кажи, будь ласка* (Рута Вітер); *Не кажи,* ***що не маю рації****, і докорами не карай* (Л. Костенко).

175. Прочитайте речення, у кожному поставте питання від головної частини до підрядної. На питання якого другорядного члена речення відповідають підрядні частини?

1. Спинися, часе, й розкажи, як наш народ колись тут жив (*О. Озірний*). 2. Ніхто не скаже, коли почалося козацьке лицарство (*П. Куліш*). 3. Гей, ізгадайте, браття-вкраїнці, ким ми на світі бували! (*Б. Грінченко*) 4. Козацькі традиції вимагали, щоб усі поважні справи обмірковувалися радою (*А. Кащенко*). 5. І я молюся, щоб Чумацький Шлях засяяв ніжно рушничком космічним (*В. Лупейко*).

- З'ясуйте вид підрядних частин.
- З'ясуйте в кожному реченні місце підрядної частини щодо головної.
- Визначте в головній частині кожного речення слово, яке роз'яснює підрядна частина. Якою частиною мови є це слово?
- Назвіть сполучники та сполучні слова, якими підрядні частини поєднані з головними.
- Укажіть речення, ускладнені звертаннями, обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.

176. Перепишіть. Підкресліть у кожному реченні граматичні основи. З'ясуйте вид підрядних частин.

1. Чи бачив ти, як дихає земля? (*І. Складаний*) 2. А сонечко неначе запитало, чи тепло у душі моїй сьогодні (*О. Омельченко*). 3. Не буду я питати, чому за літом дні холодні йдуть (*М. Волощак*). 4. Розпитаю, як справи у сосен, у звірів і птиць (*Л. Костенко*). 5. Який великий світ, не можуть знати ні космонавти, ані дипломати (*Д. Павличко*).

- Укажіть речення з непрямою мовою. Усно перебудуйте їх на речення з прямою мовою.

177. Перебудуйте прислів'я так, щоб вони стали реченнями з непрямою мовою (деякі слова можна вилучити). Утворені речення запишіть, визначте й підкресліть у кожному граматичні основи.

1. Ніхто не може сказати: «Тепер я все знаю» (*Румунське*). 2. «Я співаю не за гроші»,— сказав соловейко (*Норвезьке*). 3. Біда не попереджає:

«Ось я вже йду!» (*Турецьке*) 4. «Оце куряву ми збили!» — сказала муха колесам (*Англійське*). 5. Сажа попіл відганяла, «Не брудни мене!» — казала (*Грецьке*).

● Доведіть, що перебудовані речення є складнопідрядними з підрядними з'ясувальними.

178. Складіть і запишіть речення, які відповідали б поданим схемам.

1. [дієслово], (як ...).
2. [прикметник], (що ...)?
3. [прислівник], (що ...)!

179. **Попрацюйте в парах.** До поданих головних частин додайте підрядні з'ясувальні, які пояснювали б виділені слова. Запишіть складнопідрядні речення, розставивши розділові знаки.

1. У міському парку ми *милувалися* ... 2. Було *видно* ... 3. За якийсь час ми *побачимо* ... 4. І всі будуть *втішені* ... 5. Дуже *хотілося б* ... 6. Та хіба ж *не зрозуміло* ... 7. Цієї пори не може людина *не замислитися* ... 8. Тож ми *впевнені* ... .

● У який спосіб поєднано частини кожного з утворених речень? Визначте сполучники та сполучні слова.

180. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у поданих реченнях.

Життя, повір, така нестримна річ! (*І. Калениченко*)

Поету, кажуть, треба знати мову (*В. Симоненко*).

Ніде, здається, такої краси я не бачив (*О. Гончар*).

Повірте, що життя така нестримна річ!

Кажуть, що поету треба знати мову.

Мені здається, що такої краси я ніде не бачив.

181. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Мені здається що колись давно людина мала крила а не руки (*П. Перебийніс*). 2. Я вірю що скоро забувши про пісню сумну на лагідний поклик до мене журавлик прилине (*В. Раєвський*). 3. Де щедра добрість де підступне зло життя навчило нас розпізнавати (*Д. Луценко*). 4. Вірю що врешті збагне людина те що земля нам дана єдина (*Л. Забашта*). 5. Юність відзначається тим що в неї світлі думки беруть верх над чорними (*Ірина Вільде*). 6. Але козацький рід не забува як дзвонить зброя як шумить трава (*Г. Коваль*).

● Визначте речення, ускладнені однорідними та відокремленими членами. Поясніть у них розділові знаки.

● Укажіть речення з двома підрядними частинами. Накресліть схеми цих речень.

● Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

182. Перепишіть прислів'я, до головної частини складного речення добираючи з довідки підрядну.

1. Життя полягає в тому, ... 2. Зводячи дім, поцікавтеся, ... 3. Гордилася свиня, ... 4. Послухай, ..., й запам'ятай навіки. 5. Цікався, ..., але думай по-своєму. 6. Він говорить те, ..., а чує те, ...

Довідка: хто ваші сусіди; щоб безперервно йти вперед; що об чужий тин чухалася; що каже приказка; як люди кажуть; що треба, що йому хочеться.

- Визначте місце підрядної частини складносурядного речення відносно головної.
- Накресліть схему останнього речення.

183. Вчимося редагувати. Відредагуйте й запишіть подані речення. Скористайтеся підказкою.

1. Кожен школяр віддає собі отчот, що без знань важко здати ЗНО, уступити до вищого учбового закладу і знайти своє місто в житті. 2. Немає сумніву про те, що більша половина наших учнів хоче приймати участь не тільки в районній, а й у міській олімпіаді з вебдизайну. 3. Хто ж не мріє про гаджет нового зразка, який дозволяє пользоватися інтернетом коли ти тільки схочеш.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
здати іспит	скласти іспит
учбовий посібник	навчальний посібник
більша половина	більшість
віддавати отчот	усвідомлювати, розуміти

- Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці таблицею «Норми літературної мови».

184. Перепишіть, розставляючи розділові знаки. Підкресліть у реченнях граматичні основи. З'ясуйте місце підрядної частини щодо головної.

1. Дурень скаржиться що люди погано знають його. Мудрець сумує що він не знає людей. Не знаючи що говорять люди не можна пізнати людей (*Конфуцій*). 2. Словник стверджує що слово «добродій» з'явившись у праслов'янський період існує в сербській хорватській чеській польській словацькій болгарській мовах але тільки в українській мові вживається як звертання. Ми звертаємося так до знайомих людей про яких знаємо що вони творять добро а також до незнайомих закликаючи їх бути доброзичливими (*За Н. Поліщук*). 3. Невже ти серйозно думаєш що

висихатиме душа людини? Не від тебе першого чую що святості зникають з життя і на їх місце все більше вдирається *цинізм* (*За О. Гончаром*).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Лексичне значення виділеного слова з'ясуйте за Тлумачним словничком.
- Розпитайте старших родичів і подумайте самі, чи згодні ви з тим, що місце цінностей нині займає цинізм? Якщо ви всі згодні, то порадьтеся, у який спосіб цьому можна протидіяти. У відповіді вживайте складнопідрядні речення.
- Витлумачте вислів Сократа: «Я знаю тільки те, що нічого не знаю». Чи втратили ці слова актуальність в інформаційну добу? Відповідь побудуйте у формі есе.

§17 Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами. Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу

185. Прочитайте речення, поставте питання від головної частини до підрядної. На питання якого другорядного члена речення відповідають підрядні частини?

1. Найкраща там росте травина, де твоя родина. 2. Криницю копай не тоді, як хочеться пити. 3. Там росте вербиця, де тече водиця. 4. Пір'їна себе важкою вважала, аж доки вітер не подув. 5. Троянду найменше цінують там, де до неї звикли. 6. Доки людина дихає, вона сподівається на краще. (*Нар. творчість*)

- Назвіть розряди, на які поділяють обставини. У яких поданих реченнях підрядні частини відповідають на питання обставин місця? обставин часу?

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною місця називають таке речення, у якому підрядна частина вказує на місце або напрям дії, про яку йдеться в головній частині речення.

Підрядна частина місця відповідає на питання обставин місця *де? куди? звідки?*: *Я їду туди,* ***де мене чекає вільний степ*** (Микола Хвильовий).

Підрядна частина власне місця пояснює головну частину в цілому: *Не живе ледачий,* ***де кипить робота*** (А. Малишко), а підрядна частина зі значенням напрямку дії залежить від дієслова в головній частині: *Порожній човен* ***поплив*** *собі,* ***куди хотів*** (Б. Харчук).

З головною частиною речення **підрядна місця поєднана сполучними словами** *де, куди, звідки*. **У головній частині** речення цим словам **можуть відповідати вказівні слова** *тут, там, туди, всюди, скрізь, звідти, кудись*.

Підрядні частини місця можуть стояти:

— після головної частини речення: *Ніколи не став крапку там,* ***де серце ставить кому*** (С. Вакарчук);

— перед головною: ***Де творчості немає,*** *там і життя нема!* (В. Сосюра);

— усередині головної: *Там,* ***де є українці,*** *завжди є мистецтво* (Ю. Липа).

186. Прочитайте. У кожному зі складнопідрядних речень визначте головну частину. Поставте від неї питання до частини підрядної. З'ясуйте вид підрядної частини.

1. Хай чужі туди не мішаються, де свої домовляються. 2. Де згода панує, там і горе танцює. 3. Де змагаються двоє, там завжди виграє третій. 4. Де відвага, там перемога. 5. Де байрак, там козак. 6. Де козак, там слава. 7. Де рідний край, там під вербою рай. (*Нар. творчість*)

- Укажіть частини складнопідрядних речень, що є неповними реченнями. Які члени речення пропущено?
- У яких реченнях ужито вказівні слова? Назвіть їх.
- Розгляньте плакат. Додайте до поданого на ньому гасла підрядну частину, щоб утворилося складнопідрядне речення з підрядним місця.

Плакат з Музею української пропаганди (м. Київ).
Автор — Юрій Нерослік

187. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть граматичні основи речень. Визначте види підрядних частин.

1. Де нема святої волі не буде щастя там ніколи (*Т. Шевченко*). 2. Я виріс там де дума Кобзаря цвіла (*Г. Коваль*). 3. Де кров текла козацькая

трава зеленіє (*Т. Шевченко*). 4. Перевага там де сміла сила духу (*Б. Грінченко*). 5. Я брала там євшану-зілля вволю де у Кирилівці ходив малий Тарас (*Л. Забашта*).

- Визначте місце підрядної частини щодо головної в кожному реченні.
- Чим пояснити вічну актуальність Шевченкових творів? Відповідь сформулюйте у формі складнопідрядного речення з підрядною частиною місця.

188. Перепишіть прислів'я, завершивши кожне дібраною з довідки частиною. Визначте й підкресліть у кожному з речень граматичні основи, укажіть головну й підрядну частини.

1. Куди серце лежить, ... 2. Де родилася коза, ... 3. Треба розумом надточити, ... 4. Куди дерево підрубане, ... 5. Де м'яко стелять, ... 6. Куди орли літають, ... 7. Куди кінь з копитом, ...

Довідка: де сила не візьме; там солодка лоза; туди воно й падає; там твердо спати; туди й жаба з лапою; туди й око глядить; туди ворон не пускають.

189. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Україна моя починається там де доля моя усміхається (*П. Осадчук*). 2. Там де рідні кожна стежка і стеблина бродять мої думи і пісні мої (*В. Сосюра*). 3. Там де зорі сяють з-за гори над водою гнуться явори (*А. Малишко*). 4. Над водою де калина білим цвітом одцвіта тихо явір-яворина задивляє крізь літа (*В. Женевський*). 5. Де ходить сон стежками лісовими дрімає в листі щемний вітровій (*М. Сингаївський*). 6. Там де Ятрань круто в'ється з-під каменя б'є вода (*Нар. творчість*). 7. Над озером де плачуть дві верби стоїть вродлива мавка чорнобрива (*Л. Забашта*).

- Визначте й підкресліть у кожному реченні граматичні основи. Укажіть головну й підрядну частини.
- Укажіть речення, у яких підрядна частина стоїть усередині головної.

Від підрядних частин місця потрібно відрізняти підрядні означальні, які теж можуть приєднуватися до головної за допомогою сполучних слів *де, куди, звідки,* проте відповідають на інші питання.

Складнопідрядне речення з підрядною місця	Складнопідрядне речення з підрядною означальною
І серце полинуть бажає туди, **(куди?)** ***де*** *ще воля гуляє* (Б. Грінченко).	*Повертаймось до шляхів,* **(яких?)** ***де*** *батьки ходили* (О. Лупій).

190. Прочитайте. Запишіть лише складнопідрядні речення з підрядними місця.

1. Місця, де родилися, завжди святі (*М. Бакай*). 2. Там починаються поети, де починається душа! (*Є. Молдован*) 3. Ще будуть люди і брати там, де раби були й кати (*Б. Грінченко*). 4. Десь, кажуть, є гора, де не співають птиці (*Леся Українка*). 5. Понеси мене на крилах, радосте моя, де на пагорбах і схилах сонця течія (*В. Симоненко*).

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Укажіть речення, ускладнені звертанням та вставним словом.
- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

191. За схемою […], (де …) складіть і запишіть два речення так, щоб сполучне слово *де* приєднувало до головної частини: 1) підрядну частину місця; 2) підрядну означальну частину.

Зразок. Ходи по тій землі, (*якій?*) де Каменяр ходив (*Л. Забашта*).
Поклич мене, поклич і поведи, (*куди?*) де Каменяр підводиться увись (*Р. Лубківський*).

- Чи знаєте ви, на честь яких літературних персонажів споруджено пам'ятники? Кому з літературних персонажів ви поставили б пам'ятник? Де саме? У відповіді вживайте складнопідрядні речення з підрядними місця.
- Розкажіть, де встановлено пам'ятник вашому улюбленому письменнику. Уживайте складнопідрядні речення.
- Проведіть спостереження: складнопідрядних речень із підрядними обставинними якого типу буде в такій розповіді найбільше?

Пам'ятник І. Франку в Тернополі

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною часу називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на час або тривалість дії, про яку йдеться в головній частині.

Підрядна частина часу відповідає на питання обставин часу *коли? відколи? як довго? з якого часу? з яких пір? до якого часу?*: *Коли козак іде, земля гуде* (Нар. творчість).

Підрядна частина речення поєднується з головною сполучниками *як, після того як, як тільки, тільки-но* та сполучними словами *коли, відколи, поки, доки, допоки* та ін. У головній частині цим словам можуть відповідати вказівні слова і словосполуки *тоді, доти, до тих пір, до того часу* та ін.: *Доки буде Україна,* ***доти*** *будуть козаки* (Нар. творчість); *Є скарби,* ***допоки*** *їх шукають* (Л. Костенко).

Підрядні частини часу можуть стояти:

— перед головною частиною складнопідрядного речення: ***Поки хвалько нахвалиться****, будько набудеться*;

— після головної частини: *Тоді тебе принесло,* ***як сонечко ізійшло***;

— усередині головної частини: *У неділю вранці-рано,* ***як стало світати****, зійшлася родина козака проводжати*.

192. Прочитайте прислів'я, визначте частини головну й підрядну. Поставте питання від головної частини до підрядної, з'ясуйте її вид.

1. Брехня триває доти, поки не з'явиться правда (*Португальське*). 2. Треба з'їсти не одну хлібину, доки пізнає людина людину (*Угорське*). 3. Хвали літо, коли осінь прийде (*Українське*). 4. Не викидай старої сорочки, поки новий льон росте (*Естонське*). 5. Хвали берег, коли до нього допливеш (*Ірландське*). 6. Поки черевики не розносилися, не розганяйся бігти (*Англійське*). 7. Це буде тоді, коли жаби шерстю обростуть (*Іспанське*). 8. Доки здоров'я служить, то людина не тужить (*Українське*).

- Визначте місце підрядної частини щодо головної в кожному з речень.

193. Прочитайте прислів'я. Запишіть тільки складнопідрядні речення з підрядними часу.

1. Соловей співає, поки він голос має. 2. Сів птах на шовковиці, з'їв ягоду, та й думає, що він уже соловейко. 3. Де розквітла троянда, там співає й соловей. 4. Коли ячмінь заколоситься, соловей вмовкає. 5. Не рахуй солов'ят, доки вони не вивелись. 6. Де немає співочої пташки, там і жаба соловейко. 7. Соловей тоді починає співати, як нап'ється води з березового листя.

- У записаних реченнях обґрунтуйте вживання розділових знаків.

194. Попрацюйте в парах. До поданих головних частин доберіть підрядні, які відповідали б на записані в дужках питання.

1. Збірки прислів'їв я можу читати, (як часто і довго?) ... 2. (Відколи?) ..., я зацікави (-вся, -лася) фольклором. 3. Вкладати мудрість у прислів'я, приказки й притчі народ почав, (від якого часу?) ...

- Запишіть складені речення, визначте й підкресліть у них граматичні основи.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

- Розгляньте обкладинку збірки прислів'їв, укладену й проілюстровану львівською художницею Анастасією Стефурак. Чим подобається вам палітурка? Як би оздобили обкладинку такої збірки ви? Складіть усний опис уявної обкладинки. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними часу.

195. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Не щебечи соловейку як сонце пригріє (*В. Забіла*). 2. А наш соловейко коли заспіває здається скресає Дніпро (*Л. Забашта*). 3. Як тільки наближається до кінця літо невеликими зграями у два-три сімейства солов'ї вирушають зимувати на південь у Південно-Східну частину Африки. Перелітають в основному тоді коли настає ніч навіть за людськими мірками долаючи величезні відстані (*З підручника біології*).

- Поясніть уживання розділових знаків.
- Що символізує в українському фольклорі соловей? Відповідь побудуйте у формі роздуму. Використайте складнопідрядне речення з підрядною частиною часу.

196. Попрацюйте в групах. Утворіть з кожної пари простих речень складнопідрядне, використавши подані в дужках сполучники.

1. Минуло більше години. Школярі ходили залами Національного науково-природничого музею. (відколи)
2. Працівники музею оголосили про закриття. Старші учні зібралися біля *3D-панорами* «Карстова печера». (як тільки)
3. Довелося екскурсантам похвилюватися. Вони розшукали наймолодших туристів. (доки)
4. Розмови про побачене в музеї тривали. Юні екскурсанти дісталися готелю. (до того часу, як)

- Лексичне значення виділеного слова з'ясуйте за Тлумачним словничком.

● Що вам відомо про Національний науково-природничий музей Національної академії наук України в м. Києві? Чи хотіли б ви в ньому побувати? Що хотіли б побачити і про що дізнатися?

● Розкажіть про ту екскурсію до музею, яка найбільше вам запам'яталася. Поясніть, де розташовано установу. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними часу та місця.

● Розпочніть виконання проєкту «Музей, який мене вразив».

Національний науково-природничий музей НАН України. Житло з кісток мамонта

Національний дендрологічний парк «Софіївка»

197. Зробіть синтаксичний розбір поданих речень у вказаній послідовності.

1. Доки буде жити дух наш запорозький, доти Україна буде в світі жить! (*А. Рекубрацький*) 2. Де козацька слава не вмира, повниться зерном життя натхненне (*Д. Луценко*). 3. В краю дитинства я стежок шукаю, якими вчора ще ходив (*Г. Коваль*). 4. Ти чуєш, як серце епоха торкає? (*П. Тичина*)

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. Визначте вид речення за метою висловлення, емоційним забарвленням, кількістю граматичних основ.
2. Визначте вид складного речення.
3. Визначте головну й підрядну частини складнопідрядного речення. Назвіть граматичну основу кожної частини.
4. Поставте питання від головної частини до підрядної. З'ясуйте вид підрядної частини.
5. З'ясуйте місце підрядної частини щодо головної.
6. Визначте, чим пов'язані частини складнопідрядного речення: сполучниками чи сполучними словами.

7. Поясніть уживання розділових знаків.
8. Накресліть схему речення.
9. Розберіть кожну частину як просте речення.

Зразок усного розбору

Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко).

Речення розповідне, неокличне, складне, сполучникове, складнопідрядне, складається з головної частини: *Там над водою гнуться явори* і підрядної *де зорі сяють з-за гори*. У першій частині граматична основа *гнуться явори*; у другій — *зорі сяють*. Від головної частини до підрядної можна поставити питання *де?*. Підрядна обставинна частина місця стоїть усередині головної, приєднана до неї сполучним словом *де*. Між частинами треба ставити коми.

Зразок письмового розбору

Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко).

Речення розпов., неоклич., складне, сполучн., складнопідр. з підр. обстав. місця.

[... , (де ...), ...].

198. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте види підрядних частин.

1. А ви бували на Дніпрових кручах коли парує вранішній туман? (*В. Дворецька*) 2. Де в'ється шлях покручений і гине десь в яру гнучка верба над кручею вклоняється Дніпру (*М. Пригара*). 3. Як сонце з-за лісу викочує коло червоне ми дивимось мовчки на плеса прозорі води (*Л. Забашта*). 4. Коли зійшов місяць небо простелило йому під ноги золотий килим (*М. Коцюбинський*). 5. Дороги іншої не треба поки зорить Чумацький Шлях (*Т. Петриненко*). 6. Понеси мене на крилах радосте моя де на пагорбах і схилах сонця течія (*В. Симоненко*).

- Зробіть усний синтаксичний розбір двох перших речень.
- Позначте у словах орфограми. Обґрунтуйте написання слів правилами.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Говоріння

Складання діалогів

199. Дві подруги-дев'ятикласниці вирішили разом піти до Національного музею літератури України. Скориставшись інтернет-картою, дівчата з'ясували, як дістатися музею. Придумайте і розіграйте діалог між школярками, у репліках використайте складнопідрядні речення, що починаються так:

— Зустрінемося біля станції метро «Печерська», коли ... (підрядна частина часу). На станції метро «Золоті Ворота» почекаємо, поки ... (підрядна частина часу).

— Музей розташований на вулиці Богдана Хмельницького там, де ... (підрядна частина місця).

— Повертаючись додому, вийдемо на станції метро «Арсенальна», звідки ... (підрядна частина місця).

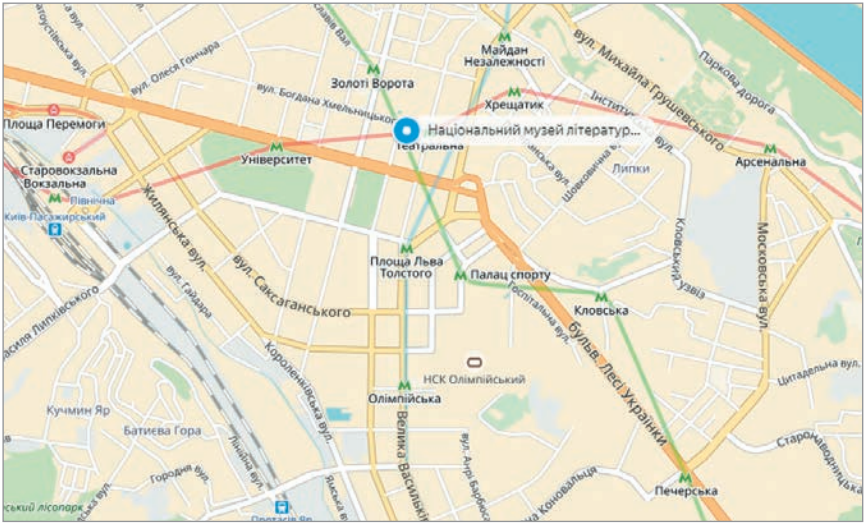

200. Учні дев'ятого класу вирішили організувати для своїх однолітків *буккросинг* (лексичне значення слова з'ясуйте за Тлумачним словничком). Складіть і розіграйте діалог між ініціаторами акції. У репліках використайте складнопідрядні речення, головні частини яких подано нижче (на вибір).

Пояснити учням суть буккросингу потрібно тоді, коли ...

Стелаж із книжками для їхнього обміну потрібно розмістити там, де ...

Непогано б організувати такий обмін і серед учнів початкових класів після того, як ...

201. Екскурсоводка звернулася до школярів-екскурсантів із запитанням: «Чи відомо вам щось про 3D? Адже деякі експонати нашого музею створено в цій технології!» Дайте на це запитання відповідь, доповнюючи подані нижче початки речень дібраними з довідки частинами.

— 3D — це тривимірна графіка, яка ... (підрядна означальна частина).

— Її використовують для створення зображень, які ... (підрядна означальна частина).

— 3D-зображення відрізняється від традиційного двовимірного тим, що ... (підрядна з'ясувальна частина).

— Роздивляючись таке зображення, користувач може спостерігати, як ... (підрядна з'ясувальна частина).

Довідка: призначена для зображення об'ємних предметів; показують на екрані телебачення, кіно, у відеоіграх; воно включає побудову проекції тривимірної моделі за допомогою спеціальних програм; предмет змінюється при повертанні, зміні освітлення тощо.

Музей оптичних ілюзій у Сеулі

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Говоріння

Усний твір-роздум на суспільну або морально-етичну тему в публіцистичному стилі

202. Прочитайте. Хто є адресатом висловлення? Над чим воно змусило вас замислитись?

Спробуй добре жити прямо зараз! Осмислено, із сенсом, із почуттям, що ти потрібен, ти живеш на землі недарма і робиш щось таке, що єднає тебе з людьми! Ти щось будуєш у цьому світі, і це робить його кращим. Як на мене, оце і є жити добре.

Усі негаразди похідні від того, що в людей у головах, а не навпаки. Якщо люди сидять і ниють, чекаючи, що хтось прийде і зробить їм комфортно, то це не дорослі люди, це немовлята і вони вічно будуть невдоволеними.

Якщо ж люди розуміють, для чого вони в цьому світі, якщо вони гуртуються, об'єднуються, творять спільноту, котра спільно щось робить, то з'являються економіка, дороги і так далі.

І всі ці поліпи, які налипають і на чомусь хочуть нажитися, всі ці поліпи зникнуть, розвіються як дим або, як каже наш гімн, «як роса на сонці».

(*За О. Забужко*)

- Визначте стиль тексту, свою думку доведіть. Скористайтеся таблицями, поданими на форзаці підручника.
- Чи можна стверджувати, що це текст на суспільну тему? Чому?

203. Прочитайте. Складіть пам'ятку «Як працювати над усним твором-роздумом у публіцистичному стилі».

Обговорення важливих питань життя суспільства, осмислення причин і наслідків учинків громадян завжди привертали увагу. Дослідженням цих питань займаються різні галузі суспільних наук: соціологія, право, політологія та інші. Статті, інтерв'ю, матеріали дискусій на суспільну

тематику оприлюднюють численні ЗМІ. У художній формі питання життя суспільства змальовує й пояснює мистецтво. З'ясуванню суспільних проблем може бути присвячено й учнівський твір-роздум.

Твір-роздум слід розпочинати з осмислення його змісту (теми). Необхідно визначити межі теми, а саме:

1) що **обов'язково** потрібно сказати або написати, щоб тему твору було розкрито;
2) яка думка (теза) для розкриття теми **найголовніша**;
3) які тези менш важливі, проте потрібні;
4) від яких подробиць слід відмовитися у творі через їхню несуттєвість або неактуальність.

Після цього слід обміркувати головну думку майбутнього твору — висновок, який буде випливати з усього сказаного чи написаного.

Наступний етап роботи над твором — добір фактичного матеріалу та його систематизація. Джерелами фактів для розкриття теми може стати інформація, одержана від учасників чи свідків суспільних подій, особистий досвід автора твору, матеріали ЗМІ.

Систематизувати ретельно дібраний фактичний матеріал найкраще у вигляді плану твору. Складання плану є обов'язковим як для письмового, так і для усного твору.

Оскільки текст твору традиційно має такі структурні елементи, як *вступ, основна частина* (*виклад*) та *кінцівка* (для твору-роздуму — *висновок*), план має бути складним.

СТРУКТУРА ТВОРУ-РОЗДУМУ

I. ВСТУП (що спонукало автора замислитися над проблемою: став свідком або учасником певної події, щось прочитав або почув тощо).

II. ОСНОВНА ЧАСТИНА (пункт плану виражено тезою, яка є ствердженням чи спростуванням певної думки).

Кожен із кількох підпунктів є формулюванням одного з доказів (добре, якщо докази ілюструються прикладами з життя).

III. ВИСНОВОК.

Зразок плану твору-роздуму

ЯК Я ГОТУЮСЯ ДО МАЙБУТНЬОГО

I. Усі дев'ятикласники / дев'ятикласниці замислюються над своїм майбутнім.

II. Нелегко обрати життєвий шлях.
   1. Необхідно пізнати себе: свої здібності, нахили, можливості.
   2. Чиїх порад потрібно дослухатися.
   3. Обирати навчальний заклад потрібно вдумливо.
   4. Як готуватися до втілення своїх планів.

III. «Тільки той досягає мети, хто іде» (*Олександр Олесь*).

Склавши й записавши план твору на чернетці, можна перейти до наступного етапу роботи — створення тексту.

Текст усного твору спочатку слід «проговорити» подумки, звертаючи увагу не лише на зміст, а й на мовлення: дотримання норм літературної мови та вимог публіцистичного стилю. Влучні вирази, вдалі художні засоби краще занотувати на чернетці.

У процесі такого «проговорювання» твору до його плану цілком можна вносити зміни: деякі підпункти-докази додати, від якихось відмовитись або ж змінити їхнє формулювання.

Після такого доопрацювання плану потрібно переписати його до зошита. Доопрацьований і ретельно відредагований план є основою для складання твору-роздуму.

- Чи слід, на вашу думку, соромитися виправляти допущені в процесі роботи над твором помилки? Чому?
- Витлумачте античний афоризм: «Помилитися може кожен, і лише дурень наполягає на своїх помилках».

204. За поданим у попередній вправі планом складіть усний твір-роздум у публіцистичному стилі. Працюйте, дотримуючи викладеної в пам'ятці послідовності роботи над твором. «Проговоріть» твір у класі.

- Як потрібно реагувати на зауваження, висловлені стосовно вашого усного твору однокласниками?
- Чи потрібно вказувати на помилки, допущені у творах однокласниками? Яких правил спілкування необхідно дотримуватись, обговорюючи шляхи виправлення таких помилок?

205. **Попрацюйте в групах.** Складіть план твору-роздуму на одну з поданих тем.

1. Яким я уявляю майбутнє України.
2. У своїй хаті своя правда, і сила, і воля.
3. Без мови немає народу.

- Складені плани обговоріть у класі. Урахувавши зауваження, відредагуйте складений план.

206. За одним зі складених і обговорених у класі планів підготуйте усний твір-роздум у публіцистичному стилі.

§ 18 Складнопідрядні речення з підрядними умови

207. Прочитайте афоризми Григорія Сковороди. У кожному реченні визначте граматичні основи. Поставте питання від головної частини до підрядної.

1. Тоді лише пізнається цінність часу, коли він утрачений. 2. Ти нічого не побудуєш словом, якщо те саме руйнуватимеш ділом. 3. Світло бачиться тоді, коли світло є в очах. 4. Як не можу нічим любій Вітчизні прислужитися, то намагатимуся ніколи ні в чому їй не шкодити.

- Як ви розумієте значення виразу *світло в очах*? Пригадайте, коли ви бачили світло в очах рідних вам людей? ваших друзів? У відповіді вживайте речення, що починаються так: *В очах мами я бачу світло, коли… Очі моїх друзів аж світяться, якщо …*
- Чи можна сказати, що в таких складнопідрядних реченнях названо умову того, про що йдеться?

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною умови називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на умову, за якої можливе те, про що йдеться в головній частині.

Підрядна частина умови відповідає на питання *за якої умови?* Вона відноситься до всього змісту головної частини і **поєднується** з нею **сполучниками** підрядності *якщо, якби, аби, коли, коли б, як, як … то*. У головній частині можуть бути співвідносні слова *то, тоді, так*: ***Якби*** *скупий став дощем,* ***то*** *пролився б тільки над своїм полем* (Нар. творчість).

Підрядна умовна частина може стояти:

— перед головною частиною: ***Якщо народ єдиний****, він непереможний* (Нар. творчість);

— після головної частини: *Не матимеш справжнього друга,* ***якщо сам другом не будеш*** (Нар. творчість);

— усередині головної частини: *Усяке слово,* ***якщо за ним не буде справ****, є даремним і зайвим* (Демосфен); *Слово,* ***коли воно вчасно сказане,*** *золоте* (Нар. творчість).

208. Прочитайте. Від головної до підрядної частини кожного речення поставте питання. Визначте вид підрядних частин.

1. Листок дерева здатен говорити лише тоді, коли торкається до іншого листка. Душа людська здатна жити лише тоді, коли торкається іншої душі (*В. Пахаренко*). 2. Якби могли дерева говорити, то рідний край навчили б нас любити (*С. Жук*). 3. Коли мені стає не в міру сумно,

я йду в природу, до дерев (*Г. Коваль*). 4. Кажуть, навіть дерево і рослина відчувають руку люблячу і добре ростуть, коли посаджені такою рукою (*Є. Сверстюк*). 5. Природу можна ошукати, коли ти маєш душу ката (*П. Перебийніс*). 6. Ні словом, ані ділом не зашкодь, коли ти справді на землі Людина (*А. Матвійчук*).

- З'ясуйте в кожному реченні місце підрядної частини стосовно головної.
- Поясніть, як поєднані головна та підрядна частини речення.

209. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Помилки друзів ми повинні виправляти або вибачати коли вони несерйозні (*Г. Сковорода*). 2. Якщо твій товариш помилився допоможи йому виправити помилку і уникай такої помилки сам! (*Ірландське прислів'я*) 3. Людина стає шляхетнішою коли вона визнає й виправляє свою помилку (*А. Навої*). 4. Як ти не визнаєш своєї помилки то цим зробиш ще одну помилку (*Китайське прислів'я*). 5. Якщо ти не вчишся на своїх помилках ти нікудишній учень (*П. Лоренс*). 6. Якщо вдивитися в помилки людини можна пізнати ступінь її людяності (*Конфуцій*). 7. Якщо ви не вчитеся на своїх помилках, немає рації їх робити (*Л. Пітер*).

- Чи слід, на вашу думку, помилки вважати ганьбою? Чому? У відповіді вживайте складнопідрядні речення з підрядними умови, поєднуючи їхні частини сполучниками *якщо, коли, як*.

210. Прочитайте. Укажіть складнопідрядні речення з підрядними умови.

Часом, коли читаю паперову книжку, ловлю себе на спокусі натиснути пальцем на якусь із назв у списку літератури чи виділене слово. За звичкою, хочеться отримати додаткову інформацію!

Якщо, не втримавшись, я таки «клікну», то помилку усвідомлюю лише за мить. Це ж не комп'ютер! Потрібну інформацію я швидко розшукав би, якби звернувся до словників на полицях домашньої книгозбірні!

Уже в 1990-ті слова «комп'ютер» не знало хіба немовля. Нині людство повністю комп'ютеризувалося. Якщо вірити письменникам-фантастам, відбувається електронний наступ на всі сфери людського життя.

Якщо ви уважно вслу́хаєтесь у мовлення наших однолітків, помітите, що вони рідко обходяться без спеціальної «юзерської» лексики. Коли йдеться про необхідність змін, вони кажуть «перезавантаження». Якщо довго доводиться чекати на відповідь співрозмовника, «наївно» запитують: «Ну, чого "завис"?»

(*За І. Ольшевським*)

- Як автор тексту ставиться до суцільної «комп'ютеризації»? Як ставитеся до цього явища ви?
- Розкажіть, яку користь від роботи з комп'ютером маєте особисто ви. У відповіді вживайте складнопідрядні речення з підрядними умови.
- Чи шкодить робота з комп'ютером вам і вашим друзям? Відповідь дайте одним складнопідрядним реченням з підрядною частиною умови.

211. Завершіть складнопідрядне речення, до поданої підрядної частини домисливши головну. Утворені речення запишіть.

1. Якщо ти вмієш користуватися словниками онлайн, ...
2. Коли я відчуваю утруднення в наголошуванні слова, ...
3. Якби я не мав тлумачного словника, ...
4. Коли б ми не користувалися Вікіпедією, ...

- Визначте й підкресліть у записаних реченнях усі члени речення.
- Назвіть види помилок, яких допомагають уникати мовні словники.
- Чим корисна вам і вашим друзям Вікіпедія?
- Поміркуйте: чому в утворених вами реченнях підрядна частина стоїть перед головною?

212. Перебудуйте прислів'я, замінивши дієприслівниковий зворот підрядною частиною умови, і запишіть.

Зразок. Не здолавши труднощів, ти не знатимеш радощів. — Якщо ти не здолав труднощів, то не знатимеш радощів.

1. Посіявши лінощі, пожнеш каяття (*Польське*). 2. Здобувши перемогу, не забувай про пильність (*Французьке*). 3. Рятуючись од туману, не лізь у вогонь (*Англійське*). 4. Не скуштувавши чужої каші, не оціниш смаку своєї (*Японське*). 5. Програвши в суперечці, доведи свою правоту на ділі (*Італійське*).

- Зробіть усний синтаксичний розбір одного із записаних речень.
- Витлумачте суть названого у прислів'ях почуття. Звіртеся зі Словничком назв почуттів.
- Які з цих прислів'їв можна використати, розповідаючи про ваше навчання? Зробіть це.

213. Прочитайте подані речення в такій послідовності: 1) складнопідрядні з підрядними умови; 2) складнопідрядні з підрядними часу.

1. Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка. 2. Тоді дорога спішна, коли розмова потішна. 3. На бе́резі розумних багато, як на морі буря.

4. Не поможе й булава, коли дурна голова. 5. Коли зварилася каша, не шкодуй масла. 6. Як каші нема, то й ложка не потрібна. 7. Пес доти не буде ситий, доки миски не вилиже. 8. І комар коня з'їсть, як вовк поможе. 9. Як зів'яне правди цвіт, то загине цілий світ.

- У яких ви́падках визначити вид підрядної частини було складно? Чому?

- Оберіть з-поміж записаних прислів'я, яке видається вам найбільш актуальним. Розкрийте його зміст, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними умови.

214. Подані речення перебудуйте на складнопідрядні з підрядними умови.

1. Маєш хліб — за калачем не женися. 2. Грім не гряне — ледачий не встане. 3. Багато диму — мало тепла. 4. Висохне криниця — узнаєш ціну водиці. 5. Не підпалиш домівки — сам не обпечешся. Не викопаєш для іншого ями — сам до неї не впадеш. 6. Упряжеш у плуг журбу — пожнеш біду. 7. Орли замовкають — здіймають галас горобці. 8. Нема в голові — на базарі не купиш. 9. Не можна в двері — він у кватирку. 10. Спати до обід — то приснитьcя і ведмідь. 11. Знає кума — знає півсела.

- Назвіть сполучники, які ви використали, перебудовуючи речення. Які з цих сполучників синонімічні?

- Зробіть синтаксичний розбір одного з перебудованих речень (усно).

215. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.

1. Жодна велика перемога неможлива якщо їй не передувала мала перемога над самим собою (*Л. Леонов*). 2. Щирість як вона не має домішок фальші метал неоціненної вартості (*Ірина Вільде*). 3. Коли наші слова роз'їдені іржею наші вчинки також втрачають сенс (*О. Пас*). 4. Даремно говорить про згоду коли нема ладу серед народу (*Л. Глібов*). 5. Якщо раб у душі має крила рано чи пізно він стане вільним. Якщо вільна людина носить у душі кайдани то рано чи пізно вона стане рабом (*С. Вакарчук*). 6. Коли в людини є народ тоді вона уже людина (*Л. Костенко*).

- Поясніть значення виразу *слова, роз'їдені іржею*. Про яку *іржу* йдеться?

- Як ви розумієте вираз *мати в душі крила*? Що уособлюють крила в українському фольклорі?

- Витлумачте значення фразеологізмів *відчувати крила за плечима* та *виростають крила*. Чи траплялося, що крила виростали у вас? Розкажіть про це.

- Позначте у словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

§ 19 Складнопідрядні речення з підрядними допустовими

216. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення, укажіть у них головну й підрядну частини. Від головної частини до підрядної поставте питання.

З чого складається домашній затишок? Звісно, з порядку й достатку, чистоти й охайності... Та хіба цього досить?

Ти нізащо не передаси рідним людям свого поганого настрою, хоч і повернувся зі школи стомлений. Незважаючи на те, що твій день, може, й не був вдалим, ти не принесеш у дім свого смутку й розчарування. Дарма що менша сестра дивиться нецікавий для тебе фільм, ти не нагримаєш на неї й не вимкнеш телевізор. Нехай бабуся пересолила борщ, ти цього «не помітиш».

Ти бережеш своїх рідних, а вони бережуть тебе. Це і є затишок.

(*З підручника української мови*)

● Як поєднані головна й залежна частини вжитих у тексті складнопідрядних речень?

Складнопідрядне речення з підрядною допустовою частиною — це речення, у якому підрядна частина вказує на умову, усупереч якій відбувається дія, про яку йдеться в головній частині, і відповідає на питання *незважаючи на що? всупереч чому?*

З головною частиною підрядна допустова частина поєднана сполучниками *хоч (хоча), хоч і, хоч... але, хоч ... проте, хай ... але, незважаючи на те що, дарма що, хай, нехай*: ***Дарма що*** *море велике, вода однаково не годиться.* ***Хоч*** *верба товста, зсередини вона пуста* (Нар. творчість).

Складні сполучники *незважаючи на те що, дарма що* на письмі звичайно комами не розділяють.

Підрядна допустова частина може стояти:

— перед головною частиною: ***Хоч бачить око,*** *та зуб нейме* (Нар. творчість);

— після головної частини: *Не моя це хата,* ***хоч і в рідного тата*** (Нар. творчість);

— усередині головної частини: *Сором,* ***хоч він не дим,*** *очі виїсть* (Нар. творчість).

Якщо підрядна допустова частина стоїть перед головною, у головній можуть бути протиставні сполучники *а, та, зате, проте, але, однак*: *Хоч козак у чоботях,* ***а*** *слід за ним босий. Хай поганий кіш,* ***та*** *без нього ще гірш. Нехай на столі куліш,* ***зате*** *їмо виделками* (Нар. творчість).

Підрядна допустова частина пояснює всю головну частину складнопідрядного речення.

217. Прочитайте прислів'я. Визначте в кожному реченні головну та підрядну частини. Поставте питання до підрядної частини, визначте її вид.

1. Хоч би скільки дощ не лив, земля не нап'ється (*Азербайджанське*). 2. Дарма що ведмідь на ліс розгнівався, той про це нічого не знає (*Вірменське*). 3. Хоч би куди полетіла ворона, скрізь вона гірша за сокола (*Казахське*). 4. Дарма що в тебе лев'яча сила, зате маєш заяче серце (*Німецьке*). 5. Хай і мудрий жадюга, та не матиме він друга (*Іспанське*).

- Поясніть уживання в реченнях розділових знаків.

218. Перепишіть прислів'я, уставляючи замість крапок пропущені сполучники. Які з них взаємозамінні?

1. ... хліб із водою, аби, серце, із тобою. 2. ... ми брати, та кишені наші не сестри. 3. ... як гадюку не грій, вона однаково вкусить. 4. ... у вола язик довгий, а говорити він не може. 5. ... пень об сову, ... сову об пень, а все сові лихо.

Довідка: хай, нехай, хоч, дарма що.

- Які сполучники вживають у складнопідрядних реченнях із підрядними допустовими найчастіше?

219. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хоч ти криниці не копав та збережи в ній чисту воду (*Л. Закордонець*). 2. Хоча колодязь значно мілкіший від криниці для кожного українця він так само є символом святості чистоти й високої духовності (*З підручника українознавства*). 3. Не стануть святами ніколи будні хоч як би там не мудрували трутні (*Д. Павличко*). 4. Хоч надвечір'я вже минуло душа наповнена теплом (*Н. Калениченко*). 5. Хоч який біль чи горе скрутять людину але випростовуватися вона мусить сама (*М. Стельмах*).

- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами.
- В останньому реченні підкресліть усі члени речення, накресліть його схему.
- Зробіть усний синтаксичний розбір одного з речень.

220. Складносурядні речення перебудуйте на складнопідрядні з підрядними допустовими.

1. Завдання було надзвичайно складним, проте майже всі виконали його правильно. 2. Довелося звернутися до словників і довідників, зате робота вийшла цікавою. 3. Було витрачено чимало часу, але жоден із нас про це не пожалкував.

- У записаних реченнях визначте й підкресліть граматичні основи.

221. Попрацюйте в парах. Складіть речення з поданими фразеологізмами. Поміркуйте: чи є фразеологізми підрядними допустовими частинами складнопідрядних речень? Свою думку доведіть.

Хоч із гармати стріляй; хоч з хати тікай; хоч сядь і плач.

- Одне зі складених речень запишіть, підкресліть у ньому всі члени речення.

222. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте й підкресліть граматичні основи речень.

1. Хай кущ старий і всохне без дощів весною пагін молодий цвістиме (*В. Шекспір, переклад Д. Паламарчука*). 2. Безсмертя на землі немає хоч би й хотів того багач (*Ф. Війон, переклад М. Терещенка*). 3. Хай бідні ми хай злидні ми не маємо нічого а будьмо чесними людьми й не боїмось нікого! Хоч ми їмо черстві шматки вдягаємось убого а чесним бути в бідності найвище від усього (*Р. Бернс, переклад М. Лукаша*).

- Назвіть прізвища відомих вам перекладачів творів зарубіжних письменників українською мовою.
- Витлумачте вираз письменниці Ірини Вільде «Хоч поганий переклад може зіпсувати добрий твір, добрий переклад не виправить поганого твору». Якою мірою ви згодні з цією думкою? Відповідь побудуйте у формі есе.

223. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. На жаль не став я бездоганним хоч розпинав себе й ганив (*С. Реп'ях*). 2. Упавши раз уперто піднімайся крокуй іди і плакати не смій! В прокрустове нехай втискають ложе ти ж виростай і в білий світ лети (*М. Карапка*). 3. Хоч правда у воді не тоне і не згорає у вогні вона задовго до Платона оголосила бій брехні (*Б. Дегтярьов*). 4. Згорнувши руки я сиділа в хаті хоча вогонь розводити був час (*Н. Пукас*). 5. Хоч на землі вже мало вітряків зате на ній багато донкіхотів! (*Г. Чубай*)

- Визначте вжиті в реченнях фразеологізми, витлумачте значення кожного.
- Назвіть ужиті в реченнях імена історичних осіб і літературних героїв. Що вам відомо про кожного з них?
- Поясніть смисл останнього речення.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Письмо

Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням

224. Прочитайте журнальну статтю, визначте її тему й головну думку.

Невдовзі кожен з нас має обрати фах, який визначить його подальшу долю. Як же не хочеться помилитися у виборі майбутньої професії! Саме цей вибір може стати для нашого життя вирішальним.

Певно, ви помічали, як багато навколо нас халтурників і невмійків. Якщо невмійко — це той, хто чогось не вміє, але ще зможе колись навчитися, то халтурник — людина, до своєї праці байдужа. Халтурник — безвідповідальний і ледачий робітник, який не став і ніколи не стане майстром.

Майстер — це той, хто знайшов у праці своє покликання. Кажуть, що майстра характеризують три ознаки. Перша — це високе професійне вміння, володіння тими прийомами, які забезпечують найвищий рівень виконання роботи. Друга ознака — творче ставлення до праці, своєрідний і неповторний «почерк». І, нарешті, третя ознака справжнього майстра — прагнення прислужитися людям, бути їм по-справжньому корисним.

Звісно, ви можете заперечити. Хіба ота корисність така вже необхідна? Навчився щось робити більш-менш якісно, то й роби! Аби платили побільше. Та, виявляється, усе не так просто. Якщо праця майстра не є корисною людям, то й майстерність виявиться позбавленою сенсу, навіть може суперечити інтересам людей.

Кому спаде на думку визнати майстром кишенькового злодія? Або славетного шахрая, «великого комбінатора» Остапа Бендера? Або здібного вченого — героя роману Герберта Уеллса «Людина-невидимка», який і не думав про те, щоб його відкриття стало для людей корисним.

Знайти покликання — значить виявити себе у праці, яка найкраще відповідала б складові душі, нахилам, здібностям. Пам'ятаєте ідею «сродної праці» Григорія Сковороди?

Самим лише навчанням створити майстра неможливо. Необхідна гармонія особистості з обраною професією. Тобто відповідність між тим, чого людина прагне, і тим, на що ця людина спроможна.

Як було б прикро поповнити собою лави узаконених дипломами немайстрів! Щоб цього не сталося, потрібно, відчувши своє покликання, правильно обрати професію. Для цього необхідно навчитися правильно оцінювати себе: свої здібності, нахили, можливості. А це тільки на перший погляд просто, насправді ж немає нічого складнішого. Отже, пізнай себе — знайдеш своє покликання! (*З сайта «Знання»*)

- Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте.
- З'ясуйте покладений в основу тексту тип мовлення.
- Складіть і запишіть план тексту (складний).
- За планом напишіть докладний переказ тексту. Завершіть переказ роздумами про вибір вами майбутньої професії.

225. Прочитайте античні вирази. Які з них можна використати в тексті-роздумі «Що означає пізнати себе»?

Удосконалюй себе! Свою долю ми знаходимо самі. Поспішайте поволі. Виховайте себе самі. Що б ви не робили, робіть розумно й передбачайте результат. Свою дорогу або віднайдіть, або прокладіть самі.

- Сформулюйте тезу роздуму за вказаною темою. Доберіть докази, обміркуйте можливі варіанти висновку. Складіть роздум у публіцистичному стилі. Уживайте подані античні вирази (на вибір).

226. Вчимося редагувати. Запишіть речення, виправивши помилки. Скористайтеся підказкою.

1. Обмірковуючий майбутнє школяр вже зараз вибирає фах. 2. Найбільш небезпечнішою рисою характера є самовпевненість. 3. Щоб вирішити свої проблеми і добитися успіхів, треба працювати. 4. Кожна удосконалююча себе людина прагне позбавитися поганих привичок.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
обмірковуючий учень	учень, який обмірковує…
вибирати фах	обирати фах
найбільш неправильніший	найбільш неправильний
добитись успіхів	домогтися успіху
риса характера	риса характеру (вдачі)
вирішити проблему	розв'язати проблему
удосконалююча себе людина	людина, яка удосконалює (прагне удосконалити) себе
позбавитися помилок	позбутися помилок
погана привичка	шкідлива звичка

- Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці таблицею «Норми літературної мови».

§ 20 Складнопідрядні речення з підрядними способу дії та ступеня

227. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення. Поставте питання від головної частини до підрядної.

Хочеш бути собі й людям цікавим? Працюй до самозабуття. Працюй так, щоб ти почувався творцем, майстром, господарем в улюбленій справі. Працюй так, щоб очі твої виражали одухотвореність великим людським щастям творчості. Ти станеш не лише цікавим, а й красивим! Улюблена творчість накладає відбиток і на риси обличчя настільки, що вони стають тоншими й вира́знішими!

(*З сайта «Методична скарбничка»*)

● На які питання відповідають підрядні частини в складнопідрядних реченнях? З яким видом обставин вони суголосні за значенням?

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною способу дії та ступеня називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на спосіб дії або ступінь, про які йдеться в головній частині.

Підрядна частина способу дії та ступеня відповідає на питання *як? у який спосіб?* (*яким способом?*) *якою мірою? наскільки?*: *Вдар словом так,* ***щоб аж дзвеніло міддю!*** (П. Тичина).

Підрядні частини способу дії та ступеня здебільшого поєднані з головною частиною речення сполучним словом *як* або сполучниками підрядності *що, щоб*. У головній частині може бути слово *так*: *І хто іще Тичину прочитає* ***так, як*** *Тичину прочита весна?* (Є. Гуцало).

Підрядна частина способу дії та ступеня може стояти:

— після головної частини: *Дівчата так співають,* ***що на небі скоріше виходять зорі*** (М. Стельмах);

— перед головною частиною: ***Скільки маєш у душі честі****, настільки буде від людей тобі почесті* (Нар. творчість);

— усередині головної частини: *Щиросердне Боже слово так,* ***як і годиться****, зберігає наша мова у своїй скарбниці* (Д. Білоус).

228. Прочитайте прислів'я. Визначте вид підрядних частин складнопідрядних речень. У який спосіб це можна зробити?

1. Роби так, щоб не довелося потім переробляти. 2. Як Яків працює, так йому й дякують. 3. Задирай голову так, щоб шапка не злетіла.

4. У його словах стільки правди, як у решеті води. 5. Знесла курка яйце на копійку, а накудкудала стільки, що й коня купити можна.

- Назвіть сполучники, якими підрядні частини поєднані з головними.

229. Перепишіть, визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. Визначте вид підрядних частин.

1. Сонце так світить ласкаво, що аж каміння сміється (*М. Коцюбинський*). 2. Надворі було так ясно, що й глянути було трудно, не заплющивши трохи очей (*Панас Мирний*). 3. Так співаємо, співаєм, що аж сонце погляда (*П. Тичина*). 4. Так тихо скрізь, що ледве чути відгомони (*П. Тичина*).

- Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.

230. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Я люблю тебе мій рідний краю так що слів не вистача сповна (*М. Васильківський*). 2. Хочеться бути дужим хочеться так любить щоб навіть каміння байдуже захотіло ожити і жить! (*В. Симоненко*) 3. В розлуці з вами солов'ї Вкраїни так ниє серце що аж сміх бере з самого себе (*М. Рильський*).

- Укажіть речення, ускладнені звертанням.
- Визначте вид записаних складнопідрядних речень.
- Позначте у словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

231. Відновіть прислів'я, дібравши продовження з довідки.

1. Наговорив стільки, що ... 2. Зробив так, що ... 3. Так наробився, що ... 4. Так співає, що ...

Довідка: рук не чує; волос в'яне; комар носа не підточить; і в шапку не збереш.

- Розкрийте зміст одного з прислів'їв. У відповіді вживайте складнопідрядні речення з підрядними способу дії та ступеня.

232. **Попрацюйте в парах.** До головних частин допишіть підрядні, які відповідали б на подані в дужках питання. З'ясуйте вид підрядних частин.

1. Річки вийшли з берегів так, (*як?*) що ... 2. Водою так розмило землю, (*якою мірою?*) що ... 3. Допомогу потерпілим від стихійного лиха організували настільки чітко, (*наскільки?*) що ...

- Що вам відомо про допомогу людям, які стали жертвами стихійного лиха? Складіть про це розповідь. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними способу дії та ступеня.

233. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення з підрядними способу дії та з підрядними означальними. Поясніть, як ви їх розрізняєте.

1. Криниця наша ця така глибока, що видно зорі з неї і у ній (*В. Загороднюк*). 2. Криниці в Україні поважають настільки, що освячують їх не лише при спорудженні, а й кожного року на Водохреща (*З підручника українознавства*). 3. Червоні яблука в кімнаті насипані, що ніде стать (*Д. Павличко*). 4. Яблуками запахло так гостро, що мене ніби пройняло наскрізь. Пахло Україною, рідним селом, домівкою (*За Ю. Мушкетиком*).

- Складнопідрядні речення з підрядними способу дії запишіть, підкресліть у них усі члени речення.
- Що уособлює в українському фольклорі криниця? Чому і в наш «технологічний» час криниці зберігають і шанують?
- Висловте ваше ставлення до криниці у віршованих рядках, використавши такі рими (на вибір): *криниця — водиця* (*таємниця, вербиця, напиться*), *люди — всюди* (*буде, груди*), *вічно — велично* (*звично, героїчно*).

234. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Калина так хизується красою що байдуже їй до всього на світі (*Леся Українка*). 2. Угорі гілля дерев так переплелося між собою що зовсім закривало небо (*І. Сенченко*). 3. Часом Десна розливалася так пишно що у воді потопали не тільки ліси а й сінокоси (*О. Довженко*). 4. Так ніжно ллються кольори на плеса що захід у Дніпрі і не здригнеться (*Т. Майданович*).

- Визначте вид записаних речень, свою думку обґрунтуйте.
- Складіть і запишіть складнопідрядне речення з підрядною частиною способу дії та ступеня про природу: дерево, річку, поле.

§ 21 Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними

235. Прочитайте речення. Які з них складнопідрядні? Які прості, ускладнені порівняльними зворотами?

1. Життя біжить, як музика дзвенить (*Нар. творчість*). 2. Життя, немов ріка, пливе в майбутнє (*Л. Дмитерко*). 3. Лине час, наче повінь ріки (*П. Воронько*). 4. Час спливає, як в річці спливає вода (*В. Раєвський*).

- Що вам відомо про порівняльний зворот?
- Яка роль порівняльних зворотів у реченнях?

Складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною — це таке речення, у якому підрядна частина пояснює зміст головної за допомогою порівняння.

Такі підрядні частини відповідають на питання *як? подібно до чого?*: *А тепер у серці щось треммтить і грає,* ***як треммтить на сонці гілка золота*** (М. Рильський).

З головною частиною **підрядні порівняльні поєднані за допомогою сполучників** *як, мов* (*немов*), *мовби* (*немовби*), *наче* (*неначе*), *ніби, начебто*. **У головній частині** речення **може бути вказівне слово** *так*.

Підрядна порівняльна частина може стояти:

— після головної частини: *Ніхто не вродився вченим,* ***як хліб не з'явився печеним*** (Нар. творчість);

— перед головною частиною: ***Як мак цвіте****, наше військо йде* (Нар. творчість);

— усередині головної частини: *Горіх без ядра,* ***як і людина без серця****, ніщо* (Г. Сковорода).

Підрядна порівняльна частина буває неповною, із пропущеним присудком: *Я стрів тебе, як день [зустрів] волошку в житі* (І. Редчиць).

236. Прочитайте. Поставте питання від головної частини до підрядної. Визначте вид складнопідрядного речення.

1. Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (*Т. Шевченко*). 2. Хатки біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піджмурки в гаю гуляють (*Т. Шевченко*). 3. Красиві дерева колись ішли на корабельні щогли, як красиві характери — в козаки (*І. Павлюк*). 4. Лапатий кленовий листок прощальний кружляє танок, немов одчайдушний козак танцює веселий гопак (*В. Сторожук*). 5. Пташиний щебет будить простір, як літній день дитяча гра (*П. Камінський*). 6. Гуркочуть брили грому в скалах, мов неба колеться горіх (*Д. Павличко*).

● Укажіть складнопідрядне речення, підрядна частина якого є неповною. Який член речення пропущено? Навіщо? Поясніть.

237. Прочитайте. У кожному реченні поставте питання від головної частини до підрядної.

1. Заговорить, як жайворонок защебече. 2. Заговорила, ніби сонце зійшло. 3. Мне язиком, неначе баба мак у макітрі тре. 4. З нею розмовляти, як кутю з медом їсти.

● Які з прислів'їв указують на порушення певної вимóги до мовлення? Якої саме?

238. Перепишіть речення. Усно поставте питання від головної частини до підрядної. Визначте вид складнопідрядних речень.

1. Без мови немає народу, як сонця нема без тепла (*С. Шелунін*). 2. Так груба річ калічить наші душі, немов іржа залізо роз'їдає (*С. Жук*). 3. Як нищить яблуко хробак, так паразитує на мові, загрожуючи її спаплюжити, суржик (*З газети*). 4. Суржик проникає, ніби муха в слоїк із варенням, не тільки в усне, а й у писемне мовлення: приватне листування, оголошення у громадських місцях, калькувані з чужої мови вирази в ділових паперах (*З вебсайта «Шануймо рідну мову»*). 5. Рідна мова — гордість мого роду. Це так просто, як води напитись (*І. Немченко*).

● Витлумачте задум плаката, сформулюйте його мету. Наскільки вдалий, на вашу думку, його дизайн (за аналогією до дорожнього знака)? Чому увагу зосереджено саме на літері Ї? Яке слово є ключовим? До чого і проти чого плакат закликає?

239. Прочитайте. Визначте прості речення з присудками, до яких входить порівняльна частка. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними перепишіть.

1. Степ мов палав під сонцем (*Панас Мирний*). 2. У рідних степах сизокрила пшениця хлюпа, як хвилями тихий Дунай (*Д. Луценко*). 3. Поле ніби додає широти й волі вашому душевному стану (*Є. Гуцало*). 4. Моя душа цвіте для тебе, неначе квітка для бджоли (*М. Сіренко*). 5. Я мов орел без сизих крил (*Олександр Олесь*). 6. Стурбовано думки крилами лопотіли, мов над огнем метелики нічні (*Леся Українка*).

ПІДКАЗКА

Підрядні порівняльні частини не слід плутати з вираженими дієсловом присудками, до складу яких входять порівняльні частки *як, мов, наче, ніби, мовби, нібито*.

Порівняйте:

Просте речення з дієслівним присудком	Складнопідрядне речення з підрядною порівняльною частиною
Вітер наче громадить *покоси в нічнім небі* (М. Коцюбинський).	*Розгублю в дорозі дні золотокосі, як* ***розгубить вітер*** *листя у саду* (Д. Фальківський).

При іменній частині складеного іменного присудка так само можуть бути порівняльні частки *як, мов, немов, немовби, мовби, наче, неначе, ніби*: *Київ із гори — мов світ предивний* (П. Тичина); *А соняхи — мов хлопці ясночолі* (Д. Кононенко).

240. Прочитайте. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Бринить джерело, мов порвалась струна у бандури (*Є. Гуцало*). 2. Сходи — наче клавіші рояля (*М. Петренко*). 3. Музики раптом стали, ніби струни вони порвали (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Як без повітря, хліба і води не може жити на землі людина, так я без тебе черствію завжди, жадана пісне (*Д. Луценко*).

- Укажіть речення з дієслівними та іменними присудками, до складу яких входять порівняльні частки.

241. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. У материне серце сіялися синові слова як під Новий рік сіється в хаті жито-пшениця і всяка пашниця (*М. Стельмах*). 2. Мамині очі як аквамарин (*А. Листопад*). 3. Як не можна з матері сміятися так не можна й дівчину навіть словом образити (*М. Стельмах*).

- Позначте в словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.

242. Перепишіть речення, підкресліть у кожному всі члени речення.

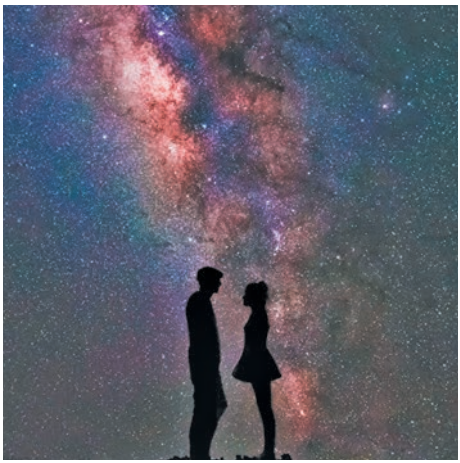

1. Як розмовля зоря з зорею, так серце з серцем розмовля (*В. Сосюра*). 2. Небо над містом погасло, як екран велетенського комп'ютера (*О. Забужко*). 3. Мене думки обсіли, наче оси доспілу грушу в літо стоголосе (*Д. Павличко*). 4. Думки кружляли в голові і мчали, як уривки хмар під бурю (*З. Тулуб*). 5. Злітали слова, наче іскра в бою злітає зі сталі клинка голубої. Так кожен відстоював думку свою (*Л. Первомайський*). 6. Як дівчина коралів низку збира хвилюючись, бува, так я не без вагань і ризику в рядки нанизую слова (*Л. Дмитерко*).

- Визначте вид складнопідрядних речень.
- Позначте у словах орфограми. Поясніть написання слів правилами.
- За змістом ілюстрації складіть усне висловлення за темою «Хоч земля вся укрита снігами — моє серце в цвіту» (*В. Сосюра*). Використовуйте складнопідрядні речення з підрядними порівняльними частинами.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Письмо

Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

243. Прочитайте. Витлумачте значення слова *мораль*. Звіртеся зі Словничком термінів.

Безглуздо сподіватися, що навіть у найдемократичнішій із держав сама собою витвориться найпрогресивніша мораль.

Так само не слід очікувати, що високоморальних людей виплекає тотальна комп'ютеризація.

Людина виховує себе сама. Моральне самовиховання розпочинається із самопізнання. Потреба в *самопізнанні* й *самовихованні* з'являється в підлітковому віці.

Треба навчитися критично оцінювати не тільки свої вчинки, а й їхні мотиви. Моральна поведінка має стати для вас потребою, нормою життя. Така поведінка передбачає безкорисливість, справедливість, доброзичливість, розвинуте почуття власної гідності, високе почуття обов'язку, відповідальності та совісті.

Проте не треба забувати, що уявлення про мораль у різних людей різняться.

«Морально те, що служить на користь моєму Я»,— вважає хтось. Це — мораль дикості.

«Морально те, що обслуговує коло людей, до якого Я належу». Це — мораль варварства.

«Морально те, що йде на користь людям». Це — загальнолюдська мораль.

За яким типом моралі живе наше суспільство? Ваша родина? Ваші друзі? Ви самі?

(*З підручника української мови*)

- Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Словничком термінів.

- Якою мірою ви згодні з поданою автором тексту оцінкою уявлень різних людей про мораль? У чому хотіли б із ним посперечатися? Сформулюйте свою думку й наведіть аргументи.
- Дайте відповіді на сформульовані в останньому абзаці запитання. Чи важливі ці відповіді для вас? Чому?
- Визначте стиль тексту, свою думку обґрунтуйте. Скористайтеся поданою на форзаці підручника таблицею.

244. До поданих слів доберіть антоніми. Які з них називають почуття? Які є назвами моральних якостей? Чим пояснити збіг деяких назв?

Гордість, довіра, марнославство, співчуття, користолюбство, страх, при́язнь.

Великодушність, щедрість, правдивість, вимогливість, підступність, вірність, чванство, благородство, зазнайство.

ПІДКАЗКА. *Моральні почуття* — особистісні ставлення людей до різних сторін людського буття. *Моральні якості* — поняття, за допомогою яких виділяють і характеризують найтиповіші риси поведінки людини.

- Назвіть моральні якості, згадані в тексті попередньої вправи. Які з них збігаються з назвами почуттів? Звіртеся зі Словничком назв почуттів.

245. Прочитайте зразок плану учнівського твору-роздуму на морально-етичну тему.

ЧИ ПОТРІБНА СУЧАСНІЙ ЛЮДИНІ ГІДНІСТЬ

План

I. Що ми називаємо гідністю.
II. Людина, позбавлена почуття гідності, не може поважати себе.
   1. Особа без гідності — раб життєвих обставин.
   2. Почуття національної гідності робить людину патріотом своєї держави.
   3. Не маючи гідності члена родини, людина стає квартирантом у рідному домі.
III. Гідність — основа людської моралі.

- Назвіть відображені в плані твору частини його тексту.
- У якому пункті плану сформульовано тезу, яку потрібно довести?
- Доведіть, що складений за планом текст можна вважати твором на морально-етичну тему.
- Витлумачте лексичне значення слова *етика*. Звіртеся зі Словничком термінів. Як пов'язані етика та мораль?

246. Попрацюйте в групах. Складіть за планом із попередньої вправи усний твір-роздум. Використайте поданий нижче матеріал (на вибір).

Стаття 28

Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню.

(*З Конституції України*)

Стаття 1

Усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти стосовно один одного в дусі братерства.

(*Із Загальної декларації прав людини*)

Гідність — моральне поня́ття, що виражає уявлення про цінність будь-якої людської особистості, а також особливе ставлення людини до себе самої. На почутті власної гідності ґрунтується самоконтроль людської особистості, вимогливість людини до себе. Разом із совістю й честю гідність є засобом усвідомлення людиною відповідальності перед собою й іншими.

(*Зі Словника етики*)

...При старших годиться мовчати, премудрих слухати. Старшим підкорятися, із рівними та молодими мати згоду й бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом вибирати, не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато, очі тримати донизу, а душу вгору.

(*З повчання Володимира Мономаха дітям*)

Шануй сам себе, то шануватимуть люди тебе. Бережи честь змолоду. Чесність — найкраща звичка. Ми хоч бідні, але гідні. Хай буде на обличчі твоєму совість і чесність, а у вчинках твоїх людяність. Не давайся під ноги! Сумління — найкращий порадник. Шляхетна людина не потерпить, щоб при ній когось кривдили.

(*Народна творчість*)

Благородна людина висуває вимоги до себе, а ниця — до інших (*Конфуцій*).

Не чини нічого ганебного ні в присутності інших, ні потай. Першим твоїм законом має бути повага до себе самого (*Піфагор*).

Перемігши себе, ти виграєш тисячі битв (*Будда*).

Бути людиною — це відчувати свою відповідальність. Почувати сором перед убогістю, що, здавалося б, і не залежить від тебе. Пишатися

кожною перемогою, здобутої товаришами. Усвідомлювати, що, кладучи свою цеглинку, ти допомагаєш будувати світ (*А. де Сент-Екзюпері*).

Зберігаючи свою гідність, навчіться поступатися один одному (*В. Сухомлинський*).

Найвища можлива стадія моральної культури — коли ми розуміємо, що здатні контролювати свої думки (*Ч. Дарвін*).

● У яких вивчених на уроках літератури творах йдеться про повагу до людської гідності? Згадайте ці твори в тексті вашого твору.

247. Напишіть за поданим у вправі 245 планом твір-роздум на чернетці. Відредагуйте написане, звертаючи увагу на дотримання вимóг публіцистичного стилю. Відредагований твір перепишіть у зошит.

● Поясніть, чому саме публіцистичний стиль для твору-роздуму на морально-етичну тему найдоцільніший.

248. Назвіть твори, персонажами яких є названі нижче герої, та авторів цих творів. Уособленням якої моральної якості є кожне з наведених імен?

Ярославна, Козак Мамай, Тарас Бульба, Прометей, Дон Кіхот, Гамлет, Ірод, Гобсек, Іуда, Барон Мюнхаузен.

● Який із названих персонажів імпонує вам найбільше? Чому? Дайте на це питання розгорнуту письмову відповідь у публіцистичному стилі.

● Чи згодні ви з виразом: «Показником гідності особи є і її ставлення до гідності іншої людини»? Поясніть.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Говоріння

Складання діалогів

249. Складіть і розіграйте діалоги, можливі в описаних нижче ситуаціях. У репліках уживайте подані народні порівняння (на вибір).

1. Сестра просить брата допомогти їй, але той захопився обговоренням по телефону із товаришем можливостей свого нового ґаджета.

> Тобі говорити як горохом об стінку бити. Уперся як віл у нові ворота (як кілок у тин). Прилип як кіт до сала. Сів як рак на мілкому. Сорому як у кобили, що воза побила.

2. Мати кличе вечеряти сина-дев'ятикласника, який ніяк не може відірватися від комп'ютерної гри.

> Це тобі треба, як п'яте колесо до воза. Прип'явся, як реп'ях до кожуха. Радіє як мавпа дзеркалу. Спішить як черепаха на весілля. Сопе, як ковальський міх. Підскочив як голий у кропиві.

3. Після батьківських зборів батьки намагаються з'ясувати в сина, чому він був відсутній на останній контрольній роботі з математики.

> Працює (навчається) як мерзле горить. До праці як ведмідь до танцю. Зробив як комар надзижчав. Працює як ворон рахує. Надувся як тісто в кориті. Така правда як на вербі груші (як пси траву їдять).

§ 22 Складнопідрядні речення з підрядними причини і мети

250. Прочитайте речення, визначте в кожному головну частину. Поставте від неї питання до підрядної. Що означає підрядна частина?

1. Доростай, мій сину, до Людини, бо життя дається лише раз (*П. Камінський*). 2. Стежку відшукати треба, щоб ходив ти вік у щасті (*Л. Барабаш*). 3. За Г. Сковородою, працю не за природними нахилами завдає шкоди, через те що щастя не в почестях і багатстві, а в чистій совісті, незалежності й сердечній веселості (*Б. Деркач*). 4. Щоб уволю всього мати, слід багато працювати (*Нар. творчість*).

- Якими словами поєднано частини складнопідрядних речень?

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною причини називають таке речення, у якому підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній частині.

Підрядна частина причини відповідає на питання *чому? з якої причини? через що?* Питання до підрядної частини ставлять від головної в цілому.

До головної частини підрядну приєднують:

— прості сполучники *бо, оскільки, що*;

— складені сполучники *тому що, через те що, завдяки тому що, унаслідок того що, зважаючи на те що, з огляду на те що*.

Підрядна частина причини може стояти:

— після головної (найчастіше): *Не дивися високо,* ***бо запорошиш око*** (Нар. творчість);

— перед головною (рідше): ***Оскільки листя цього виду папороті нагадує величезні орлині крила****, рослину назвали «орляк»* (З підручника біології);

— усередині головної (зрідка): *Жаринка****, щоб жити,*** *у попіл ховається* (Нар. творчість).

251. Прочитайте народну легенду. Визначте в її тексті складнопідрядні речення з підрядними причини.

Запорожці на дванадцяти мовах уміли говорити, з води могли сухими виходити, на людей і сон насилати, і туман напускати.

Вони мали в себе чарівні дзеркала, що, дивлячись у них, на тисячу кілометрів бачили. Як куди в похід, то візьме отаман у руки люстерко, подивиться в нього та й каже:

— Туди не йдем, бо там вороги чекають у засідці! І туди не йдем, тому що там нападники з бору підбираються. А от сюди йдем, оскільки тут ворога нема.

Стануть на горі, а навпроти них вороги дванадцять полків виведуть. Так полки самі себе переб'ють, а запорожцям байдуже, стоять і сміються.

А це все від того, що вони розумним народом були. На своїй землі їх ніхто й ніколи не міг перемогти.

(*Нар. творчість*)

● Укажіть сполучники, якими поєднано частини складнопідрядних речень із підрядними причини.

252. Прочитайте. Доведіть, що подані речення є складнопідрядними з підрядними частинами причини.

Ніколи не прагни товариства людей лихих, через те що серця їхні привчені до насильства. Оскільки дражливе слово викликає злість, людина гаряча здіймає сварку. Лагідна ж людина сварку втихомирює, тому що її розважливість гасить гнів. Переконати можна мудрістю й довготерпеливістю, бо м'який язик ломить і тверду кістку.

(*З Біблії*)

● З'ясуйте місце підрядної частини стосовно головної.

● Як поєднані частини складнопідрядних речень? Назвіть сполучники прості та складені.

253. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. З'ясуйте вид складнопідрядних речень.

1. Я не клянусь тому що я не зраджу (*Л. Костенко*). 2. Як мудро потрібно нам жити щоб потім не знать каяття (*Г. Коваль*). 3. Люблю людей землі своєї бо й я землі своєї син (*В. Сосюра*). 4. Тому й ціни немає у добра бо платиться за нього найсвятішим (*Б. Олійник*). 5. Вічності б у вічі подивитись бо ж для чогось в світі ми живем! (*В. Кордонець*) 6. Радий я бо все оце побачив (*П. Тичина*). 7. Не вмирає наша слава бо живе в нас сила жвава (*За В. Самійленком*).

● Підкресліть у реченнях граматичні основи.

254. До поданих підрядних частин причини доберіть і запишіть головні частини складнопідрядних речень.

1. …, тому що нічого немає святішого за материнську любов. 2. …, через те що немає людини ріднішої за матір. 3. …, бо для матінки ти завжди дитя.

● Поясніть уживання розділових знаків.

- Розкажіть про зображене на фотографії. Уживайте складнопідрядні речення з підрядними причини.
- У багатьох країнах світу відзначають День матері. Як ви ставитеся до цього свята? Відповідь побудуйте у формі роздуму. Використайте складнопідрядні речення з підрядними причини.

255. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Уже тому що ти жива Вкраїно ніжна й гордовита дзвінких пісень твоїх слова мені допомагають жити (*Б. Дегтярьов*). 2. Зрадництво і підлість найстрашніший вірус тому що він руйнує віру в людей роблячи всіх подозрілими недовірливими й жорстокими (*П. Шеремет*). 3. Мій любий народе в веселу годину й сумну не смій забувати бо так небезпечно це дійсно прадавнього кличу козацьких дозорів пильнуй (*Н. Диб'як*).

- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами та звертаннями.
- Зробіть синтаксичний розбір другого речення.

256. Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення, укажіть у кожному головну й підрядну частини. Поставте питання від головної частини до підрядної.

Нік Вуйчич став першою дитиною-інвалідом у звичайній австралійській школі. Він народився з рідкісним захворюванням — без рук і без ніг. Була лише одна стопа з двома пальцями. Хлопчик довго й наполегливо працював, щоб навчитися ходити, плавати, працювати на комп'ютері і писати в зошиті.

Дев'ятнадцятирічним Нік вступив до університету, щоб отримати вищу економічну освіту. Якось його запросили виступити перед студентами. Для виступу відвели сім хвилин. Слухачі піднімалися на сцену, щоб обійняти Ніка. Задля того, щоб подякувати юнакові за силу волі, мужність, вони не шкодували слів. Нік розповів про себе, щоб змінити їхнє життя.

Нік Вуйчич виступав у п'ятдесяти семи країнах, його слухали понад три мільйони

людей. Щоб переконати їх у незламності людини, він виступає близько 250 разів на рік. Щоб бути корисним людям, Нік став професійним оратором.

(*З підручника української мови*)

- Назвіть сполучники, якими поєднано частини складнопідрядних речень.
- Назвіть відомих вам людей, які подолали свої недуги. Чи були поряд з ними ті, хто їх підтримував? У який спосіб?

Складнопідрядним реченням із підрядним мети називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує, з якою метою відбувається дія, про яку йдеться в головній частині.

Підрядна частина мети стосується головної частини в цілому і відповідає на питання *з якою метою? для чого? навіщо?*

З головною частиною речення така підрядна частина поєднана сполучниками *щоб, аби, для того щоб, з тим щоб, задля того щоб* та ін.

Підрядна частина мети може стояти:

— перед головною частиною: ***Щоб уволю всього мати,*** *слід багато працювати* (Нар. творчість);

— після головної частини: *На те й лихо,* ***щоб із ним боротись*** (Нар. творчість);

— усередині головної частини (зрідка): *Дівчина,* ***щоб як-небудь скоротити час****, почала вишивати сорочку* (Панас Мирний).

257. Прочитайте. Поставте питання від головної частини складнопідрядного речення до підрядної. Визначте вид складнопідрядних речень.

1. Людина народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилинкою. Людина народжується, щоб лишити по собі слід вічний (*Л. Костенко*). 2. Щоб увійти у безсмертя, людина мусить скласти два екзамени: один — перед сучасниками, другий — перед історією (*Ірина Вільде*).

- Визначте в кожному реченні місце підрядної частини відносно головної.

258. Перепишіть. Визначте й підкресліть у кожному реченні граматичні основи. Поставте питання від головної частини до підрядної.

1. Щоб перемогти зло, нам потрібні любов і співчуття (*Мати Тереза*). 2. Схиляйся тільки для того, щоби підняти слабших (*Епікур*). 3. Можемо стати над прірвою в полі, щоб одвертати людей од біди голосом пісні і доброї волі (*П. Воронько*). 4. Один лиш вибір — плисти проти плину,

щоб хвилі били в груди, а не в спину (*Л. Михайлів*). 5. Щоб з людьми було тобі не студно, не скупись на ласку і тепло (*П. Камінський*).

- Визначте вид підрядних частин.
- Укажіть ужиті в реченнях метафори, розкрийте їхній зміст.
- Розгляньте фотоілюстрацію. Доберіть до неї метафоричну назву.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

259. Прочитайте головні частини складнопідрядних речень. Доберіть до кожної з них підрядні частини з довідки. Доведіть, що утворені речення — складнопідрядні з підрядними мети.

1. Параолімпійські ігри проводять, щоб ...
2. Спортсмени докладають чималих зусиль для того, щоб ...
3. Людина має бути сильною, аби ...
4. Для того щоб ..., потрібно довго й наполегливо працювати.

Довідка: не скоритися долі й подолати тілесну недугу; пройти відбіркові турніри; люди з обмеженими фізичними можливостями виявили силу духу й волю до перемоги; потрапити до параолімпійської збірної команди.

- Які почуття викликають у вас перемоги учасників/учасниць параолімпіади?
- Чи є серед ваших знайомих люди з обмеженими фізичними можливостями? особливими потребами? Що особисто ви можете зробити, щоб їх підтримати? Відповідь побудуйте у формі 2–3 складнопідрядних речень із підрядними мети.

260. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Бог наділяє людину талантом у борг аби згодом вона віддала той борг уповні талановитим доробком (*В. Корнійчук*). 2. Глупота пнеться стати попереду аби її всі побачили. Розум стає позаду щоб бачити всіх (*Ю. Тувім*). 3. Щоб наспіх не йти є знання (*М. Доленго*). 4. Дотепність треба використовувати як щит а не як меч щоб не ранити інших (*Т. Фуллер*).

- Зробіть синтаксичний розбір одного з речень (на вибір).

261. Перебудуйте подані речення на складнопідрядні з підрядними мети. Утворені речення запишіть.

Зразок. Школярі склали перелік словників онлайн для використання їх у навчанні. — Школярі склали перелік мовних словників онлайн, щоб використовувати їх у навчанні.

1. Учитель поспішав до книгарні придбати нове видання тлумачного словника. 2. Вихідного дня учні йдуть до районної бібліотеки з метою дібрати потрібну літературу. 3. Дівчата прийшли до музею ознайомитися з виставкою робіт улюбленого художника. 4. У вихідні люди сім'ями вирушають до лісу подихати свіжим повітрям.

262. Прочитайте текст, визначте його тему й головну думку. Усно перекажіть прочитане, уникаючи повторення сполучника *щоб*.

Рано чи пізно в Україні мав народитися геній, щоб заронити в душу української людності іскру бунтарства й розбудити почуття національної гідності. Таким генієм став Тарас Шевченко.

До Шевченка приходитимуть усе нові й нові покоління українців, щоб краще зрозуміти минуле й сучасне. Його читатимуть, для того щоб учитися жити й діяти в реальному часі.

Українці завжди вставатимуть усякий раз, щоб заспівати «Заповіт» або «Реве та стогне Дніпр широкий». Співатимуть натхненно, щоб знову й знову наснажуватися любов'ю до України.

(*З підручника української мови*)

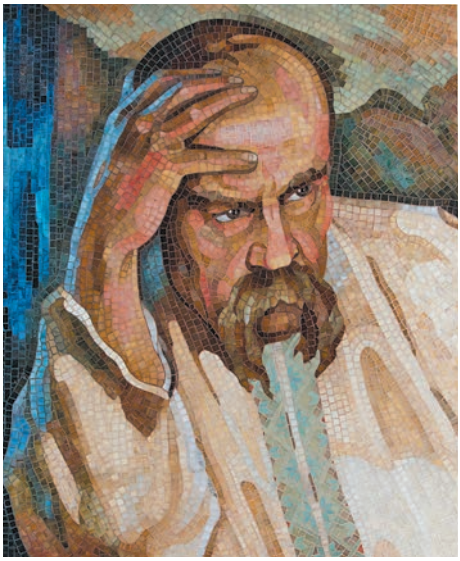

Мозаїка зі скла «Тарас Шевченко». Студія «Пивоварови» (м. Суми)

- Поясніть уживання розділових знаків.
- Визначте складнопідрядні речення, з'ясуйте вид підрядних частин.
- У чому суть почуття національної гідності? Звіртеся зі Словничком назв почуттів.
- Якою мірою розвинуте, на вашу думку, почуття національної гідності в сучасної української молоді? Що є джерелом цього почуття?
- Яким би і як зобразили Тараса Шевченка ви? Розкажіть про це, уживаючи складнопідрядні речення з підрядними мети й причини.

263. Запишіть складнопідрядні речення в такій послідовності: 1) з підрядними мети; 2) з підрядними причини. Розставте пропущені розділові знаки.

1. Тарас за мене мучився й боровсь щоб я зродився зерням України (*В. Кочевський*). 2. Серцю хочеться щирого вірша бо фальшивого серцю не треба (*П. Паливода*). 3. Ти не молися мовою чужою бо на колінах стоячи умреш (*Д. Павличко*). 4. Кайдани шаленіючи бряжчали щоб заглушити пісню Кобзаря (*Л. Костенко*). 5. Дай же людство вогню щоб Тарасову пісню зустріти! (*А. Малишко*)

§ 23 Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими

264. Прочитайте притчу. Укажіть складнопідрядні речення, у яких підрядна частина вказує на наслідок того, про що йдеться в головній.

Якось старий індіанець сказав онукові:

— У кожній людині йде боротьба, подібна до боротьби двох вовків. Один вовк уособлює злість, гнів, заздрість, жадібність, ревнощі. Другий представляє доброту, доброзичливість, співчутливість, урівноваженість, любов і вірність.

Дідові слова вразили хлопця, так що за кілька днів він запитав:

— Діду, я про тих вовків. Який із них врешті-решт перемагає?

Ледь помітно посміхнувшись, старий індіанець відповів:

— Одного з цих вовків ти краще годуєш, так що перемагає саме він.

- Про що йдеться у притчі: про почуття чи риси людської вдачі? Чи про те й інше? Чому ви так вважаєте?
- За допомогою якого сполучника підрядна частина поєднується з головною?
- З'ясуйте місце підрядної частини відносно головної.

Складнопідрядним реченням із підрядною наслідковою частиною називають таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на наслідок того, про що йдеться в головній частині.

Підрядна наслідкова частина пояснює головну частину в цілому і **поєднується з головною за допомогою сполучника** *так що*, який не має співвідносного слова в головній частині: *Задер носа, так що й кочергою не дістанеш* (Нар. творчість).

Підрядна наслідкова частина завжди стоїть після головної: *Борщу нема, так що ложка не потрібна* (Нар. творчість).

265. Прочитайте. Доведіть, що подані речення є складнопідрядними з підрядними наслідковими.

1. Гнів охопив тебе, так що тримай язик за зубами! (*Сапфо*) 2. Людина помиляється ненавмисне, так що сильно на неї не гнівайся (*Софокл*). 3. Справжня дружба безкорислива, так що твій друг не знає заздрості (*Ф. де Ларошфуко*). 4. Нещасним або щасливим роблять тебе не обставини, а ти сам, так що навчися керувати собою! (*Ф. Ніцше*) 5. Добре слово всесильне, так що воно — двері в душу (*Японське прислів'я*).

- З'ясуйте місце підрядних частин відносно головних.

266. Прочитайте притчу. До поданих головних частин складнопідрядних речень додайте вибрані з довідки підрядні наслідкові частини.

Двоє псів почергово забігали в одну й ту кімнату.

Перший собака відразу загарчав. Гарчання ставало все загрозливішим, так що ... Пес вибіг надзвичайно роздратованим, так що ...

За ним до кімнати забіг другий пес. За мить він вибіг, радісно виляючи хвостом, так що ...

Люди здивувалися: чому та сама кімната по-різному вплинула на тварин?

Зайшовши, вони побачили, що стіни в кімнаті дзеркальні.

Довідка: був він доброзичливим і лагідним; всі боялися до нього підійти; почувши його, люди на вулиці злякалися.

- Витлумачте зміст притчі. Чи є вона цікавою особисто для вас? Чим саме?
- Укажіть сполучники, що пов'язують частини складнопідрядних речень.

267. З кожної пари простих речень утворіть складнопідрядні з підрядними наслідковими. Поширте складені речення другорядними членами та запишіть.

1. Птахи принишкли. Ударив мороз. 2. Снігурі й синиці звичні. Вони не розгубилися. 3. Горобці й чижі поховалися. Налетіла хуртовина.

- Зробіть усний синтаксичний розбір одного із записаних речень.
- Що уособлює в українському фольклорі горобець? Дайте відповідь складнопідрядним реченням з підрядною наслідковою частиною.

268. Перебудуйте складнопідрядні речення з підрядними способу дії на складнопідрядні з підрядними наслідковими. Скористайтеся підказкою.

Блискавка сяйнула так, що висвітилися найтемніші закутки лісу. Грім загуркотів так, що все живе зіщулилося й завмерло. Звірина і пташва застигли так, що рухлива до цієї миті картина ніби перетворилася на фотографію.

ПІДКАЗКА

Складнопідрядне речення з підрядною частиною способу дії	Складнопідрядне речення з підрядною наслідковою частиною
Місяць світив яскраво так, що зорі засмутилися.	Місяць світив яскраво, так що зорі засмутилися.

269. Перебудуйте складнопідрядні речення з підрядними причини на складнопідрядні з підрядними наслідковими.

Зразок. З вікна відкривався чудовий краєвид, бо сніг укрив землю блискучим сріблом. — Уночі сніг укрив землю блискучим сріблом, так що з вікна відкривався чудовий краєвид.

Місто має казковий вигляд, тому що такий пухнастий і глибокий сніг у цих краях несподіваний. Мешканці міста поспішають помилуватися красою, бо білосніжна урочистість зими швидко може зникнути. Сніг розтане й потече, через те що сильні морози тут рідкісні.

- З якими труднощами ви зустрілися, перебудовуючи речення? Як їх подолали?
- У записаних реченнях визначте й підкресліть граматичні основи.
- Розгляньте репродукцію. Складіть за її змістом складнопідрядне речення з підрядною наслідковою частиною.

Зимовий Київ.
Цифровий живопис

270. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Мова то серце народу так що без мови народ існувати не може. Народ повинен мати літературну мову так що не плекаючи її він не може звватися свідомою нацією. Стан літературної мови засвідчує ступінь культурного розвитку так що про духовну зрілість і окремої особи і цілого народу судять найперше з культури літературної мови.

(*За І. Огієнком*)

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Що ви знаєте про політичного і громадського діяча, науковця Івана Огієнка (митрополита Іларіона)? Попрацюйте над проєктом «Іван Огієнко — мовознавець і перекладач».

271. Художниця Олена Павлова створила комікс, мета якого — ненав'язлива й щира популяризація української мови — без пафосу і шароварщини, але з гумором. Герой комікса — кіт Інжир. Зберіть інформацію про цей комікс у мережі інтернет. Обговоріть у класі питання: чи варто створювати комікси на суспільні теми? Якщо так, то хто адресати таких коміксів? Уживайте складнопідрядні речення з підрядними наслідковими.

- Значення слова *пафос* з'ясуйте за Словничком назв почуттів, слова *шароварщина* — за Тлумачним словничком.

§ 24 Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами

272. Прочитайте. Визначте в реченнях граматичні основи.

Кількість дописувачів української Вікіпедії, яка є українськомовним розділом багатомовної вікі-енциклопедії, невпинно зростає. Географія проживання українських вікіпедистів надзвичайно різноманітна, тому що з їхніх особистих сторінок видно, що проживають вони в більш ніж десяти країнах світу. На жаль, географію незареєстрованих дописувачів та користувачів, які не зазначили свого місцезнаходження, встановити неможливо.

Найкращими статтями, рейтинг яких визначається голосуванням користувачів, визнано ті,

Логотип до 12-річчя української Вікіпедії

автори яких вичерпно розкривають зміст понять і явищ, дотримуючи об'єктивності й нейтральності викладу.

(*З Вікіпедії*)

- Прочитайте вголос складнопідрядні речення з кількома підрядними.
- Скільки підрядних частин містить кожне зі складнопідрядних речень?

Серед складнопідрядних речень із кількома підрядними розрізняють речення:
— з однорідною підрядністю;
— з неоднорідною підрядністю;
— з послідовною підрядністю.

У реченнях з однорідною підрядністю всі підрядні частини однакові за значенням і стосуються одного слова головної частини чи всієї головної частини і відповідають на одне й те саме питання: *Вже чуть, як обертається Земля, як обертається з Землею Україна* (М. Вінграновський).

[…], (як …), (як …).

У реченнях із неоднорідною підрядністю підрядні частини різні за значенням: одна пояснює головну частину в цілому, друга — один із членів головної частини: *Коли розглядаєш карту України, ти обов'язково замислюєшся, у чому полягають особливості її ландшафту.*

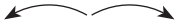

(Коли …), […], (у чому …).

Кілька підрядних частин у такому реченні можуть стосуватися різних слів у головній частині: *Сучасний українець, який читатиме пам'ятки доби Київської Русі, помітить, що вони рясніють українізмами* (М. Степаненко).

У реченнях із послідовною підрядністю підрядні частини утворюють ланцюг (перша підрядна частина залежить від головної, друга — від першої підрядної частини і т. д.): *Нема життя без України, бо Україна — це мати, яку не вибирають* (О. Гончар).

[…], (бо …), (яку …).

Між частинами складнопідрядного речення з кількома підрядними ставлять коми.

273. Прочитайте. У кожному реченні визначте граматичні основи, укажіть частини головну й підрядні, з'ясуйте тип підрядності.

1. Книжки пояснюють людям, як зробити життя кращим, як зробити людей чеснішими, добрішими (*М. де Монтень*). 2. Книжки — найкращі друзі, до яких можна звертатись у складні хвилини життя, тому що вони

ніколи не зрадять (*А. Доде*). 3. По-справжньому веде за собою та книжка, з якої читач робить висновки сам, тому що тільки така книжка на нього впливає (*С. Моем*). 4. За тим, про що і як розмовляє людина, можна визначити, які книжки вона прочитала (*І. Роздобудько*). 5. Вчасно прочитана книжка — чудовий здобуток, бо вона здатна змінити життя, як не змінить його кращий друг або наставник (*П. Павленко*).

- Накресліть схеми першого й останнього речень.
- Чи варто протиставляти «паперові» книжки електронним? друковані словники — Вікіпедії? Відповідь обґрунтуйте.

274. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Людина йде по рідних вулицях де пройшло її дитинство де проходили найкращі роки життя (*Я. Баш*). 2. Не знатимеш що таке туга за рідною землею коли ти не покидав її (*Ірина Вільде*). 3. Де країна під вербою де широкий степ там твоя вітчизна (*С. Іщенко*). 4. Люблять батьківщину не за те що вона велика а за те що вона своя (*Сенека*). 5. Коли Вкраїну люди покидають хіба вони не відають не знають що за морями відшукати щастя лишивши рідну вотчину не вдасться? (*М. Луків*)

- Якою темою об'єднано всі речення? Витлумачте суть почуття, у них переданого. Звіртеся зі Словничком назв почуттів.
- Визначте й підкресліть граматичні основи речень.
- З'ясуйте в кожному реченні тип підрядності.

275. Попрацюйте в парах. Прочитайте. За змістом прочитаного поставте одне одному 3–4 запитання, вислухайте відповіді.

Медійна освіта — частина освітнього процесу, що має підготувати нове покоління до життя в сучасних інформаційних умовах, тому що сприйняття великої кількості різноманітної інформації потребує певних знань і вмінь. Хоч до завдань медійної освіти входить ознайомлення зі способами спілкування за допомогою технічних засобів, її необхідно відрізняти від звичайного використання ЗМІ у викладанні інших галузей знань, тому що її головна мета — формування медійної грамотності.

Медійна грамотність допомагає людині активно й безпечно використовувати інформацію, яку надають телебачення, радіо, відео, кіно, інтернет.

(*З посібника «Медійна грамотність»*)

- Визначте тип підрядності в складнопідрядних реченнях.
- Значення терміна *медійна грамотність* з'ясуйте за Словничком термінів. Чи використовуєте ви в навчанні отриману зі ЗМІ інформацію? У який спосіб? Якою мірою довіряєте такій інформації? Чому?
- Визначте стиль висловлення, свою думку обґрунтуйте.

276. До поданих головних частин складнопідрядних речень додайте самостійно складені підрядні частини, які відповідають на записані в дужках питання. Утворені речення запишіть.

1. Телебачення давно збагнуло, (що?) ..., (чому?) ... 2. Саме тому що (з якої причини?) ..., телебачення захопилося демонстрацією серіалів, (які?) ... 3. Персонажі цих витворів кіномистецтва дивують рисами, (які?) ..., (які?) ..., (які?) ...

- У кожному із записаних речень визначте тип підрядності.
- Чи є телебачення засобом масової інформації? У чому, на вашу думку, сила телемистецтва?
- Назвіть відомі вам «класичні» та «новітні» засоби масової інформації.
- Чи варто протиставляти телебачення художній літературі? Чи є вони взаємозамінними? Чому? Відповідь побудуйте у формі есе.
- Яке майбутнє телебачення ви передбачаєте? Чому?

277. **Попрацюйте в групах.** Прочитайте. Визначте складнопідрядні речення з кількома підрядними. Накресліть їхні схеми.

Медійна освіта має сприяти розвитку громадянського суспільства, стати важливим складником культури.

Цей напрямом освіти спирається на найновіші досягнення в галузі ІКТ, які нині використовують у середній і вищій освіті, оскільки чи не найбільшу кількість користувачів становлять школярі та студенти. Особливої ефективності заняття з медійної освіти набувають тоді, коли вони базуються на актуальних потребах молоді, якщо ураховують вікові, психологічні, індивідуальні особливості молодих людей, їхні смаки й уподобання.

У визначеннях ЮНЕСКО медійну освіту пов'язують із розвитком демократичного мислення особистості.

(*З посібника «Медійна грамотність»*)

- Витлумачте значення терміна *громадянське суспільство*. Звіртеся зі Словничком термінів.

- Що означають використані в тексті абревіатури? Звіртеся зі Словничком термінів.
- Визначте тип підрядності у складнопідрядних реченнях.

278. Зробіть у вказаній нижче послідовності синтаксичний розбір поданих речень.

1. Коли доброта ще в тобі не пропала, зроби, щоб вона з глибини зазвучала! (*Є. Гуцало*) 2. Я б розгонив чорні хмари, щоб від хмар не сплались тіні, щоб сміялось завжди сонце (*Олександр Олесь*). 3. Щоб мене зневіра не скосила, щоб не подолали вороги, земле рідна, влий своєї сили! (*Д. Павличко*) 4. І хоч на світі сторони чотири, я тут живу, бо я свій край люблю (*Л. Костенко*).

ПОСЛІДОВНІСТЬ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ

1. Визначте головну й підрядні частини в складнопідрядному реченні. Укажіть граматичні основи.
2. Укажіть, скільки підрядних частин містить речення і як вони пов'язані з головною частиною (послідовною, однорідною чи неоднорідною підрядністю).
3. З'ясуйте, до якого слова в головній або підрядній частині відноситься кожна з підрядних частин, на яке питання відповідає. Якщо підрядна частина відноситься до головної частини в цілому, укажіть це.
4. Визначте вид кожної підрядної частини.
5. Назвіть засоби зв'язку кожної підрядної частини з головною (або з тією підрядною частиною, до якої вона відноситься).
6. Укажіть місце кожної підрядної частини стосовно головної (або іншої підрядної).
7. Поясніть уживання розділових знаків.
8. Накресліть схему речення.

Зразок усного розбору

Ти не дивуйсь, що гаснуть зорі, як зійде ранок золотий (Олександр Олесь).

Речення розповідне, неокличне, складне, сполучникове, складнопідрядне, складається з трьох частин: головна — *Ти не дивуйсь*, дві підрядні — *що гаснуть зорі* та *як зійде ранок золотий*. У головній частині граматична основа *ти не дивуйсь*, у першій підрядній — *гаснуть зорі*, у другій — *зійде ранок*. Від головної частини до першої підрядної можна поставити питання *з чого?* (*чому?*) — від слова *не дивуйсь*, це підрядна з'ясувальна частина. Від першої підрядної частини до другої можна поставити питання *коли?*, це підрядна обставинна частина часу. Перша підрядна частина стоїть після головної і поєднана з нею сполучником

підрядності *що*, друга підрядна частина стоїть після першої підрядної й поєднана з нею сполучником підрядності *як*. Підрядні частини пов'язані послідовною підрядністю: перша підрядна частина залежить від головної, друга — від першої підрядної частини.

Зразок письмового розбору

Ти не дивуйсь, що гаснуть зорі, як зійде ранок золотий (Олександр Олесь).

(Реч. розпов., неоклич., складне, складнопідр. з кількома підрядн., з послідовн. підр.)

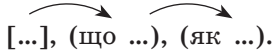

279. Вчимося редагувати. Відредагуйте й запишіть подані речення. Скористайтеся підказкою.

1. Вивчаючи історію, нам часто доводиться користуватися інтернетом. 2. Щоб покращити учбовий процес приймають міри по переведенню школярів на комп'ютерне навчання. 3. Обговорюючи проблеми шкільної освіти, думки майже всіх присутніх на батьківських зборах співпали. 4. На протязі зовсім короткого терміна наша школа стане самою кращою.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
учбовий процес	навчальний процес
приймати міри	вживати заходів
думки співпали	думки збіглися
на протязі кількох років	протягом кількох років
стислого терміна	стислого терміну (часу)
мережа інтернет	мережа інтернет (але: інтернет-магазин)
самий кращий	найкращий (найбільш кращий)

● Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці підручника таблицею «Норми літературної мови».

280. Перепишіть речення. Визначте й підкресліть у кожному граматичні основи. З'ясуйте тип підрядності.

1. Священну кобзу, що підняв Тарас, історія вручила нам, як зброю, щоб жоден звук струни не стих, не згас, щоб Словом чарувався світ і грою (*О. Ющенко*). 2. Коли людині є що сказати, вона виллє з глибини власної душі все, що вона має, на папір чи на полотно (*М. Стельмах*). 3. Живемо в такий час, коли йде вирішальна боротьба за людину, її майбутнє, коли потребує підтримки людський дух (*О. Гончар*).

- Позначте у словах орфограми. Написання слів поясніть правилами.
- Уважно прочитайте вислів Михайла Стельмаха. Чи входить його зміст у суперечність із вашим уявленням про засоби самовираження громадян інформаційної доби? Які новітні засоби вияву творчості найбільше вам імпонують? Відповідь обґрунтуйте.
- Розкажіть, чи згодні ваші старші родичі з висловленням Олеся Гончара. Як вони обґрунтовують свою точку зору?

281. Напишіть замітку для шкільного вебсайта. Інформацію викладіть у формі відповідей на питання у представленій на малюнку послідовності. До складеного медійного тексту доберіть ілюстрації з мережі інтернет.

- Поясніть причини відмінності між будовою «класичного» (вступ — виклад — кінцівка) та медійного (відповіді на питання *хто? що? де?* і т. ін.) текстів.
- Чи можна стверджувати, що медійний текст сприймається інакше, ніж текст літературного твору? У чому відмінності сприйняття? Чи підходить будова медійного тексту для творів художньої літератури? Чому?

Я знаю! *Я вмію!* *Я можу!*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Які речення називають складнопідрядними? Наведіть приклади.

— Як визначити змістові відношення між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення?

— За допомогою яких сполучників поєднуються головна й підрядна частини складнопідрядного речення? Які сполучні слова можуть поєднувати частини?

— У чому відмінність між сполучним словом і сполучником?

— Яка роль вказівних слів? Наведіть приклади таких слів у реченнях.

— Яке місце відносно головної частини може займати підрядна? Наведіть приклади.

— Як ставлять розділові знаки у складнопідрядних реченнях?

— Які типи підрядності ви знаєте?

rnk.com.ua/100710

Виконайте тестові завдання онлайн.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Говоріння

Усне коротке повідомлення в публіцистичному стилі на морально-етичну або суспільну тему

282. Прочитайте уривки з виступу Святослава Вакарчука. Визначте мету виступу, з'ясуйте тему й головну думку поданого фрагмента тексту.

Ми будуємо державу, але весь час сперечаємося, що таке Україна і хто такий українець. Як у XXI столітті означити це поняття?

Хтось скаже, що той, хто *ідентифікує* себе українцем, той і має право так себе називати. А якщо ти не народився тут, маєш інший паспорт або говориш з акцентом? Хто визначає, хто з нас українець, хто — ні?

Щоб відповісти на ці питання легко і без суперечок, нам потрібно почати будувати державу, засновану на патріотизмі. Не походження, кров чи зовнішня подібність має об'єднувати нас, а спільні цінності, спосіб життя, правила гри, конституція, які роблять наше життя *комфортним* на цій території, у цій спільноті, у цей час. Ось, на мою думку, ключ до успіху. <...>

Я абсолютно переконаний, що наше завдання — нарешті почати будувати країну, засновану на принципах справедливості й комфортного життя. Не живімо за правилами XIX сторіччя! Сьогодні не може бути поняття «свій» і «чужий» за походженням, паспортом чи мовою. «Свій» — якщо він сповідує ті самі принципи, готовий будувати майбутнє і стоїть поруч та захищає це майбутнє. Всі інші розділення роблять нас тільки слабшими.

(*З виступу на IV Львівському медійному форумі*)

- Витлумачте лексичне значення виділених слів. Звіртеся з Тлумачним словничком.
- Визначте вжиті в тексті риторичні запитання. Яка їх роль у мовленні?
- З'ясуйте стиль тексту повідомлення. Свою думку обґрунтуйте.

● Як би ви визначили тему повідомлення — як суспільну чи морально-етичну? Чому розмежувати моральне й суспільне буває нелегко?

Живе слово має на людей великий вплив.

Один із найпоширеніших жанрів (форм) публічних виступів — повідомлення. Головна мета повідомлення — інформування, представлене для загального обговорення.

rnk.com.ua/100710

Школярі виступають із повідомленнями:

— на засіданнях предметного гуртка;

— на класних і загальношкільних зборах;

— на публічних заходах, присвячених певній події або відзначенню важливої дати.

Мета повідомлення на морально-етичну тему — точно, доступно, образно поінформувати про важливі події та факти, які стосуються моральних проблем, скласти їх оцінку, викликати певне ставлення до повідомлюваного, часом спонукати до конкретних дій і вчинків.

Повідомлення може містити пропозиції. Після закінчення виступу з повідомленням слухачі можуть ставити питання з метою уточнення деяких положень.

283. **Попрацюйте в парах.** Прочитайте. Поставте одне одному по 2–3 запитання за змістом прочитаного, вислухайте відповіді.

Навіть у короткому публічному повідомленні виявляється світогляд, ерудиція, характер, здібності промовця.

Джерелами змісту повідомлення на морально-етичну тему можуть бути власні спостереження й роздуми, розповіді учасників або свідків певних подій, матеріали ЗМІ, статистичні дані, довідники, енциклопедії.

Звернення до великої аудиторії слухачів накладає особливу відповідальність за сказане, тому необхідно перевіряти достовірність кожного з наведених фактів.

Найбільш доцільним для повідомлення на морально-етичну тему є публіцистичний стиль.

Важливими складниками повідомлення, як і кожного публічного виступу, є інтонація, міміка й жести. Вони є засобами емоційного впливу на слухачів. Особливе значення має темп мовлення доповідача.

● **Взаємооцінка.** Дайте відповіді на запитання.

— Чи можна поставлені вами питання назвати ключовими, тобто такими, що стосуються найголовнішого?

— Чи можна вважати відповіді вичерпними?

● Назвіть прослухані вами за останній час виступи з повідомленнями, які справили найбільший вплив. Поміркуйте, що вразило найбільше: зміст, майстерність оратора (мовлення, уміння спілкуватися зі слухачами тощо)? У чому вам хотілося б його наслідувати?

284. Ознайомтеся з пам'яткою. Що б ви в ній змінили? Що додали б або скоротили? Чому?

ПАМ'ЯТКА
ЯК ГОТУВАТИ ПОВІДОМЛЕННЯ

1. Визначте адресатів та мету повідомлення.
2. Обміркуйте тему повідомлення, визначте головну думку.
3. Доберіть матеріал для розкриття теми повідомлення. Доберіть факти, цитати, які можуть викликати у слухачів особливу цікавість.
4. Складіть стислий простий план тексту повідомлення. Стежте за логікою та послідовністю викладу думок.
5. «Проговоріть» текст повідомлення, дотримуючи вимог публіцистичного стилю. Особливу увагу зверніть на вживання художніх засобів: метафор, епітетів, порівнянь.
6. Обміркуйте тон майбутнього виступу (офіційний, урочистий, іронічний, дружній), звертання та риторичні запитання, які використовуватимете.
7. Узгодьте тривалість повідомлення з наданим вам для виступу часом (3–5 хв).

● Який займенник ви порадили б уживати промовцю — *я* (*я вирішив*) чи *ми* (*ми організували*)? Чому?

● Чи потрібно, на вашу думку, відповідати на питання слухача, поставлене під час вашого виступу? Як ви розумієте значення терміна *інтерактивне спілкування*? Звіртеся зі Словничком термінів.

285. Попрацюйте в групах. Складіть план тексту повідомлення на шкільному патріотичному вечорі на одну з поданих тем.

1. Вітчизна — поняття географічне чи моральне?
2. Що значить бути патріотом сьогодні?
3. Яка вона, патріотично налаштована молодь?
4. Що може зробити щасливим юного громадянина інформаційної доби?

● Складені плани обговоріть у класі. З-поміж прослуханих планів оберіть: 1) найбільш чіткий; 2) найактуальніший; 3) найоригінальніший.

286. За однією з поданих у попередній вправі тем створіть текст усного повідомлення (за попередньо складеним планом). Підготуйтеся виголосити повідомлення у класі.

● Які морально-етичні або суспільні проблеми турбують, на ваш погляд, сучасну молодь? Сформулюйте таку тему й запропонуйте для обговорення в класі.

Безсполучникове складне речення

§ 25 Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення

287. Прочитайте. Визначте в тексті складне сполучникове та складне безсполучникове речення.

Земле рідна! Мозок мій світліє
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.
Я живу з тобою і для тебе,
Вийшов з тебе, в тебе перейду,
Під твоїм високочолим небом
Гартував я душу молоду.

(*В. Симоненко*)

- У безсполучниковому складному реченні визначте граматичні основи.

Безсполучниковим складним реченням називають таке складне речення, частини якого поєднані лише змістом та інтонацією, без сполучників і сполучних слів.

rnk.com.ua/100710

Безсполучникові складні речення емоційніші, інтонаційно багатші, ніж сполучникові.

Смислові відношення в безсполучниковому складному реченні зумовлені змістом частин, що входять до його складу.

За характером смислових відношень між частинами серед безсполучникових виділяють такі групи речень:

— з однорідними частинами, які є рівноправними: *Земля без води мертва, людина без сім'ї — пустоцвіт* (Нар. творчість);

— з неоднорідними частинами, одна з яких пояснює або доповнює іншу: *У нашому народі кажуть: сім'я міцна ладом* (Нар. творчість).

288. Прочитайте. Визначте в реченнях граматичні основи. Доведіть, що речення є безсполучниковими складними.

1. Хай оживає істина стара: людина починається з добра (*Л. Забашта*). 2. Усе в житті минає, переходить, не минає мужність й доброта. Сій розумне — то розумне вродить. Йди з добром — добро і завіта (*О. Довгий*). 3. Мухи сідають на ранах, бджоли — на квітах пахучих. Добрий все бачить лиш добре, підлий лиш підле у других (*І. Франко*). 4. І я збагнув: світ добрий і великий (*І. Складаний*).

- Укажіть з-поміж речень ті, що складаються з однорідних (рівноправних) частин.
- Витлумачте лексичне значення терміна *моральні цінності*. Звіртеся зі Словничком термінів. Які моральні цінності названі в реченнях?

289. Перепишіть прислів'я. Визначте безсполучникові складні речення, утворені з неоднорідних частин. Підкресліть у них граматичні основи.

1. Щастя дає друзів, нещастя їх перевіряє (*Німецьке*). 2. Знай: за гроші купується хліб, але не дружба (*Португальське*). 3. Хліб не пада з неба — працювати треба (*Польське*). 4. Старанність полотно тче, ледарство ж марно тече (*Угорське*). 5. Любов породжує любов, жорстокість множить зневагу (*Італійське*). 6. Душею багатий уміє кохати — душею злиденний — сім'янин мерзенний (*Португальське*).

- Які моральні цінності названі в прислів'ях?
- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами.
- Позначте у словах орфограми.

290. Розгляньте таблицю. З'ясуйте смислові відношення між частинами поданих після таблиці безсполучникових складних речень.

СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Смислові відношення	Приклади	Схеми
Одночасність дій, процесів або станів	*Місяць на небі, зіроньки сяють, тихо по морю човен пливе* (Нар. творчість).	[...], [...], [...]. одночасність
Послідовність дій, процесів або станів	*Хмара виплакала сльози, ними вмилися гаї* (Б. Дегтярьов).	[...], [...]. послідовність
Причинові відношення	*День обіцяє бути погожий: на небі ні хмариночки* (Панас Мирний).	[...]: [причина].

Смислові відношення	Приклади	Схеми
Пояснювальні відношення	*Зелений яр сьогодні незвичайний: хисткий туман хитається на дні* (С. Черкасенко).	[...]: [пояснення].
Умовні відношення	*Зрубав дерево — посади два* (Нар. творчість).	[умова] — [...].
Часові відношення	*Зазиміє — навіть жаба оніміє* (Нар. творчість).	[час] — [...].
Наслідкові відношення	*Зима без снігу — літо без хліба* (Нар. творчість).	[...] — [наслідок].
Відношення зіставлення або протиставлення	*Не русалонька блукає — то дівчина ходить* (Т. Шевченко).	[...] — [...]. зіставлення

1. Я відчуваю: день минає (*Г. Алексєєва*). 2. Снігами вкрились кілометри, в заметах горбиться земля (*Д. Луценко*). 3. В печі зникає біле чудо, гарячі пахощі пливуть. Хлібина свіжа в хаті буде — її до столу радо ждуть (*С. Мордач*). 4. І від хати і до хати, від села і до села почали колядувати — звізда ясна розцвіла (*В. Загороднюк*). 5. Застеліть скатертиною стіл під гарячий округ короваю, я пахучого хліба накраю! (*Є. Гончаренко*) 6. Затишно в хаті, тепло і чисто, мову про хліб я заводжу навмисне (*Ю. Кравченко*).

- Проведіть спостереження: які смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень трапляються найчастіше?

- Плекання яких моральних цінностей пов'язане з дотриманням народних традицій і звичаїв? Дайте відповідь у вигляді безсполучникового складного речення.

291. Перепишіть, уставляючи пропущені літери. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.

Пер..пілка бігла по ст..рні, воїн мчався полем на коні. Він копитом — прямо на кр..ло, заскр..піло рем..нем сідло. Взяв с..лдат поран..не пташа: не черства була його душа. І в цю мить догнали вороги — задзв..ніли шаблі навкруг... Він усіх п'ятьох пер..рубав, тільки й сам посіч..ний упав. До грудей тулилося пташа, ось така у воїна душа.

(*П. Воронько*)

- З'ясуйте смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.

- Пригадайте, яким виявам людської доброти вам доводилося бути свідками? Розкажіть про це, уживаючи безсполучникові складні речення.

Частини безсполучникового складного речення можуть поєднуватися такими **видами інтонації:**

— **переліку:** *Гілка не тріснe, листок не шелесне, пахне незлежаний сніг* (Б. Дегтярьов);

— **протиставлення:** *Багато листя на дереві — мало плодів. Багато бесіди — мало розуму* (О. Духнович);

— **пояснення** (**зумовленості**)**:** *Сьогодні свято у зозуль — вони усе обсіли віття* (В. Таран);

— **попередження в першій частині та додаткового повідомлення в другій:** *І вірю я: любов зігріє жорстокий двадцять перший вік* (І. Гончар).

292. Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації.

Летить, сіється, стелиться, припадає, падає сніг. Ходжу, до всього приглядаюсь і бачу: чисте все стало навкруги, біле. Усе: кожен кущик, дерево кожне, горбки, стеблина всохлого бур'яну — відкрило частку своєї душі. Весь час маєш у собі почуття: ті сніжинки вплинули на тебе, висвітлили потаємний куточок твоєї душі — він заяскрів добрим сяянням тобі й усьому навколишньому. А можливо, сніг упав на буденну кору повсякденності, омивши, очистивши її, тому й оновився для тебе навколишній світ?

(*За Є. Гуцалом*)

- Запишіть лише безсполучникові складні речення. Підкресліть у них граматичні основи.
- З'ясуйте смислові відношення між частинами безсполучникових складних речень.
- Укажіть речення, ускладнені однорідними та відокремленими членами.

293. Перепишіть окремо безсполучникові складні речення, утворені з однорідних частин, та безсполучникові складні речення, що складаються з неоднорідних частин.

1. Сідає сонце на спочинок, синіє обрій, тануть тіні, дарує казку хтось дитині (*К. Лесьєв-Лесь*). 2. Котику сіренький, котику біленький, котку волохатий, не ходи по хаті, не буди дитяти: дитя буде спати, котик вор-

котати (*Нар. творчість*). 3. Позасинали люди по своїх теплих захистах; спить-дрімає земля під глибоким снігом; знемігся вітер, утомився, затих; не сплять тільки зорі в далекому небі (*Панас Мирний*). 4. Проти неділі мені сниться сон: зійшов над нашою хатою місяць уповні (*Марко Вовчок*).

- Підкресліть у реченнях граматичні основи.
- Укажіть речення, ускладнені звертаннями та однорідними членами.
- Обміркуйте дизайн плаката на захист бездомних тварин, складіть його словесний опис. Доберіть слоган-напис відповідного змісту. В описі плаката вживайте безсполучникові складні речення.
- Чи доводилось вам із старшими родичами піклуватись про бездомних тварин? Обміркуйте разом дизайн плаката на захист таких тварин, складіть його словесний опис.

§ 26 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні: кома, крапка з комою

Між частинами безсполучникового складного речення ставлять **кому, крапку з комою, двокрапку** й **тире**.

Кому ставлять між частинами безсполучникового складного речення, якщо вони поєднані відношеннями одночасності дій або їхньої послідовності і тісно пов'язані між собою за змістом: *Пливуть човни, блищать весельця* (П. Тичина).

Крапку з комою ставлять, якщо частини рівноправні, незалежні, поширені, мають усередині розділові знаки або далекі за змістом: *Сонце, червоно граючи, сідало; захід палав, наче пожежею* (Панас Мирний).

294. Прочитайте речення, дотримуючи правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою, пливе човен по Дунаю один за водою. 2. У гаю, гаю вітру немає; місяць високо, зіроньки сяють. 3. Реве, стогне завірюха, котить, верне полем; стоїть Катря серед поля, дала сльозам волю. 4. Знову закипіло синє море; вздовж байдака знову походжає пан отаман та на хвилю мовчки поглядає. 5. Літа орел, літа сизий попід небесами; гуля Максим, гуля батько степами-лісами. 6. Сонце гріє, вітер віє з поля на долину, над водою гне з вербою червону калину, на калині одиноке гніздечко гойдає. (*З творів Т. Шевченка*)

- Накресліть схему першого речення.
- Позначте у словах орфограми. Поясніть правопис слів правилами.

295. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Холодним спокоєм одягнено поля у білому вбранні замислилась земля (*В. Сосюра*). 2. Летять стежини до Дніпра летять хмарки летять дороги (*І. Драч*). 3. Сани біліють у лузі в сани запряжено вітер санями править зима (*Є. Гуцало*). 4. З-за гір віє вітер в степах повмирали морози шумлять осокори зітхають гаї (*С. Пушик*). 5. Ліси розсівають таємничі шерехи під ногами перешіптується туман (*М. Стельмах*). 6. Вітри піснями захлиналися ліси шуміли навкруги (*Олена Журлива*). 7. Ніч насувалася на землю ясні зорі виблискували в темному небі мороз дужчав дорога рипіла під ступнями (*Панас Мирний*).

- Прочитайте записані речення, правильно їх інтонуючи.
- Накресліть схему останнього речення.

296. **Попрацюйте в групах.** З кожної пари простих речень утворіть безсполучникові складні, запишіть їх. За потреби деякі слова пропустіть. Розставте розділові знаки.

1. На думку психологів українські жінки краще за чоловіків розуміють емоції та настрій людини за її мімікою і виразом обличчя. Вони легко розрізняють не менше десяти емоційних станів співрозмовника сором радість страх відразу тощо.
2. Жінки здебільшого починають розмову і активно її підтримують. Чоловіки ж контролюють і спрямовують бесіду виявляючи зацікавленість або змінюючи тему.
3. Учені виявили, що жіноча мова значно багатша та образна ніж чоловіча незалежно від освіти. Зони головного мозку, що відповідають за лінгвістичні здібності у жінок розвинуті в середньому сильніше ніж у чоловіків а от зони що відповідають за абстрактне мислення і логічні побудови більш розвинуті в чоловіків.
4. Мовленнєвий етикет важливий компонент національної культури. У мові мовленнєвій поведінці усталених формулах (стереотипах) сформувався багатий народний досвід неповторність звичаїв.
5. Мовці ніколи не повинні забувати про культуру спілкування етикетність мовленнєвої поведінки уміти відчувати співрозмовника встановлювати зворотний зв'язок передусім даючи людині змогу висловитися. В ідеалі спілкування має бути підпорядковане правилам доброго тону пошануванню чужої і власної гідності.

(*З посібника «Мовленнєвий етикет»*)

- Утворені речення прочитайте, дотримуючи правильної інтонації.
- Які складні речення емоційніші, інтонаційно багатші — безсполучникові чи складнопідрядні? Відповідь підтвердіть прикладами.

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Чи хотіли б ви вивчати психологію? стати професійним психологом/психологинею? Якщо так, то чому? Назвіть риси вдачі, яких потребує ця професія.

297. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Маршрутне таксі неквапливо рухалося вуличками міста Юрій дивився у вікно й насолоджувався музикою радіо злегка відбиваючи ритм пальцями. За кермом досвідчений водій машин на дорогах небагато.

Світлофор зелене світло водій поволі рушає. Прямо на них на шаленій швидкості мчить «Ленд Ровер» мабуть він хоче проскочити. Усе відбувається дуже швидко потім події розгортаються ніби при сповільненому режимі перегляду кінострічки. Водій маршрутки повертає праворуч він тисне на гальма і з усіх сил намагається уникнути зіткнення.

(*За О. Скороходом*)

- Поясніть уживання розділових знаків. У яких безсполучникових складних реченнях певні розділові знаки взаємозамінні? Чому?
- Усно продовжте висловлення. Уживайте безсполучникові складні речення.
- Чи хотіли б ви водити автомобіль? стати професійним водієм? Яких рис вдачі й особливих умінь потребує ця професія? Чому?

298. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Відносини між людьми спираються на моральні цінності серед них люди насамперед відзначають добро обов'язок відповідальність справедливість честь гідність совість. На думку науковців певні цінності закріплюються в життєдіяльності перетворюючись на якості особистості серед них комунікабельність допитливість співчутливість саме вони керують поведінкою людини закріпившись як цінності-якості. Людина позбавлена людяності рано чи пізно стане «споживачем» циніком обивателем швидше за все за життєвий дороговказ вона обере шкурницькі інтереси.

(*З підручника «Психологія спілкування»*)

- Скільки в тексті безсполучникових складних речень? Яка їхня роль у мовленні?
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Якою мірою ви згодні з думкою, висловленою в останньому реченні? Згоду або незгоду висловіть безсполучниковим реченням.
- Назвіть згадані в тексті почуття, які переходять у цінності. Витлумачте їхню суть, скориставшись за потреби Словничком назв почуттів.
- Назвіть моральні цінності, найбільш шановані сучасною молоддю.

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Говоріння

Усний твір-роздум на суспільну тему в публіцистичному стилі

299. Прочитайте уривок з тексту виступу Героя України, лауреата Шевченківської премії Юрія Мушкетика на урочистому зібранні з нагоди ювілею Кобзаря. Яка, судячи з прочитаного, мета виступу? Яка його тема й головна думка?

...Ми всі виховувані Шевченком. От чи вихована...

Нині дехто каже: у нас немає української ідеї. Неправда. Є. Ось тут вона вся: у Шевченковому «Кобзарі»!

Кажуть, немає програми державотворення? Ось вона, тут! У «Кобзарі»! Читаймо й робімо, як тут написано! Звичайно, самого слова «ідея» у Шевченка немає, зате є її сутність, що формується з принципів справедливості, сумління, добра, які поет втілював усе життя. Шевченко бачив українську ідею як волю до свободи, як самоусвідомлення і самоствердження народу-будівничого, як спільноту, пролеглу через віки — через живих, і мертвих, і ненароджених. Прочитаймо цю ідею од слів «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля». І мобілізуймо її на виконання всіх, у тому числі й економічних, завдань.

Так, розвіялася ніч бездержавності, тож ми мали б уповні реалізувати всі заповіти й передбачення Шевченка. Україна увійшла в нову незалежницьку еру, ми вітаємо всі заходи на її розбудову. А це утвердження громадянських свобод, Конституції, утвердження в міжнародній спільноті. Мали б закріпитися у своїй хаті, у своїй правді. Але ж ні, дехто знову шукає правду в чужій хаті, по сусідах, на чужому полі...

- З'ясуйте стиль уривка. Свою думку обґрунтуйте.
- Визначте тип мовлення тексту.
- Чи можна сказати, що висловлення стосується суспільної теми? Поясніть.

● Чи згодні ви з промовцем у тому, що найкращим виразником української ідеї і нині є Тарас Шевченко? У відповіді спирайтеся на знання, здобуті на уроках літератури.

300. Попрацюйте в групах. Складіть план твору-роздуму на одну з поданих суспільних тем.

1. Шевченко вчора, сьогодні і... завжди.
2. Тарас Шевченко: ікона поколінь чи провідник нації?
3. Шевченків «Кобзар» у сприйнятті молодого українця XXI ст.

● Складені плани обговоріть у класі. З-поміж прослуханих планів оберіть: 1) найбільш логічно й чітко складений; 2) найтісніше пов'язаний із сучасністю; 3) найнесподіваніший.

301. За одним із планів, складених до тем, поданих у попередній вправі, підготуйте усний твір-роздум у публіцистичному стилі.

● Обговоріть прослухані твори з однокласниками / однокласницями..

● Чи можна сказати, що певні морально-етичні проблеми українського народу лишилися нерозв'язаними із часів Т. Шевченка? Якщо так, то які?

302. Розгляньте мурал, що зображує Т. Шевченка. Сформулюйте своє ставлення до такого зображення на стіні будинку. Які ще нетрадиційні зображення Кобзаря привернули останнім часом вашу увагу? Зібравши фоторепродукції таких зображень у мережі інтернет, організуйте у класі виставку. Складіть текст для екскурсовода, обговоріть його на сторінках шкільного сайта.

Автори мурала — творча група Kailas-V під керівництвом Я. Вовк (м. Харків)

§ 27 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні: двокрапка

Двокрапку між частинами безсполучникового складного речення **ставлять**, якщо:

— у попередній частині є дієслова *знати, бачити, чути, розуміти, уявляти, пам'ятати, обіцяти* та под.: *Подивися: вишня молоком цвіте!* (В. Чумак);

— наступна частина пояснює або розкриває зміст попередньої: *У нашому лузі сталася новина: зацвіла біленьким цвітом червона калина* (Б. Чепурко);

— наступна частина виражає причину того, про що йдеться в попередній частині: *Дуже тішиться бджола: дика груша розцвіла* (В. Паронова).

rnk.com.ua/100710

Першу частину таких безсполучникових складних речень вимовляють із попереджувальною інтонацією дещо зниженим тоном, на місці двокрапки роблять паузу, другу частину речення вимовляють із підвищенням голосу.

303. Прочитайте, дотримуючи правильної інтонації. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Затям: доброзичливість вартісніша за золото й срібло (*З Біблії*). 2. Не сотвори собі кумира: кумир витворює раба (*В. Забаштанський*). 3. Я знаю: світ росте із доброти (*О. Довгий*). 4. Любов подібна до сльози: вона народжується в оці, а западає в серце (*Античний вираз*). 5. Одне ти мусиш знати: незнані вміння у тобі таяться (*І. Коваленко*).

- Які з названих у реченнях почуттів перетворюються на людські якості?
- Яке з речень переказує і тлумачить одну з Божих заповідей? Як розумієте зміст цієї заповіді ви?

304. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Пам'ятай смак визначають не по шкаралупі а по ядру. 2. Зло таїться за гарною подобою гадюка ховається в траві. 3. Риба вже не потребує принади вона спіймана. 4. Ужалені скорпіоном лікуються так вони тим же скорпіоном натирають рану. 5. Братайся не з тими хто зло ховає. Знай лише добрий добро в серці має. (*За Г. Сковородою*)

- Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

305. Прочитайте. Визначте речення прості та складні. Обґрунтуйте вживання двокрапки в кожному з речень. Перепишіть лише безсполучникові складні речення.

1. Сім речей осоружні й огидні Богові: горді очі, брехливий язик, умиті безневинною кров'ю руки, сповнене лихих задумів серце, спрямовані до зла ноги, фальшиві свідчення та чвари між братами. 2. Не забувай: чесне ім'я цінніше за найбільше багатство. 3. Сказано мудрецями: не годиться вважати під час суду на особу підсудного. (*З Біблії*)

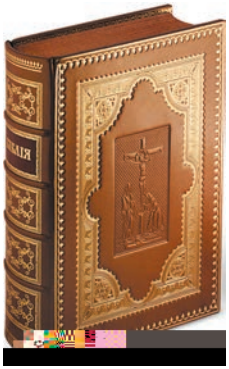

- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами, поясніть уживання в них розділових знаків.
- Розкажіть, коли і за яких обставин ви вперше взяли до рук видання Біблії. У відповіді вживайте безсполучникові речення.

306. Перетворіть складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними на безсполучникові. Перебудовані речення запишіть.

Зразок. Я знав, що добра немає без зла. — Я знав: добра без зла немає (*А. Григоренко*).

1. Я знаю, що з попелу сходять квіти. Я вірю, що з каменю б'є джерело (*А. Малишко*). 2. Я чую, як вітер пронісся. Я бачу, як плачуть верхів'я (*Д. Фальківський*). 3. Я бачив, як вітер березу зломив (*В. Александров*). 4. Чую, як листя берези про тебе говорить (*Є. Гуцало*). 5. Ти знай, що я з орбіти не зійду. Ти знай, що я морями не змілію! (*Є. Гуцало*)

- Обґрунтуйте вживання розділових знаків у перебудованих реченнях.

307. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Найсвітліший спогад із дитинства мама вишиває рушники (*В. Кордонець*). 2. У серці свято то війнув крилато моєї мами вишитий рукав (*Р. Лубківський*). 3. Білим по білому тітка вишивала рідко мало хто цю найтоншу найшляхетнішу роботу розумів і цінував. Білим вона вишивала радше для хворих на ніжних лагідних мережках око знаходило спочинок тіло черпало в них приховану силу (*За М. Дочинцем*). 4. Вишиту сорочку зберігаю щебетно в ній серцю-солов'ю (*Г. Бідняк*).

- Що означає для українця вишивка? Що вона уособлює? У відповіді вживайте безсполучникові складні речення.
- Як ви ставитеся до недавно започаткованого звичаю дарувати вишиванку немовляті? Відповідь побудуйте у формі роздуму.
- Чи носять у вашій родині вишиванки? Хто саме і у яких випадках? Чим цінний для вас цей національний одяг? Відповідь побудуйте із двох-трьох безсполучникових складних речень.

Добре, якщо слухач не лише занотовує почуте, а й у вигляді коротких нотаток або умовних позначок висловлює своє до нього ставлення. Умовні позначки використовують такі: ? — викликає питання; ?? — маю сумнів; NB — важливо; !! — цікаво!; V — вставка, доповнення.

Сторінку зошита ділять на дві частини: на більшій пишуть конспект, на меншій занотовують власні думки й оцінки (словами або за допомогою позначок).

Ключові слова автори конспекту зазвичай підкреслюють: у такий спосіб найлегше виділити головне для розуміння змісту тексту й запам'ятовування найважливішого.

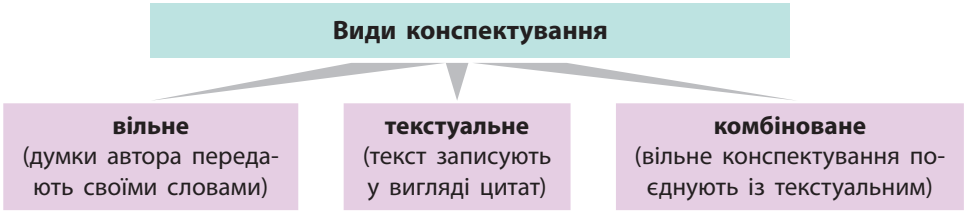

349. Прочитайте початок конспекту тексту. Спираючись на теоретичний матеріал, дайте відповіді на запитання.

Півнюк В. М.

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1. Україна має посісти гідне місце в Європі	
На сучасному етапі входження України до Європ. спільноти необхідно підвищити рівень к-ри спілкув.	**Дійсно необхідно.**
К-ра спілкув., мовл. етикет мають велике знач.	
Мовл. етикет відображає нац. характер українця.	**NB!**
Мовл. етикет — явище індивід., кожна людина добирає вислови не лише доцільні, а й ті, що їй до вподоби.	
«Ми часто говоримо один одному: бажаю тобі всього доброго, [...] добра і щастя. Це не тільки вияв ввічливості. У цих словах ми виявляємо свою людську сутність» (*В. Сухомлинський*).	**Якщо наші слова щирі.**
Мовл. етикет охоплює стійкі формули спілкув. (слова, словосполуч., мовні кліше).	
Наш обов'язок — поверн. до нар. досвіду спілкування.	**??**

- У першому реченні (пункті плану) конспекту визначте ключові слова.

- Чи згодні ви з тим, як автор конспекту визначив ключові слова? Які ще слова підкреслили б ви? Чому?
- З якої причини в конспекті використовують скорочення слів? Наведіть приклади з поданого конспекту.
- Яким є прочитаний конспект: вільним, текстуальним чи комбінованим? Поясніть.
- Укажіть використану в конспекті цитату, обґрунтуйте вживання в реченні розділових знаків.
- Чи згодні ви з ужитими автором конспекту умовними позначками? Якщо ні, то які позначки використали б ви? Свій вибір обґрунтуйте.

350. Ознайомтеся з пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

ЯК СКЛАСТИ КОНСПЕКТ

1. Уважно прочитайте (прослухайте) текст. Визначте його тему й головну думку.
2. Поділіть сторінку зошита на 2 частини. На більшій пишіть конспект, на меншій фіксуйте власні думки та оцінки.
3. Читаючи (слухаючи), діліть текст на смислові частини. Визначивши в кожній частині мікротему, формулюйте й записуйте пункти плану.
4. Після кожного пункту плану записуйте взяті з тексту факти й/або приклади.
5. Записуйте вжиті в тексті яскраві цитати. Якщо текст містить визначення або формули, уводьте їх до конспекту.
6. Використовуйте в конспекті умовні позначки.
7. Ключові слова й речення, що передають найважливіші думки, підкреслюйте.

- Чи схоже створення конспекту на складання тез тексту? Чим саме?
- У яких ви́падках для опрацювання тексту вистачить тез? Коли корисніше скласти конспект?

351. Уважно прослухайте прочитаний учителем текст. Складіть конспект прослуханого. Використовуйте пам'ятку.

§ 32 Види й засоби міжфразового зв'язку

Види міжфразового зв'язку в тексті

Послідовний (ланцюговий)	Паралельний
Розгортання думки відбувається послідовно: кожне наступне речення доповнює попереднє. Найбільш самостійним є перше речення — усі наступні пояснюють, конкретизують і доповнюють його зміст	Речення відносно самостійні. У кожному йдеться про незалежні одна від одної події, які відбуваються одночасно

За послідовного зв'язку речення можуть поєднуватися між собою такими мовними засобами: **займенниками, синонімами, однокореневими словами, лексичними повторами**: *Восени 1910 року відбулася прем'єра комічної опери Лисенка «Енеїда».* (I реч.) *Особливо цікавими* ***у виставі*** (синонім) *були веснянки і гопак на Олімпі в постановці балетмейстера Верховинця.* (II реч.) ***Ним*** (займенник) *були поставлені й обрядові «хори веснянок» у п'єсі «Маруся Богуславка».* (III реч.)

I речення → II речення → III речення

За паралельного зв'язку кожне наступне речення не поєднується з попереднім, **речення рівноправні** між собою й усі однаковою мірою стосуються першого речення: *Гопак виконують у музичному розмірі 2/4.* (I реч.) *Танцюристи мають бути фізично й професійно підготовлені.* (II реч.) *Дітей починають навчати танцю з п'яти років.* (III реч.) *Основні рухи гопака — бігунець, доріжка, стрибки, обертання.* (IV реч.)

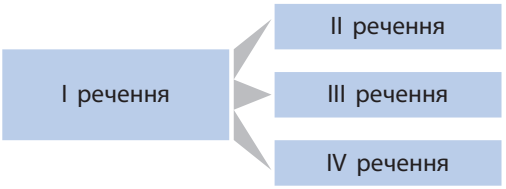

Аналогом послідовного зв'язку між реченнями є зв'язок підрядності, аналогом паралельного — зв'язок сурядності в складних реченнях.

352. Спираючись на схему й теоретичний матеріал, визначте види зв'язку між реченнями тексту.

Люди, знайомі з Василем Верховинцем, дивувалися з його надзвичайного знання народної хореографії. Пам'ять митця зберігала сотні танцювальних візерунків.

З народним українським мистецтвом, зокрема пісенним і танцювальним, Василь Миколайович Верховинець пов'язав усе життя. Закінчивши учительську семінарію, він перебрався до Києва, щоб вступити до музично-драматичної школи Миколи Лисенка. Під керівництвом уславленого композитора Василь здобув фах диригента.

Сягнувши слави, Верховинець переїхав до Полтави, щоб організувати вокально-танцювальний колектив. Тут він поставив десятки композицій: весіль і вечорниць, святкових дійств і молодіжних гулянь. Кожна вистава повертала глядача до українських традицій, ознайомлювала з народною творчістю.

Є в Полтаві названа його іменем затишна вуличка. Стоїть на тій вуличці невеличкий будиночок, обсаджений мальвами й бузком. Тут митець жив, тут творив, наполегливо збираючи й шліфуючи перлини народної творчості, вірячи в талант народу й віддаючи праці всі сили.

(*За Я. Гордійчуком*)

- З'ясуйте тему й головну думку тексту. Визначте ключові слова.

353. **Попрацюйте в групах.** Прочитайте, з'ясуйте види й засоби зв'язку між реченнями тексту.

Кожна нація намагається виявити себе і свою суть у національних символах. Гербом України є Тризуб. Прапор складають два кольори: жовтий і синій. Який же зміст, яка історія закладені в цих символах?

Зображення тризуба з'явилося дуже давно. Його карбували ще на монетах київських князів. Є різні пояснення цього зображення: скіфський скіпетр, корона, голуб, Святий Дух, якір, сокіл, шолом...

У Русі-Україні в зображення тризуба вносили національні елементи. Проте основа зберігалася незмінною.

Яке минуле українського прапора? Синій і жовтий кольори ми бачимо на знаменах козаків. Золотаві хлібні лани і блакитне над ними небо, синя дніпровська або морська вода і жовтий пісок — усе це зроду-звіку складало краєвид України.

(*За В. Супруненком*)

● Останнім часом тризуб став популярною оздобою молодіжного одягу. Висловте своє ставлення до цього. Відповідь побудуйте у формі роздуму в публіцистичному стилі. Як пов'язані між собою речення складеного вами висловлення?

● Складіть художній опис зовнішності зображеної на фотографії дівчини. З'ясуйте вид зв'язку між реченнями висловлення.

354. Прочитайте. Визначте тему й головну думку тексту.

Георгій Нарбут створював ескізи військових мундирів армії України. Саме він розробив поштові марки Української Народної Республіки. У вересні 1917 року Г. Нарбут став професором графіки новоствореної Української Академії Мистецтв, а з грудня 1917 — її ректором. У цей період він розробляв банкноти, грамоти, листівки. Георгій Нарбут розробив проєкти Державного Герба і Печатки Української Держави. Влітку 1918 року гетьман Скоропадський затвердив спроєктовану Нарбутом малу Державну Печатку — зображення козака з пищалем на плечі на восьмикутному тлі, у верхній частині якого було розміщено тризуб князя Володимира.

Прославившись як один із реформаторів книжки для дітей, Нарбут не менш успішно ілюстрував книжки для дорослих. Останнім великим мистецьким задумом Нарбута було ілюстрування «Енеїди» Івана

Г. Нарбут. Проєкт Герба і Печатки Української Держави

Котляревського, але через передчасну смерть він встиг виконати лише одну ілюстрацію. Художник помер від тифу 1920 року в Києві, маючи всього 34 роки.

(*З підручника мистецтвознавства*)

- З'ясуйте види й засоби зв'язку між реченнями тексту.

355. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

Г. Нарбут. Обкладинка проєкту великого герба Української Держави, 1918

Георгій Нарбут працював над проєктом великого герба. На жаль ці його ескізи не збереглися. Проте обкладинка проєкту до нас дійшла. У ній художник зобразив з одного боку фігури гетьмана вченого та козака Мамая. Напевно ці постаті мали символізувати державне управління освіченість та *ментальність*. Фігури зображені на фоні *геральдичного древа*. З іншого боку біля обеліска стоїть робітник зі щитом на якому зображений тризуб.

Спершу здається що історичне тут протиставляється сучасному. Але чому тризуб у руках робітника? Адже в той час тризуб був абсолютно історичним символом знаком князя Володимира. Певно робітник не протиставляється групі історичних осіб а віддзеркалює їх.

Можливо ті фігури за задумом художника є символами управління державою якісної освіти та українського менталітету. Саме це необхідне новому українцеві громадянинові Української держави якого уособлює фігура робітника. Розмаїття ж родинних гербів зведено до одного тризуба державного *символу* України.

(*За І. Дудником*)

- Витлумачте лексичне значення виділених слів. За потреби зверніться до словничків, поданих у кінці підручника.
- Визначте тему й головну думку тексту.
- З'ясуйте види й засоби міжфразового зв'язку.
- Розпочніть виконання проєкту «Георгій Нарбут і його "Українська абетка"».

Я знаю! *Я вмію!* *Я можу!*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

— Що називається текстом? Що є будівельним матеріалом для тексту?
— Назвіть ознаки тексту.
— Які є тексти за типом мовлення? Поясніть різницю між описом і оцінкою предмета (явища).
— Що таке тема? мікротема? Яку частину тексту називають абзацом?
— Як визначити головну думку тексту?
— Які слова називають ключовими? Наведіть приклади.
— Розкажіть про будову тексту.
— Які є види та засоби міжфразового зв'язку?

Виконайте тестові завдання онлайн.

rnk.com.ua/100710

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ
Читання. Письмо

Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі

356. Прочитайте. Кому адресовано висловлення? З'ясуйте його стиль. Свою думку доведіть, використовуючи подану на форзаці підручника таблицю.

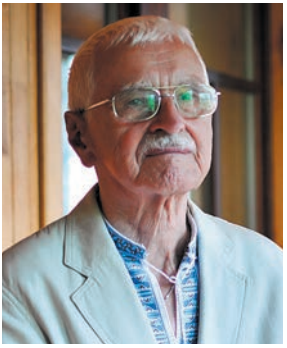

Євген Сверстюк (1928–2014), правозахисник, громадський діяч, філософ-гуманіст, лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка

Пастки *споживацького суспільства* здрібнюють людину. Її призначення — per aspera ad astra (крізь терни до зірок). Людина мусить будувати храм і очищувати дорогу до нього. Вона повинна ставити вищі цілі. У людини має бути ціль висока і недосяжна. Ці азбучні істини треба повторювати кожному поколінню, яке має наївність думати, що знає те, що попередні не знали.

Особистість народжується в муках і піднімається ціною максимальних зусиль. Коли перестає підійматися, то опускається. Нині бачимо навколо людей, що опускаються. Вони запалюються на мить примарного успіху. Достаток — це мрія пересічності.

Треба насамперед створити себе і вдесятеро примножити талант, дарований Богом.

(*За Є. Сверстюком*)

- Витлумачте значення виділеного словосполучення. Звіртеся зі Словничком термінів.
- Що автор тексту називає *пастками споживацького суспільства*? Які люди в такі пастки потрапляють?
- Назвіть цінності людини, яка в споживацькому суспільстві прагне рухатися крізь терни до зірок. Як ви розумієте значення цього вислову?
- Які «азбучні істини» автор тексту пропонує роз'яснювати кожному поколінню? Відповідь дайте цитатою з тексту.

357. Складіть і запишіть план твору-роздуму на одну з поданих тем. Як зразком скористайтеся планом твору, поданим у вправі 203.

1. Що я ціную в житті найбільше.
2. Що для мене означає слово «Батьківщина».
3. Людина — це насамперед добродій.
4. Рідну мову мало знати — слід її опанувати.
5. Як відшукати свій шлях у житті.

● Поясніть, чому твір на морально-етичну тему складають у публіцистичному стилі. Використайте подану на форзаці підручника таблицю.

Читання. Говоріння

Складання діалогів

358. Використавши подані в рамках етикетні формули (на вибір), складіть і розіграйте діалоги, можливі:

1) між дев'ятикласницею та її вчителькою, яка стала лауреатом районного (міського) етапу конкурсу «Вчитель року»;
2) між учителькою мови та дев'ятикласницею, яка стала переможницею районного (міського) етапу Всеукраїнської учнівської олімпіади;
3) між двома дев'ятикласниками, які брали участь у Всеукраїнському фестивалі-конкурсі скрайбінг-роликів «Покоління мобільного інтернету» та очікують рішення журі;
4) між дев'ятикласником і його ровесницею, яка має намір узяти участь у юнацькому конкурсі чарівності й талантів «Міс Найстильніша Українка».

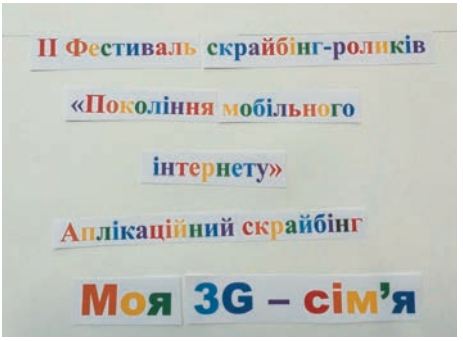

Компліментарні формули

Ви чудово виступали! У Вас безліч талантів!
Ви приречені на успіх (перемогу)! Багато чого можна у Вас навчитися!
Шануйте свій талант! Спілкування з Вами — насолода!
Ви (ваші знання, уміння, реакція) неперевершені!
Ваша мудрість (ерудиція, дотепність, винахідливість) фантастична!
Дорівнятися до Вас ніхто не зможе!
Ви наймудріш(-ий, -а) і найвродливіш(-ий, -а)!

Формули відповіді на комплімент

Дякую за комплімент! Спасибі на доброму слові!
Усе завдяки Вашій підтримці (допомозі).
Рад(-ий, -а) це чути. Те саме можу сказати про Вас.
Безмежно Вам вдячн(-ий,-а) за добрі слова.
Найдорожча нагорода — це Ваше схвалення.
Спасибі, Ви перебільшуєте.
Ваше схвалення сприймаю як аванс.
Сподіваюся виправдати Вашу оцінку.
На таку оцінку я, звісно, не заслуговую.

359. Вчимося редагувати. Виправте допущені в реченнях помилки. За потреби скористайтеся підказкою.

Головною моєю рисою являється допитливість. Тому я із задоволенням читаю який завгодно довідник або любий словник. Що стосується мене, то словниками я користуюся щодня, і це співпадає з тим, що радить нам наша вчителька. Особливо часто я використовую перекладацький та правописний словники. А грінченківський словник, він завжди на моєму робочому столі. Виконуючи моє домашнє завдання, доводиться часто звірятися саме з ним.

ПІДКАЗКА

Неправильно	Правильно
чесність являється гарною рисою	чесність — гарна риса
який завгодно	будь-який, хоч який
любий	будь-який
що стосується мене	щодо мене, як на мене
перекладацький словник	перекладний словник
співпадати	збігатися
грінченківський словник	Грінченківський словник

Які норми літературної мови було порушено в реченнях? Звіртеся з поданою на фо́рзаці таблицею «Норми літературної мови».

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

§ 33 Мовні аспекти вивчення речення (порядок слів у реченні, граматична основа, види речень)

360. Запишіть речення, визначте й підкресліть у кожному граматичні основи. З'ясуйте вид зв'язку між частинами складних речень.

1. Запорожжя споконвіку було серцем українським, воля на Запорожжі ніколи не вмирала, звичаї давні ніколи не забувалися, козацькі предковічні пісні не замовкали (*П. Куліш*). 2. Не оралось наше поле ясними плугами, а оралось наше поле гострими шаблями (*М. Стельмах*). 3. Та нащо нам той бунтівливий стяг, коли не стяг це нашої Вітчизни! (*Ю. Яновський*) 4. Кожен з нас розуміє, що тільки тоді Україна стане господинею на власній землі, коли всі її сини й дочки будуть щоденно працювати для досягнення цієї святої мети (*А. Лотоцький*).

● Укажіть речення з непрямим порядком слів. З якою метою в них застосовано інверсію?

361. Перепишіть. Обґрунтуйте наявність і відсутність коми між частинами складносурядних речень.

1. Для всього є свій час, і година своя кожній справі під небом. 2. Ненависть пробуджує сварки, а любов покриває всі провини. 3. Рука трудящих пануватиме, а лінива рука платитиме дань. 4. Залізо гострить залізо, і чоловік обточується в розмові з іншим. 5. Зі свого серця добра людина роздає всім добро, а лиха людина виносить зі свого серця для всіх лихо. 6. Ніколи не чини зла і тебе не зачепить зло. 7. Завжди сторонися неправди і вона не торкнеться тебе. (*З Біблії*)

● Зробіть усний синтаксичний розбір останнього речення.

362. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Давно Шевченко серцем пломенів але ще й досі кожен припадає до джерела його вогненних слів (*В. Грінчак*). 2. Росу вечірню трави п'ють

і в ароматі медуниці хрущі шевченківські гудуть (*В. Сосюра*). 3. А місяць усе більше й більше заворожує ліси і вони як скам'яніле море стоять під тихим світлом ждучи весни (*М. Стельмах*). 4. А уночі вже сад шумів і крізь гілля сміялись зорі (*В. Сосюра*). 5. За тополями сонце встає і зозуля кує правічна (*І. Переломов*).

- Визначте й підкресліть у кожному реченні граматичні основи, з'ясуйте вид зв'язку між його частинами.
- Обґрунтуйте вживання розділових знаків.
- Накресліть схеми першого й останнього речень.

363. Прочитайте. Визначте в тексті складносурядні та складнопідрядні речення.

Талант — це крила. Якщо вони є, ти злітаєш. Якщо немає, то лиш марно махаєш руками. Кажуть, талант — це 99 % праці. Але без крил, хоч скільки б ти махав руками, обливався потом, не злетиш.

Талант — це також невичерпна активність, енергія, розрахована на півтори сотні років, і саме вона надихає на любов до світу та людей, породжує бажання все опоетизувати. Талант — це любов! А де панує зневіра, занепад, безвір'я й ненависть — там немає таланту.

Проте талант — хитка, ефемерна річ, і його треба берегти. Талант вимагає постійної праці, ненастанного вдосконалення, бережливого ставлення, і тільки невтомні трудівники, справжні подвижники зберігають цей Богом даний скарб на все життя.

(*За П. Сорокою*)

- Визначте вид кожного складнопідрядного речення.
- Поясніть уживання розділових знаків.
- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами.
- Визначте тему й головну думку тексту.
- Складіть висловлення у формі есе з теми «Талант треба берегти».

364. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки. Визначте вид кожного складнопідрядного речення.

1. Молода і бентежна Україно моя якщо ти незалежна незалежний і я (*П. Скунць*). 2. Українці захистім себе щоби світ вважав нас українцями (*А. Бортняк*). 3. Для українця найголовніший меридіан світу той що проходить через Україну. Коли для України треба ти шапку здійми якщо є потреба дукатом дзенькни як їй потрібно то й на шаблю гостру зоприся (*За Ю. Липою*). 4. У кого рід свій є і пісня є для того в цьому світі щастя досить. Той приростa до рідної землі як житній кущ корінням

до ріллі (*Л. Первомайський*). 5. Коли йдеться про Батьківщину слід слово «заслуга» замінити «обов'язком» (*Ірина Вільде*).

- Зробіть усний синтаксичний розбір одного з речень (на вибір).

365. Прочитайте прислів'я. Накресліть схему кожного речення.

1. Хоч і великий дім, а двом дотепникам завжди в ньому тісно (*Англійське*). 2. Послухай, що каже приказка, й запам'ятай навіки (*Турецьке*). 3. Як з каменя води не витиснеш, так від нього не почуєш доброго слова (*Українське*). 4. Не допікай другим, бо найдуться такі, що й тобі допечуть (*Українське*). 5. Не соромся питати, коли всі мовчать, про те, чого ти не знаєш, але хочеш знати (*Грецьке*).

- Зробіть письмовий синтаксичний розбір першого й останнього речень.

366. **Попрацюйте в парах.** Продиктуйте одне одному по два речення. Разом перевірте написане й поясніть розділові знаки.

1. Кожен народ, що дбає про сьогоднішнє й майбутнє, знає, до чого веде руйнування чи зрікання рідної мови (*К. Мотрич*). 2. Доволі малої іскринки була, щоб просвітліла людська голова, щоб нас охопила турбота не тільки про хліб і роботу (*А. Григорук*). 3. Де степ широкий, наче море, де дише пахощами гай, де небо зоряне й просторе, там мій святий чудовий край (*В. Залізняк*). 4. Якби зібрати всі гарні слова, які мовилися про любов до України, можна було б із них цілий палац звести, хоч зі слів палац не збудуєш (*П. Федотюк*).

- Накресліть схеми записаних речень. Визначте в кожному реченні тип підрядності.
- Позначте у словах орфограми. Написання слів поясніть правилами.

367. Перепишіть, уставляючи пропущені літери та розділові знаки. Обґрунтуйте їх уживання.

1. Настала в..сна віє т..плом зі стріх вода капле сонечко світить тане сніг задзюрчали по вул..цях струмочки садки заз..леніли (*Марко Вовчок*). 2. Пр..йшла в..сна в..села в..рба заз..леніла соловейко затьохкав вишні цвітом укрилися (*Б. Грінченко*). 3. Красно гріє в..сняне сонце на ч..стому небі вес..ло стр..бає його довге проміння в прозорому повітрі теплий з полудня віт..р віє понад з..млею і допом..гає сонцю в його роботі (*Панас Мирний*). 4. Оксамитна святкова тиша спов..вала в..сняну землю в цій тиші с..ніло гл..боке бе..донне небо по ньому до самого надзем'я гнувся Чумацький Шлях (*За М. Стельмахом*).

- Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи.
- Складіть усне висловлення «Моє місто (село) навесні». Уживайте безсполучникові складні речення.
- Розпитайте у своїх старших родичів, яке місто (селище, село) вони вважають своєю малою Батьківщиною. Які їхні найкращі спогади про нього?

368. Прочитайте. Визначте граматичні основи в кожному реченні. З'ясуйте тип зв'язку між частинами складних речень.

1. Доскіпуюсь, допитуюся: хто я? (*П. Перебийніс*) 2. Я чую: пульсують соки у тіло моє з землі (*В. Симоненко*). 3. Будьте уважні до своїх думок: вони — початок учинків (*Лао-Цзи*). 4. Мудрий бореться з долею — нерозумний опускає руки (*Шота Руставелі*). 5. Так хотілося б вірити: у світі живеш не дарма (*В. Гужва*). 6. Вас зрадив друг — і потемніло небо, і сонце заховалося за ґрати. Вас зрадив друг — і опустились крила, здається, вже нікóли не літати (*В. Беля*). 7. Себе я безнадійно вчу: дай більше сміху, ніж плачу, не нарікай на тьму злостиво, а краще засвіти свічу! (*Д. Павличко*)

- Поясніть уживання розділових знаків.
- Укажіть речення, ускладнені однорідними членами.

369. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Зараз ви стоїте на порозі життя добре тому хто відразу піде по вірній стежці і не ходитиме манівцями (*І. Цюпа*). 2. Роздивися тверезо по світу нас нова обнімає доба (*В. Симоненко*). 3. Тихо-тихо ступай пам'ятаючи рік ніби крок (*О. Куценко*). 4. Не повернуть минулого ніколи воно пройшло і вже здається миттю (*М. Рильський*). 5. Змінюйте світ на краще піклуйтеся про нього ви в ньому живете! (*Кузьма Скрябін*)

- Накресліть схеми записаних речень. Визначте в кожному реченні тип підрядності.

370. Перепишіть, розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Знаєте сонце вміє жити ранком воно веселе вдень працьовите увечері задумливе коли за обрій відходить а біля нього купчаться хмари обгортають сонце воно задумливе як мудрець (*Микола Хвильовий*). 2. Сідало сонечко в сизо-червоні хмари мов шматки розірваної ганчірки висіли вони над горою а зверху їх гоготіло червоне зарево а коли воно бліднішало-зменшувалося хмари мов живі страховища роздималися-піднімалися і щось страшне бубоніли блимаючи огненними очима (*Панас Мирний*).

- З'ясуйте, які із частин складних речень пов'язані сполучниковим, які — безсполучниковим зв'язком.
- Поясніть, як ви розрізняєте порівняльний зворот і підрядну порівняльну частину складного речення.

371. Прочитайте. Укажіть складні речення з різними видами зв'язку.

Слухаючи телепередачі, читаючи статті в інтернеті, ти часто натрапляєш на слова «людський фактор», «відповідальність», «самостійність»,

і хоч стосуються вони і політики, і економіки, і управлінської діяльності, але найбільше ці слова стосуються... тебе самого!

Ти ходиш до школи, читаєш, відповідаєш на запитання, пишеш твори, виконуєш домашні завдання, спілкуєшся і з дорослими, і з однолітками, чимось пишаєшся, чогось соромишся, трапляється, в чомусь розчаровуєшся, проте частіше все ж чимось захоплюєшся, хоч чогось і уникаєш. І що цікаво: зовні ти мало чим відрізняєшся від інших школярів, які живуть подібним життям!

Але те, ЯК ти все це робиш, показує, рухаєшся ти шляхом самовдосконалення чи ліниво пливеш за течією, міркуючи: «Як буде, так і буде».

Той, хто безперервно творить себе сам, набагато чіткіше уявляє своє майбутнє, тому проблема обрання професії вирішується для нього майже автоматично. Для того ж, хто живе сьогоднішнім днем, не намагаючись стати кращим, проблема самовизначення цілком може стати майже нерозв'язною.

Тобі не подобається слово «самовиховання»? Замінімо його на «самовдосконалення». У твоєму випадку ці слова майже синоніми! Проте щоб себе вдосконалювати, необхідно себе знати!

(*За Ю. Орловим*)

- Що означає *творити себе*? Чому для самовдосконалення необхідно *себе знати*? Як *пізнати себе*? Відповіді будуйте у формі складних речень.
- Витлумачте вислів письменника Тараса Прохаська: «Без спілкування все втрачає сенс, і ніякі насолоди не можуть його повернути, тому все, пов'язане з невдалим спілкуванням, завжди стає драмою, а повне непорозуміння може стати трагедією». Чи можна вдосконалювати себе, не навчаючись спілкування? Відповідь обґрунтуйте.
- Які поради ви дали б самому собі?

372. Перепишіть. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

1. Щастя твоє в тобі самому: пізнавши себе, пізнаєш усе, а не пізнаєш себе — ходитимеш у темряві й боятимешся там, де страху й не було (*Г. Сковорода*). 2. Пізнаваймо самих себе; хай при цьому не збагнемо ми істини, проте впорядкуємо власне життя, а це для людини — головне (*Б. Паскаль*). 3. Самопізнання — це відкриття себе, виявлення передусім своїх позитивних якостей і можливостей, тож пізнавай же свої нахили, які потім зможеш перетворити на здібності, а талант — на стійку рису характеру (*З підручника*).

- З'ясуйте типи зв'язку між частинами складних речень.
- Зробіть письмовий синтаксичний розбір одного з речень.

Словнички

Тлумачний словничок

Антологія (*грец.*) — збірка вибраних творів одного жанру (віршів, оповідань та ін.) різних авторів.

Артикуляція (*лат.*) — робота мовних органів, спрямована на вимовляння того чи іншого звука мови; також положення мовних органів за вимови такого звука.

Архаїчний (*грец.*) — стародавній, старовинний, застарілий.

Аура (*грец.*) — 1. У фізиці — випромінювання електричних хвиль від предмета у вигляді невидимого повітряного ореола навколо нього. 2. *перен.* Вияв душі й духу людини.

Білборд (*англ.*, ін. варіант написання — *бігборд*) — великий рекламний щит з автономним освітленням на міській вулиці або на автошляху.

Блогер (*англ.* від «web log», мережевий журнал) — власник і дописувач *блога* — онлайн-щоденника.

Блокбастер (*від англ.* block-baster — букв.: бомба великого калібру) — високобюджетний кінофільм, який відрізняється пишнотою постановки.

Боярин — 1. *іст.* У Київській Русі — великий землевласник, що належав до князівського двору і входив до складу військової дружини князя. 2. *етн., заст.* Товариш молодого (жениха), який є головним розпорядником на весіллі; шафер.

Брутальність (*від італ.*) — грубість, жорстокість (про вдачу, поведінку, поводження і т. ін.).

Буккросинг (*англ.*) — громадський рух, так званий процес «звільнення» книг. Людина, прочитавши книжку, залишає («звільняє») її у громадському місці, щоб інша, випадкова людина могла її знайти і прочитати, після чого продовжити процес.

Вакансія (*фр., від лат.*) — вільна посада в штаті установи.

Вечорниці — вечірні зібрання молоді в українському селі восени та взимку, на яких у будні дні поряд із розвагами виконувалась певна робота, а у святкові — влаштовувалося гуляння.

Віче — народні збори в давній Русі, у деяких містах були вищим органом влади.

Вокал (*лат.*) — мистецтво володіння співацьким голосом, мистецтво співу.

Гайдук (*угор.*) — 1. *іст.* У південних слов'ян — озброєний повстанець, що боровся проти турецького панування. 2. Солдат придворної охорони.

Геймер (*англ.*) — особа, що захоплюється комп'ютерними іграми.

Глобальний (*англ.*) — 1. Такий, що охоплює всю земну кулю, планетарний; всесвітній. 2. Всезагальний, всеохопний, всебічний.

Ґлота, *діал.* — тіснява, штовханина.

Дилер (*англ.*) — особа, яка здійснює перепродаж товарів, цінних паперів, валюти; на противагу агенту-посереднику (брокеру) діє від свого імені, вкладаючи власні кошти.

Діапазон (*грец.*) — 1. Сукупність звуків різної висоти, які може брати голос або музичний інструмент. 2. Різниця між найбільшим та найменшим значеннями.

Діаспора (*грец.*) — 1. Перебування значної частини народу поза межами своєї батьківщини. 2. Частина етнічної спільноти, яка постійно живе в чужій країні, зберігаючи зв'язок зі своїм народом, національні традиції.

Дух — 1. Внутрішній стан, моральна сила людини, колективу. 2. Загальний внутрішній зміст і напрям, основний характер чого-небудь. *Дух часу.* 3. За міфологічними і релігійними уявленнями — безплотна, надприродна істота, що бере участь у житті природи і людини. *Лісовий дух.*

Емотикон (*англ.*) — графічне зображення, що виражає емоцію або настрій.

Енергетика (*грец.*) — 1. Галузь народного господарства, що охоплює вивчення і використання природних енергетичних ресурсів з метою вироблення, перетворення, розподілу і використання енергії. 2. *перен.* Властива людині життєва енергія, внутрішнє тепло, активність, працездатність.

Епістола (*грец.*) — 1. Жанр літератури XVIII — поч. XIX ст. — послання у формі листа. 2. *заст., жарт.* Лист.

Естетичний (*грец.*) — пов'язаний зі створенням, відтворенням і сприйняттям прекрасного в мистецтві та житті.

Зелентур — туризм, пов'язаний із вивченням історії, культури, побуту українського села.

Златоуст, *жарт., ірон.* — людина, яка вміє красиво говорити; красномовний балакун.

Ідентифікувати (*від лат.*) — визнавати які-небудь явища, поняття і т. ін. тотожними, однаковими, подібними; уподібнювати, ототожнювати.

Ілюзія (*лат.*) — оманливе, хибне сприймання дійсності; помилкове уявлення про що-небудь; необґрунтована надія, нездійсненна мрія.

Імідж — рекламний, представницький образ кого-небудь.

Інстаграм (*англ.*) — 1. Популярний безплатний додаток до айфонів, айпадів і телефонів для створення фотографій з ефектами. 2. Соціальна мережа для поширення фотографій.

Інтелект (*лат.*) — здатність до раціонального пізнання, розум, здатність людини мислити (на відміну від таких здібностей, як відчуття, воля, інтуїція, уява і т. ін.)

Інтелектуал (*лат.*) — людина з високо розвиненим інтелектом.

Інтелігентність (*від лат.*) — 1. Риса особи, в основу якої покладено поєднання розвинутого інтелекту, глибокої духовності з високими моральними якостями, зокрема здатністю до співпереживання, розуміння інших людей. 2. Освіченість, вихованість, культурність, ерудованість.

Інтернаціональний (*від грец.*) — 1. Такий, що стосується різних народів, націй; міжнародний. 2. Який складається з представників різних народів, націй.

Іронія — 1. Тонке приховане глузування, насмішка, кепкування. 2. Стилістичний засіб, коли слову або зворотові надається протилежного значення з метою глузування.

Кавер-версія (*англ.*) — варіант пісні або інструментальної композиції, створений не оригінальним автором, а виконавцем; переспів.

Канва — 1. Сітчаста проклеєна бавовняна (рідше — льняна) тканина або папір, що вживається для вишивання чи гаптування. 2. *перен.* Основа чого-небудь. *Канва подій.*

Канонічність (*від грец.*) — 1. Узаконений церквою як Святе Письмо. 2. *перен., книжн.* Визнаний зразковим, твердо встановлений; узаконений.

Класика (*лат.*) — класичні, зразкові твори літератури й мистецтва. *Класик* — видатний, загальновизнаний діяч науки чи мистецтва, творчість якого є взірцем у даній галузі.

Козак — 1. В Україні в XV–XVIII ст. — вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України й брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини. 2. Парубок, юнак. Молодецький, ставний парубок. 3. *розм.* Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець.

Колоритний (*італ. від лат.*) — 1. Який відзначається майстерним співвідношенням фарб, кольорів (про картину, фреску і т. ін.). 2. *перен.* Своєрідний, характерний, яскраво виражений.

Комікс (*англ.*) — серія малюнків з короткими текстами, що утворює цільну розповідь.

Комфортний (*від англ.*) — який забезпечує комфорт — зручні побутові умови, затишок; зручний.

Контент (*англ.*) — зміст засобів масової інформації, поданий у різних жанрах і формах; інформаційне наповнення вебсайта (блога).

Корифей — 1. У давньогрецькій трагедії — керівник і заспівувач хору. 2. Провідний, видатний діяч науки, мистецтва тощо.

Лінгвостилістичний — той, що стосується стилістики — розділу мовознавства, який вивчає стилі мови.

Логотип (*грец.*) — графічний або текстовий символ, що когось або щось представляє: приватну особу, населений пункт, компанію, організацію, продукт.

Локальний (*лат.*) — який не виходить за певні межі; місцевий, обмежений певним середовищем.

Ментальний (*лат.*) — пов'язаний з особливостями народу, соціальної групи або індивіда.

Міф (*грец.*) — 1. Стародавня народна оповідь про явища природи, історичні події тощо або фантастичні оповідання про богів, обожнених героїв, уявних істот. 2. *перен.* Щось вигадане, неіснуюче, фантастичне.

Модерний — новомодний, сучасний.

Нація (*лат.*) — стійка спільнота людей, об'єднаних єдиною мовою, територією, глибокими внутрішніми економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру.

Недолугий — 1. Безсилий, слабий, кволий фізично. 2. Який не відповідає своєму місцю, призначенню і т. ін. 3. Незначний щодо обсягу, розміру, значення і т. ін.

Нетизянин (*від англ. net* (*мережа*) + *citizen* (*громадянин*)) — активний користувач інтернету; громадянин інтернету.

Нетспік (*англ. netspeak — інтернет-мова*) — специфічний, проміжний між усним і писемним вид мовлення, яким спілкуються в інтернеті.

Опонент — 1. Особа, яка заперечує комусь у публічній бесіді, диспуті, дискусії. 2. Супротивник у суперечці; той хто заперечує кому-небудь.

Оригінал — те, що є основою для відтворення, копіювання, переробки і т. ін., справжній твір або документ.

3D-панорама — фотографія, що зображує простір навколо певної точки: на 360 градусів горизонтально та на 180 градусів вертикально. Утворюється з кількох фотографій, поєднаних за допомогою спеціальних програм у єдине зображення, що створює в людини враження її присутності в центрі віртуальної 3D–панорами.

Пафос — почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення.

Питомий — 1. *заст.* Рідний. 2. *рідко.* Характерний для кого-, чого-небудь; притаманний комусь, чомусь. *Питомі риси школяра.*

Піармен (*англ.*) — особа, яка займається піаром як бізнесом.

Підтекст — внутрішній, прихований зміст якого-небудь тексту, висловлювання.

Поліграфія (*грец.*) — галузь промисловості з виготовлення друкованої продукції.

Ремарка — 1. Авторська примітка в тексті, що містить стислу уточнювальну характеристику. 2. Взагалі примітка чи зауваження кого-небудь.

Самурай (*яп.*) — представник військового стану у феодальній Японії X–XIX ст.

Саундтрек (*англ.*) — фонограма до кінофільму або естрадної вистави.

Сек'юриті (*англ.*) — 1. Служба безпеки. 2. Особистий охоронець.

Селфі (*англ.*) — фотопортрет, зроблений за допомогою мобільного засобу.

Символ — 1. Умовне позначення якогось предмета, поняття або явища. 2. Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін.

Символіка (*грец.*) — 1. Умовне відображення подій, явищ, понять, ідей і т. ін. за допомогою умовних знаків — символів; символічне значення, яке надається чому-небудь. 2. *збірн.* Сукупність символів.

Слоган (*англ. бойовий клич*) — стисле рекламне повідомлення, яке добре запам'ятовується, та в яскравій, образній формі передає основну ідею чогось; гасло, девіз.

Совість — усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; сумління.

Сотник — в Україні XVI–XVIII ст. особа, яка очолювала сотню козаків.

Спудей, *заст.* — учень бурси; учень середніх і молодших класів Києво-Могилянської академії.

Статус (*лат.*) — 1. Правове становище осіб, організацій, установ. 2. Становище особи або групи осіб стосовно інших.

Стряпчий, *заст.* — урядовець при губернських прокурорах; особа, допущена до адвокатської практики в комерційних судах.

Тест (*англ.*) — інструмент або систематична процедура для визначення однієї або більше характеристик учня з використанням цифрової шкали.

Толерантність (*лат.*) — неупереджене ставлення до осіб, які відрізняються від більшості людей способом життя, думками, зовнішністю, поведінкою, якщо ці властивості не заважають іншим і не ображають суспільної моралі.

Фронтон (*фр.*) — Верхня частина фасаду будинку, і т. ін., що становить собою трикутну площину, обмежену з боків двосхилим дахом, обрамлену біля основи карнизом.

Хакер (*англ.*) — користувач комп'ютерної мережі, який незаконно проникає в чужі інформаційні системи з метою оволодіння інформацією, уведення в неї хибних даних і под.

Характерник, *заст.* — чаклун, чарівник.

Хирний — 1. *заст.* Який ослаб, виснажився через хворобу; кволий, немічний, худий. // Який погано росте або в'яне, засихає (про рослини); чахлий. 2. *перен., зневажл.* Нікчемний, нікудишній.

Хлоп, *заст.* — селянин, мужик.

Царина — 1. Околиця, край села. 2. Необроблюване, поросле травами поле. 3. *перен.* Сфера діяльності людини; ділянка, галузь.

Цинізм (*грец.*) — 1. Відверто зневажливе, зухвале ставлення до загальноприйнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що користується загальним визнанням, повагою. // Відвертість, доведена до безсоромності.

Чадо, *заст.* — дитина (син або дочка).

Шароварщина (шароварництво) — поверхневе трактування української історії, культури, мови, традицій, зведення національного самовираження до побуту: національної кухні (сало, борщ, вареники), одягу (вишиванка, шаровари) тощо.

Шедевр (*фр.*) — Зразковий витвір мистецтва, що є найвищим досягненням майстерності.

Словничок термінів

Автобіографія (*діловод.*) — діловий папір, у якому особа, яка його складає, власноручно подає опис свого життя та діяльності в хронологічній послідовності, а також вказує склад сім'ї.

Алегорія (*лінгв.*) — втілення абстрактного поняття в конкретному художньому образі: *лисиця — хитрість, осел — тупа упертість, вовк — хижість*.

Архаїзми (*лінгв.*) — застарілі слова, які в сучасній мові витіснені іншими словами-синонімами: *пря* (*боротьба*), *всує* (*даремно*), *рать* (*військо*), *драгоман* (*перекладач*).

Афоризм (*лінгв.*) — короткий влучний вислів, який у стислій, зручній для запам'ятовування формі подає глибоку думку: *Караюсь, мучусь... але не каюсь!* (Т. Шевченко)

Геральдичне древо (*іст.*) — на відміну від *родового древа*, яке у вигляді розлогого дерева представляє рід, геральдичне (від *геральдика* — галузь історичної науки, що вивчає герби, які належать особам, родам чи спільнотам) древо утворюється з гербів різних родів. Мета — збереження пам'яті про славетні роди, що залишили значний слід в історії свого народу.

Громадянська культура (*соціол.*) — глибоке усвідомлення своєї належності до певної держави, почуття громадянської гідності, відповідальності й обов'язку, здатність рішуче відстоювати суспільно-державні цілі в складних ситуаціях.

Громадянське суспільство (*соціол.*) — сукупність недержавних організацій, які представляють волю та інтереси громадян; включає в себе сім'ю і приватну сферу людини. Елементами громадянського суспільства є різні об'єднання (професійні, творчі, спортивні та ін.), що охоплюють усі сфери суспільного життя.

Діловодство — діяльність, що охоплює питання документування та організації роботи з діловими паперами у процесі виконання управлінських дій.

Довідка (*діловод.*) — документ, що містить підтвердження тих чи інших фактів чи подій.

Дорожня карта — 1. Атлас доріг, що з'єднують пункти — географічні, адміністративні та ін. 2. *перен.* (*діловод.*) План заходів, які необхідно здійснити для досягнення певної мети.

Досьє (*діловод.*) — сукупність документів, матеріалів, що стосуються певного питання, справи, особи, а також папка, у якій зберігають ці матеріали.

Етика — 1. Наука про мораль, її походження, розвиток і роль у суспільному та особистому житті людей. 2. Норми поведінки, сукупність моральних правил якого-небудь класу, суспільної організації, професії і т. ін.

Етикет — норми поведінки і правила ввічливості в товаристві. Етикетні формули — усталені вирази, які використовують у певних ситуаціях

спілкування для вираження прагнення до порозуміння, злагоди, доброзичливості.

Етнос (*іст.*) — історично сформована на визначеній території стійка сукупність людей, що мають єдину мову, спільні риси й стабільні особливості культури і психології.

Жаргон (*лінгв.*) — підвид просторічного мовлення, що перебуває за межами літературної мови: *хавати* (їсти), *тачка* (таксі). Виділяють жаргон молодіжний, кримінальний, комп'ютерний та ін.

Застарілі слова (*лінгв.*) — слова, що вийшли з активного вжитку: *скудельник* (гончар), *сіреч* (тобто). Поділяються на історизми та архаїзми.

Заява (*діловод.*) — діловий папір, що містить прохання чи пропозицію особи (про допущення до іспитів, зарахування на роботу, надання відпустки тощо).

ІКТ (*від англ. Information and Communication Technology*) — інформаційно-комунікаційні технології — процеси, методи пошуку та способи збирання, зберігання, опрацювання, поширення інформації.

Імпульсивність (*психол.*) — схильність діяти без достатнього самоконтролю, під впливом раптового спонукання (імпульсу) або в силу емоційних переживань.

Індивід (*психол.*) — окрема людина, особистість.

Індивідуалізм (*психол.*) — 1. Намагання вибудовувати своє життя на власний розсуд, без урахування інтересів інших осіб. 2. Протиставлення егоїстичних інтересів окремої особи інтересам суспільства, колективу.

Інтерактивне спілкування — обмін повідомленнями в режимі реального часу.

Інтерактивний (*психол.*) — заснований на взаємодії; діалоговий.

Інтроверт (*психол.*) — психологічна характеристика особи, якій властиве заглиблення у свій внутрішній світ, закритість, неконтактність. Антонім: *екстраверт*.

Інтровертивність (*психол.*) — характеристика особи, що виявляється в схильності до зосередженості на внутрішніх переживаннях при недостатньому зацікавленні зовнішнім світом. Антонім: *екстравертивність*.

Інформація (*інформ.*) — нові відомості, прийняті, зрозумілі й оцінені споживачем як корисні; знання, які отримує споживач у результаті сприйняття й опрацювання певних відомостей; повідомлення про щось.

Історизми (*лінгв.*) — слова, що вийшли з ужитку, тому що зникли названі ними предмети чи поняття: *кріпак, урядник, волость, війт.*

Кавер-версія (*муз.*) — варіант пісні або інструментальної композиції, створений не автором її, а виконавцем; переспів.

Калька мовна (*лінгв.*) — слово або вираз, утворені точно за зразком іншого слова чи виразу шляхом буквального перекладу його частин з іншої мови зі збереженням його структури й порядку розташування таких складових частин: *міжнародний* з франц. *International, Мала Ведмедиця з грец.* Κέντρο προσοχής.

Кліше мовне (*лінгв.*) — усталена словесна формула, закріплена за певними ситуаціями спілкування, використовуються здебільшого в писемному діловому мовленні: *узяти до відома; порядок денний, згідно з розпорядженням, на підставі наказу*. Через легкість відтворення пришвидшує процес комунікації, економить час і зусилля мовців.

Книжна лексика (*лінгв.*) — слова та вирази, властиві передовсім писемному мовленню і вносять у спілкування відтінок офіційності, науковості, урочистості: *аналіз, синтез, ерудиція, фактор, мати місце, здобути перемогу, на сьогоднішній день, з боку адміністрації, на виконання наказу* тощо.

Книжне мовлення (*лінгв.*) — мовлення, у якому переважає книжна лексика; до книжних належать офіційно-діловий, науковий та частково публіцистичний стиль. Приклади — виступи на наукових конференціях, виробничих нарадах, дипломатичних переговорах, судових процесах та ін.

Комплекс меншовартості (*психол.*) — несвідоме і значно перебільшене особистістю відчуття власної малозначимості, переваги над нею інших людей, що гальмує її активність, робить її депресивною і нездатною до розвитку.

Культура — 1. Сукупність матеріальних і культурних цінностей, створених людством протягом його історії. 2. Освіченість, вихованість. 3. Рівень, ступінь досконалості якої-небудь галузі господарської або розумової діяльності.

Медійна грамотність (*педаг.*) — частина медійної освіти, що формує вміння свідомо сприймати й критично аналізувати повідомлення ЗМІ: бачити пропаганду, однобокість у висвітленні новин, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію.

Менталітет (*філософ.*) — система переконань, уявлень і поглядів, набір духовних цінностей особи або групи людей, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь.

Ментальність (*філософ.*) — спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, ставлення до навколишнього світу.

Метафора (*лінгв.*) — уживання слова в переносному значенні за схожістю означуваного предмета з іншим, нагадує згорнене порівняння: *Замовкло поле стоголосе в обіймах золотої мли* (М. Рильський).

Мораль (*філософ., соціол.*) — система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства. 2. Повчальний висновок із чогось.

Моральні цінності (*соціол.*) — моральні зразки, поняття, вимоги, що дають можливість людині оцінювати життя та орієнтуватися в ньому.

Мотив поведінки (*психол.*) — спонукання до діяльності, пов'язані із задоволенням певних потреб людини. Наприклад: спрага — це потреба, бажання втамувати спрагу — мотив, склянка води — мета.

Національний характер (*соціол.*) — сукупність психологічних і поведінкових ознак, особливостей вдачі, притаманних представникам певної нації, що відрізняють її від інших і проявляються у ставленні до навколишнього світу, у культурі, традиціях, обрядах.

Опис (*лінгв.*) — тип мовлення, що передбачає розкриття ознак предмета (постійних або наявних нині), текст (фрагмент тексту) описового характеру відповідає на питання *який?* (*яка? яке? які?*). Виділяють науковий, художній, діловий описи.

Опонент — 1. Особа, яка заперечує комусь у публічній бесіді, диспуті, дискусії. 2. Супротивник у суперечці; той, хто заперечує кому-небудь.

Офіційно-діловий стиль (*лінгв.*) — стиль, що обслуговує адміністративно-господарську діяльність, законодавство та інші ділянки, пов'язані з діловодством, звітністю та документацією, слугує для зв'язку державних і громадських установ як між собою, так і з населенням, для оформлення різного роду документів.

Перцептивний (*психол.*) — пов'язаний зі сприйняттям, розумінням. *Перцептивна сторона спілкування* виявляється у сприйнятті однією людиною іншої.

Просте речення (*лінгв.*) — мінімальна одиниця спілкування, має одну граматичну основу: *А бджоли золоті так солодко гули* (А. Камінчук).

Резюме (*діловод.*) — діловий папір, що стисло узагальнює найважливіші відомості про працівника (освіту, займані посади та ін.).

Риторичне запитання (*лінгв.*) — запитання, яким висловлюють ствердну думку, або ж на нього відповідає той, хто його ставить.

Риторичне звертання (*лінгв.*) — звертання до відсутніх людей, персонажів твору, предметів чи явищ з метою привернути до них увагу, виявити до них своє ставлення.

Роздум (*лінгв.*) — тип мовлення, в основі якого лежить виявлення причиново-наслідкових зв'язків між предметами, ознаками, явищами. Основна мета роздуму — ствердження або обґрунтування певної тези за допомогою аргументів.

Розмовне мовлення (*лінгв.*) — мовлення в межах розмовно-побутового стилю, має усну й писемну, діалогічну й монологічну форми вияву.

Розмовна лексика (*лінгв.*) — слова, що виникли і вживаються в живому усному мовленні, надаючи йому емоційно-експресивного забарвлення: *чимчикувати, байдикувати, велик* (велосипед), *здоровань, електричка, роботяга, багатенько.*

Розповідь (*лінгв.*) — тип мовлення, в основу якого покладено повідомлення про розвиток подій, процесів, повідомлення про дії предмета, явища, факти в їх хронологічній послідовності. Мета розповіді — передати хід розвитку подій у певних просторових і часових умовах за певних обставин, при яких вони відбулися.

Самовиховання (*психол.*) — управління своєю діяльністю, спілкуванням, поведінкою, скероване на зміну своєї особистості відповідно до поставлених цілей, ідеалів і переконань задля самовдосконалення.

Самопізнання (*психол.*) — це пізнавальна діяльність людини, в основу якого покладено міркування людини про те, що відбувається в її власній свідомості, зосередження на своїх думках, почуттях, переживаннях, націленість на пізнання своїх фізичних, психічних можливостей, свого місця в суспільстві.

Самореалізація (*психол.*) — виявлення і розвиток людиною уроджених і набутих можливостей за допомогою власних зусиль і творчості.

Свобода слова (*політ.*) — одна з найважливіших громадянських свобод, право людини вільно висловлювати свої думки. Тісно пов'язана з питаннями встановлення істини, самореалізації особи, природних прав людини та їх захисту.

Сленг (*лінгв.*) — експресивно і емоційно забарвлені слова або вирази, що використовуються переважно в усному спілкуванні стійкої соціальної групи, яка має спільні інтереси, спільне місце проживання (міський сленг), поєднані професією або ж однакові віком (молодіжний сленг): *інет* (*інтернет*), *клава* (*клавіатура*), *равлик, кракозябра* (*позначка @*), *хард* (*жорсткий диск*), *телезавр* (*телевізор*). Перебуває за межами літературної мови.

Соціум (*соціол.*) — група людей, об'єднаних єдиною системою цінностей, подібним світоглядом, однаковими політичними та естетичними поглядами, мають спільну територію, об'єднані економічно.

Стиль (*лінгв.*) — різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно до цього має певні особливості добору й використання мовних одиниць. Кожний стиль має свою сферу використання, призначення, певні мовні засоби.

Стрес (*психол.*) — стан організму, що виникає у відповідь на дію несприятливих зовнішніх або внутрішніх чинників (стресорів).

Суржик (*лінгв.*) — мішанина словесних елементів різних мов, неграмотне мовлення.

Суспільство споживацтва (*соціол.*) — суспільство, система цінностей членів якого характеризується невгамовним бажанням придбання й використання матеріальних благ, що виходить за межі потреб існування і шкодить духовним інтересам. Уявлення про особисте щастя члени такого суспільства пов'язують передовсім із володінням матеріальними цінностями.

Термін (*лінгв.*) — слово чи словосполучення, що чітко й однозначно позначає певне поняття будь-якої галузі науки.

Цифрове покоління (*психол.*) — назва осіб, які народилися в добу становления цифрових технологій. Спроможні швидко й ефективно опрацьовувати інформацію, вони є активними онлайн-користувачами.

ЮНЕСКО (*англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*, *UNESCO*) — Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, міжнародна організація, спеціалізована установа ООН, яка, об'єднуючи близько 200 держав, сприяє ліквідації неписьменності, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо. Головний осередок ЮНЕСКО знаходиться в Парижі.

Словничок фразеологізмів

Азбучна істина — щось дуже просте й усім відоме.

Біла ворона — особа, котра значно відрізняється поглядами, життєвою позицією, поведінкою, зовнішнім виглядом від інших людей.

Бути на коні — мати успіх, домогтися добрих наслідків своєї роботи. Антонім: *бути під конем*.

Бути самим собою — дотримувати власних принципів, певних норм поведінки в будь-якій ситуації.

Валитися (падати) в ноги — просити когось про щось; принижуватися.

Виростають (ростуть) крила (у когось) — хтось відчуває натхнення, приплив сили, енергії, спроможність до великих звершень.

Виходити (вийти) сухим з води — уміло уникати покарання, нарікань і т. ін., будучи винним.

Відчувати крила за плечима — бути сповненим натхнення, душевного піднесення, сили.

Вмираючий лебідь — іронічне визначення людини або дійсно слабкої, або такої, що симулює хворобу і слабкість.

Ґав ловити — бездіяльно проводити час, байдикувати.

Дати відставку — 1. *кому.* Відмовляти кому-небудь у чомусь; позбавляти когось певного становища і т. ін. 2. *чому, перен.* Витіснити що-небудь з ужитку, з використання.

Дев'ятий вал — грізна небезпека; могутня, непереборна сила.

Закон (комусь) не писаний — про кого-небудь, хто не вважає для себе обов'язковими правила, норми поведінки.

Здати (віддати) до архіву — 1. Відкинути, забути щось як застаріле й непотрібне. 2. Визнати когось до чогось непридатним.

Зігнути в дугу — примусити бути покірним, приборкати жорстокими утисками, суворістю. Синонім: *у баранячий ріг скрутити* (*зігнути*).

Знайти (відшукати) себе — виявити своє покликання, здібності, хист до чогось.

Канцелярська (чорнильна) душа — сухий, бездушний працівник; бюрократ.

Лебедина вірність — про незрадливе кохання.

Лебедина пісня — останній, найбільш значний твір, вияв таланту людини.

Лебідь, рак і щука — про людей, неспроможних домовитися й узгодити свої дії.

Майстер своєї справи — людина, що досягла високої майстерності, досконалості в чому-небудь; кваліфікований спеціаліст із чогось.

Мати своє лице (обличчя) — відрізнятися від інших людей.

Не схиляти шлики — не схиляти голови, не підкорюватись.

Протокольна мова — мова, позбавлена образності, сповнена штампів, мовних кліше.

Розписатися обома руками — охоче і повністю погодитися з чим-небудь, виявляти свою повну згоду.

Узяти (брати) верх — перемогти, добитися переваги.

Устати з колін — звільнитися від гніту, поневолення.

Шукати себе — виявляти, визначати своє покликання, обмірковувати майбутнє.

Як по-писаному (говорити) — дуже чітко, не збиваючись, легко, без помилок. Синоніми: *як з книжки читати*; *як по нотах*.

Словничок назв почуттів

Байдужість — відсутність інтересу та уваги до людей, їхніх справ і почуттів; нечуйність, брак співчутливості. Синоніми: *нечулість, незворушність, незацікавленість, апатія.* Антонім: *зацікавленість.*

Безпека — почуття захищеності, відсутності загрози. Синоніми: *нешкідливість, надійність.* Антоніми: *небезпека, загроза.*

Безпорадність — почуття безпомічності, неспроможності впоратися з перешкодами й труднощами. Синоніми: *безпомічність, безсилля, безнадія, безвихідь.* Антоніми: *спроможність, змога, спромога.*

Благоговіння — почуття найбільшої, найщирішої поваги, шани; безмежна любов. Синоніми: *шанування, пошана, пошанівок, поважання, поклоніння, преклоніння.*

Блаженство — почуття найбільшої насолоди. Синоніми: *щастя, задоволення, раювання.* Антоніми: *мука, страждання.*

Вдячність — почуття поваги до іншої людини за зроблене нею добро, надану допомогу, підтримку чи послугу. Синоніми: *дяка, подяка, признання.* Антоніми: *невдячність, самовпевненість, егоцентричність.*

Вина — усвідомлення причетності, відповідальності за негідний вчинок або злочин. Синонім: *провина.* Антоніми: *безневинність, невинуватість.*

Відраза — неприязне почуття, близьке до несприйняття, ворожості до когось або чогось (людських рис, предметів, явищ), обурення кимось або чимось. Синоніми: *огида, зневага.* Антоніми: *захоплення, симпатія.*

Ворожість — почуття недоброзичливості, ворожнечі, ненависті до когось або чогось. Синоніми: *неприязнь, недоброзичливість, нелюб'язність, озлобленість, антипатія.* Антоніми: *дружба, товариськість, єдність.*

Гідність — усвідомлення людиною своєї громадської ваги, потрібності, корисності іншим людям. Синоніми: *самоповага, достоїнство, гордість.* Антоніми: *недостойність, упослідження.*

Гнів — почуття обурення, роздратування у відповідь на зло (образу, несправедливість), заподіяне людині, її близьким, або спрямоване проти того, що людина вважає для себе цінним. Синоніми: *злість, лють, шаленство.* Антонім: *радість.*

Гординя — чванливість, пиха. Синоніми: *гоноровитість, гонор.* Антоніми: *скромність, стриманість.*

Гордість — 1. Почуття особистої гідності, самоповаги. 2. Почуття задоволення від усвідомлення досягнутих успіхів, підтвердження своїх переваг у чомусь. Синоніми: *гордощі, гонор.* Антоніми: *сором, смирення.*

Горе — душевні переживання, страждання, печаль, смуток. Синоніми: *біда, лихо, нещастя.* Антоніми: *радість, щастя.*

Довіра — почуття, спричинене впевненістю в чиїйсь правоті, чесності, щирості, порядності, доброзичливості, надійності. Синоніми: *віра, довір'я.* Антоніми: *недовіра, сумніви.*

Досада — почуття незадоволення, гіркоти. Синоніми: *прикрість, невдоволення, докука, пересердя.* Антоніми: *задоволення, радість.*

Дратівливість — почуття збудження, знервованість. Синоніми: *роздратованість, збудженість, дражливість.* Антоніми: *урівноваженість, спокій.*

Жалість — співчуття до чужого горя; жаль, жалощі. Синоніми: *співчуття, милосердя.* Антонім: *безсердечність.*

Жах — почуття, переживання надзвичайного переляку, страху. Синоніми: *переляк, страх.* Антоніми: *сміливість, безстрашність.*

Задоволення — приємне почуття, спричинене чим-небудь: досягненням мети, забезпеченням потреби і т. ін. Синоніми: *втіха, насолода, приємність.* Антонім: *страждання.*

Заздрість — почуття досади або гіркоти, спричинене усвідомленням того, що інша людина більш успішна, володіє моральними або матеріальними цінностями або майном, які відсутні в заздрісника. Синоніми: *завидющість, заздрощі, завидки.* Антоніми: *щедрість, безкорисливість.*

Замилування — почуття найвищого задоволення, насолоди від когось, чогось. Синоніми: *захоплення, зачудування.* Антоніми: *відраза, антипатія.*

Засмученість — почуття смутку, жалю, спричинене невдачею чи бідою. Синоніми: *засмута, смуток, печаль, зажура, скорбота.* Антоніми: *радість, задоволення.*

Захланність — жадібність, ненажерливість, прив'язаність до грошей, один із проявів гордині. Синоніми: *користолюбство, ненаситність, скупість.* Антонім: *безкорисливість.*

Захоплення — переживання радісних почуттів як вияву найбільшого задоволення, замилування кимось або чимось; відчуття великого інтересу до когось або чогось. Синоніми: *захват, зачарування.* Антонім: *розчарування.*

Здивування — почуття, спричинене чимось незвичайним, несподіваним, незрозумілим, дивним. Синоніми: *подив, зачудування, дивовижа.* Антоніми: *байдужість, незацікавленість.*

Злість — почуття недоброзичливості, роздратування, ворожнечі до когось. Синоніми: *злоба, розлюченість, лють, шаленство*. Антоніми: *доброта, душевність*.

Зневіра — стан глибокої безнадії, викликаний невдачами, стражданнями, розчаруваннями. Синоніми: *недовіра, розчарування*. Антоніми: *доброта, душевність*.

Зніяковілість — почуття збентеження, розгубленості, засоромленості. Синоніми: *збентеженість, замішання, сум'яття, конфуз*. Антоніми: *розв'язність, нахабство*.

Каяття — почуття жалю з приводу здійсненого вчинку, сказаного слова. Синоніми: *розкаяння, спокута*.

Любов — почуття глибокої сердечної прихильності, прив'язаності до когось або чогось. Синоніми: *приязнь, кохання, прихильність, симпатія*. Антонім: *ненависть*.

Милосердя — почуття співчуття, жалості до когось, готовність надати допомогу й підтримку тому, хто її потребує. Синоніми: *жалісливість, співчутливість*. Антоніми: *жорстокість, безсердечність*.

Небезпека — почуття незахищеності, можливості лиха, нещастя, катастрофи. Синонім: *загроза*. Антонім: *безпека*.

Ненависть — почуття великої неприхильності, ворожості до когось або чогось, що характеризується відчуттям гніву, огидою, бажанням заподіяти йому біль чи шкоду або знищити. Синоніми: *нелюбов, ворожість, неприязнь, відраза, антипатія*. Антонім: *любов*.

Ніжність — тепле почуття, сердечність у ставленні до кого-небудь. Синоніми: *ласка, ласкавість, лагідність, сердечність, душевність*. Антоніми: *грубість, суворість, брутальність*.

Нудьга — гнітюче почуття, спричинене одноманітністю життя, відсутністю інтересу до оточення, бездіяльністю. Синоніми: *туга, журба, сум, досада*. Антоніми: *безжурність, веселощі*.

Образа — почуття гіркоти, досади, душевного болю, викликане чиїмось зневажливим словом, негарним вчинком і т. ін. Синоніми: *кривда, зневага, кпини*.

Обурення — почуття невдоволення, роздратування. Синоніми: *невдоволення, гнів, злість, роздратування*. Антоніми: *задоволення, згода*.

Патріотизм — почуття любові до батьківщини, належності до свого народу, віри в майбутнє своєї держави, готовність служити їй, зміцнювати і захищати її.

Пафос — почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення. Синоніми: *піднесеність, пристрасність, патетика, збудженість, гарячкуватість*. Антоніми: *млявість, беземоційність*.

Повага — почуття пошани, прихильне й поважливе ставлення до когось або чогось, що ґрунтується на визнанні позитивних якостей або заслуг. Синоніми: *пошана, шана, шанування, пошанівок, респект.* Антоніми: *зневага, презирство.*

Презирство — почуття повної неповаги до когось або чогось. Синоніми: *зневага, неповага.* Антоніми: *повага, пошана.*

Приниженість — гірке почуття пригнобленості, безправності, що переживається в ситуації утиску честі й гідності, пригнічення; заперечення цінності і досягнень людини. Синоніми: *пригніченість, зганьбленість.* Антонім: *самоповага*.

Радість — почуття задоволеності своїми діями або спільними діями групи людей, посилюється схваленням з боку інших осіб. Синоніми: *втіха, задоволення, приємність.* Антоніми: *сум, печаль, туга, нудьга.*

Ревнощі — 1. Почуття недовіри, підозра в зраді, сумнів у прихильності та вірності. Виникненню ревнощів сприяють такі риси характеру, як нездатність прощати, невміння поважати іншого. 2. Заздрість до успіхів іншої людини. Антонім: *довіра.*

Розгубленість — втрата спокою, рівноваги, рішучості від хвилювання, страху, сорому і т. ін. Синоніми: *приголомшеність, збентеженість, зніяковілість, зніченість, сконфуженість.* Антоніми: *холоднокровність, упевненість, самовладання, рішучість.*

Роздратованість — почуття гострого невдоволення. Синоніми: *обурення, злість.* Антоніми: *врівноваженість, спокій.*

Розпач — переживання сильного душевного болю, безнадійності, безвихідності, зневір'я; відчай. Синоніми: *відчай, безнадія, безвихідь, безпорадність.*

Розчарування — почуття невдоволення, зневіра в комусь, чомусь. Синоніми: *зневіра, досада, незадоволення.* Антонім: *захоплення.*

Самовдоволення — почуття повного задоволення самим собою. Синоніми: *самовпевненість, пиха, чванькуватість, апломб.* Антонім: *скромність.*

Самоповага — почуття поваги до самого себе, до своєї особи. Синоніми: *самопошана, гідність.* Антонім: *приниженість.*

Самотність — почуття одинокості, ізольованості. Синоніми: *самота, одинокість.*

Симпатія — почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось, чогось. Синоніми: *прихильність, приязнь.* Антонім: *антипатія.*

Совість — почуття і усвідомлення моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; мораль-

ні принципи, погляди, переконання. *Совість — це емоційний страж переконань* (Л. Костенко).

Сором — почуття сильного збентеження, незадоволення, зніяковіння через свою або інших людей негідну поведінку, недостойні дії, вчинки, які не відповідають прийнятим у суспільстві нормам і звичаям. Синоніми: *безчестя, безслав'я, стид.*

Співчуття — почуття жалю, викликане нещастям, горем інших людей. Синоніми: *уболівання, чуйність, підтримка, милосердя.* Антоніми: *байдужість, жорстокість.*

Страждання — поєднання вкрай неприємних, обтяжливих або болісних почуттів, через які людина відчуває емоційний дискомфорт, нестерпні муки. Синоніми: *мука, біль* (душевний). Антоніми: *радість, щастя.*

Страх — почуття, спричинене загрозою людині, її здоров'ю і життю; очікування можливого майбутнього зла, побоювання непередбаченого. Синоніми: *переляк, жах.*

Сум — смуток, спричинений розчаруванням, утратою чи іншою бідою. Синоніми: *смуток, печаль, журба, жаль.* Антоніми: *радість, веселощі.*

Сумнів — почуття невпевненості щодо можливості або вірогідності чогось. Синоніми: *невпевненість, вагання, підозра.* Антоніми: *упевненість, довіра.*

Тривога — почуття неспокою, збентеження, хвилювання, викликані передчуттям чогось неприємного, небезпечного, страхом перед чимось. Поєднується з почуттями безпомічності, безсилля, незахищеності. Синоніми: *збентеження, неспокій, хвилювання, сум'яття, напруженість, нервозність.* Антоніми: *спокій, упевненість, урівноваженість.*

Туга — почуття глибокого жалю; переживання, спричинені невдачею, горем. Синоніми: *журба, сум.* Антонім: *радість.*

Упевненість — відсутність сумнівів, почуття переконаності в правильності своїх вчинків, у своїх можливостях і силах. Синоніми: *переконаність, довіра, довір'я.* Антонім: *сумнів.*

Хвилювання — почуття неспокою, зумовлене тривогою, страхом, радістю, чеканням і т. ін. Синоніми: *збентеження, збудження, неспокій, напруженість.* Антоніми: *спокій, рівновага.*

Цікавість (інтерес) — бажання дізнатися про щось; увага до когось або чогось; допитливість. Синоніми: *інтерес, допитливість, зацікавленість, доскіпливість.* Антонім: *байдужість.*

Щастя — стан цілковитого задоволення життям, відчуття глибокого вдоволення й безмежної радості. Антоніми: *горе, біда.*

Словничок українських відповідників запозичених слів

Аксесуар (*фр.*) — додаток, дрібниця.

Архаїчний (*грец.*) — давній, стародавній, застарілий, давноминулий, старовинний, прадавній, предківський.

Вербальний (*лат.*) — словесний, усний.

Гіпертрофований (*грец.*) — перебільшений, надмірний, надлишковий.

Домінуючий (*лат.*) — панівний, головний, переважаючий, переважний.

Ексклюзивний (*від лат.*) — винятковий, особливий.

Емоційний (*фр.*) — запальний, збудливий, поривчастий, палкий, гарячковитий.

Емоція (*фр.*) — почування, переживання.

Жест (*фр.*) — рух, порух.

Ідентифікувати (*лат.*) — ототожнювати, упізнавати, засвідчувати.

Імітація (*лат.*) — підробка; (дія) копіювання, наслідування, мавпування.

Індивідуальність (*фр.*) — особистість, особа, людина.

Імпонувати (*лат.*) — подобатися, викликати повагу, симпатію.

Інтелект (*лат.*) — розум, глузд.

Інтервал (*лат.*) — відстань, перерва.

Інтонація (*лат.*) — тон, тональність, відтінок.

Інформація (*лат.*) — відомості, повідомлення, дані.

Колоритний (*італ.*) — оригінальний, яскравий, мальовничий, живописний.

Комунікація (*лат.*) — спілкування.

Комфортний (*англ.*) — зручний, затишний.

Корифей (*грец.*) — засновник.

Лінгвіст (*лат.*) — мовознавець.

Модерний (*фр.*) — новомодний, сучасний, найсучасніший.

Паралельний (*грец.*) — рівнобіжний.

Пауза (*грец.*) — зупинка, перерва.

Об'єктивний (*лат.*) — правдивий, безсторонній, неупереджений, реальний, дійсний.

Оригінал (*лат.*) — дивак, чудасій.

Панорама (*грец.*) — видовище, краєвид.

Пафос (*грец.*) — наснага, піднесеність, пристрасність, пихатість.

Регіон (*лат.*) — край, місцевість.

Симпатія (*грец.*) — приязнь, прихильність, доброзичливість.

Соціальний (*лат.*) — суспільний.

Специфіка (*лат.*) — особливість.

Статус (*лат.*) — стан, становище.

Суб'єктивний (*лат.*) — особистий, індивідуальний; упереджений, не безсторонній.

Толерантність (*лат.*) — терпимість, поблажливість.

Турне (*фр.*) — мандрівка, подорож.

Зміст

Передмова 3

ВСТУП

§ 1 Розвиток української мови 5
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 12

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

§ 2 Граматична основа речення. Односкладне та двоскладне речення 25
§ 3 Розділові знаки в реченнях, ускладнених однорідними та відокремленими членами 28
§ 4 Розділові знаки в реченнях, ускладнених звертаннями та вставними словами 39
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 42

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Пряма і непряма мова як засоби передавання чужого мовлення

§ 5 Пряма мова 47
§ 6 Речення з непрямою мовою. Заміна прямої мови непрямою 53
§ 7 Цитата як спосіб передавання чужого мовлення 56
§ 8 Діалог 61
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 66

Складне речення

§ 9 Складне речення та його ознаки 67
§ 10 Складні речення сполучникові та безсполучникові 70
§ 11 Складні речення із сурядним і підрядним зв'язком 76

Складносурядне речення

§ 12 Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення. Розділові знаки у складносурядному реченні 82
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 87

Складнопідрядне речення

§ 13 Складнопідрядне речення, його будова й засоби зв'язку в ньому. Підрядні сполучники й сполучні слова в складнопідрядних реченнях 88

§ 14 Основні види складнопідрядних речень: з означальними, з'ясувальними, обставинними підрядними частинами 100

§ 15 Складнопідрядні речення з підрядними означальними 102

§ 16 Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними 107

§ 17 Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами. Складнопідрядні речення з підрядними місця і часу 111

§ 18 Складнопідрядні речення з підрядними умови 124

§ 19 Складнопідрядні речення з підрядними допустовими 128

§ 20 Складнопідрядні речення з підрядними способу дії та ступеня 133

§ 21 Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними 135

§ 22 Складнопідрядні речення з підрядними причини і мети 144

§ 23 Складнопідрядні речення з підрядними наслідковими 150

§ 24 Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами 153

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 159

Безсполучникове складне речення

§ 25 Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення 163

§ 26 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні: кома, крапка з комою 167

§ 27 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні: двокрапка 172

§ 28 Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні: тире 174

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 178

Складне речення з різними видами зв'язку

§ 29 Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку 179

ТЕКСТ ЯК ОДИНИЦЯ МОВЛЕННЯ ТА ПРОДУКТ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

§ 30 Текст і його основні ознаки 189

§ 31 Будова тексту. Мікротема й абзац. Ключові слова в тексті й абзаці 192

§ 32 Види й засоби міжфразового зв'язку 203
ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 207

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

§ 33 Мовні аспекти вивчення речення (порядок слів у реченні, граматична основа, види речень) 211

Тлумачний словничок 216

Словничок термінів 221

Словничок фразеологізмів 227

Словничок назв почуттів 229

Словничок українських відповідників запозичених слів 234

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

Читання. Говоріння

Види мовленнєвої діяльності. Стилі, типи мовлення (повторення). Вимоги до мовлення 13

Усний вибірковий переказ тексту наукового стилю 20

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ 24

Говоріння

Складання діалогів 23

Читання. Письмо

Ділові папери. Автобіографія. Резюме 34

Говоріння

Складання діалогів 43

Читання. Говоріння

Письмовий вибірковий переказ тексту наукового стилю 44

Говоріння

Складання діалогів 63

Читання. Говоріння

Усний стислий переказ тексту публіцистичного стилю 74

Читання. Письмо

Ділові папери. Заява 97

Говоріння

Складання діалогів 119

Читання. Говоріння

Усний твір-роздум на суспільну або морально-етичну тему в публіцистичному стилі 121

Читання. Письмо

Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням 131

Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі 139

Говоріння

Складання діалогів 143

Читання. Говоріння

Усне коротке повідомлення в публіцистичному стилі на морально-етичну або суспільну тему 160

Усний твір-роздум на суспільну тему в публіцистичному стилі 170

Говоріння

Складання діалогів 186

Читання. Письмо

Письмовий докладний переказ тексту публіцистичного стилю з творчим завданням 187

Тези прочитаної науково-пізнавальної статті 196

Слухання. Письмо

Конспект сприйнятого на слух науково-навчального тексту 200

Читання. Письмо

Письмовий твір-роздум на морально-етичну тему в публіцистичному стилі 208

Читання. Говоріння

Складання діалогів 209

УКРАЇНСЬКА МОВА
9 клас

Особливості підручника:

- можливість пройти онлайн-тестування за кожною вивченою темою, що допоможе підготуватися до майбутнього ЗНО
- застосування найсучаснішої скрайб-технології для пояснення навчального матеріалу: одночасно залучаються різні органи чуттів, а також уява учня — це сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню

Переваги відеоскрайбінга:

- розвиває критичне мислення
- задовольняє прагнення до інновацій
- спонукає знати та вміти більше

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-підтримка
за QR-кодом
або посиланням
rnk.com.ua/100710